

Hobo: 6:3 (dalszöveg) 3

Bódai Zsuzsanna: Az úttörővasút létesítésének ideológiai szerepei
a negyvenes évek égén (tanulmány) 4

Fazekas Zsuzsanna: November 7-e és a szocialista identitás:
egy nemzetközi ünnep „honosítása” (tanulmány) 15

Pajor Emília: „A közvélemény parancsnokai”
A *Szabad Nép* munkás- és parasztlevelezési mozgalma
(tanulmány) 32

Tóth Zsuzsanna: Egy ironikus szemlélet
(A művészi szerep problematikája a Hejtettes Szomlyazók
munkásságában) 44

Krulik Zoltán: Elsüllyedt város (prózaciklus) 56

Macher Péter: A tatabányai iparvidék államosítása 1945–1948
(tanulmány) 63

Wehner Tibor: Helyi járat
(Balla András és Balla Gergely dorogi kiállítás) 71

Földes László: Csattanuga Csucu (színdarab) 74

A borítón Balla Gergely fotója

A lapzárókon Balla András (73. o.) és Balla Gergely (14., 61., 62., 70.o.) képei

A fiatal kutatók blokkját (4-55. o.) K. Horváth Zsolt vendégszerkesztette.
Köszönjük neki!

E számunk szerzői:

Balla András fotográfus, kertészmérnök (Esztergom), Balla Gergely fotográfus, képzőművész (Esztergom), Bódai Zsuzsanna kutató (Bp.), Fazekas Zsuzsanna kutató (Bp.), Földes László, Hobo énekes, előadóművész, dalszövegíró (Piliscsaba), Krulik Zoltán zenész, zeneszerző (Bp.), Macher Péter kutató (Tatabánya), Pajor Edina kutató (Amszterdam), Tóth Zsuzsanna művészettörténész (Bp.), Wehner Tibor művészettörténész (Bp.)

6:3

Hatot rúgtunk Angliának, olyan mint egy álom,
A mi hazánk nevét zengik szerte a világon,
Szepesi Gyuri volt a magyar nép szeme,
A rádió mellett együtt éltünk vele.

Kocsis, Czibor, Bozsik Cucu nagy labdaművészek,
Ezt közelről nézték az angol hátvédek.
Hidegkúti, Puskás Öcsi gondoskodtak róla,
Hogy a labda hatszor jusson a hálóba.

Túl a Don-kanyaron, Isonzón, Mohácson,
Büszke most a magyar, zengik a világon:
Négy-kettő a félidőben, végén hat-három.

Minden magyar dolgozónő tudja benn a gyárba',
Ez a nem várt nagy győzelem a békét szolgálja,
Munkaversenyt hirdet a Szedlacsek Jutka,
Így hatott egymásra a sport és a munka.

Köszönjük a hat gólt, a pompás győzelmet,
Kedves magyar fiúk, a szívünk veletek!
Hálánk felétek száll, boldog lázban égünk,
S velünk együtt boldog a mi bölcs vezérünk!

Gyarmatai vérét szívja a Brit Birodalom,
Mégis hogy megroggyant a szép őszi napon,
A híres oroszlán áll most gyászos ködben,
A béketábor meg piros-fehér-zöldben!

Hatszáz csille szénnel több jön a bányából,
Az öntudatos vājār ma százásával számol,
Nevezetes év lett ez az ötvenhárom,
Győzelmet arattunk a kapitalistákon.

AZ ÚTTÖRŐVASÚT LÉTESÍTÉSÉNEK IDEOLÓGIAI SZEREPEI A NEGYVE- NES ÉVEK VÉGÉN¹

*„Irány a Virág völgy, vagy föl egészen
Csillebérc vöröséig, és tovább,
A lakott világ peremén volt egy hímes rét, a mi rétünk,
Nyáron konkrétan sárkányrepülőkkel,
De itt lent nem volt semmi varázslat,
Csak egy közért a sarkon, por, trafikok.”
(Térey János: Asztalizene)*

Bevezetés

„Budapest egész népének áldozatkész támogatásával épül majd a harmadik európai gyermekköztársaság. Csillebércen már serény munkáskezek száza a technika legújabb vívmányaival építik az Úttörő Köztársaság vasútját. Ifjúsági rohambrigádok végzik a földmunkát, de a kis úttörők sem akarnak elmaradni a versengésben. A köztársaság vasútját maguk az úttörők fogják irányítani.” Az UMFI Magyar Filmhíradó 1948 júliusában így adott hírt a Rákosi-korszak emblematicus vállalkozásáról, az Úttörővasút építéséről.

A budai hegyekben kanyargó sínek azonban többet jelentettek egyszerű gyermekjátéknál. A „lakott világ peremén” elhelyezkedő épített világ egy rendszer és egy eszme jelképe kívánt lenni. A Svábhegy szimbolikájában a lakáscseréket, a Magyar Kommunista Párt elitjének rózsadombi megjelenését, a Szabadság-hegyre történő átnevezést egészítette ki az ifjúságnak szánt „ajándék” vasút.² A hegy története elválaszthatatlan az 1990-től Gyermekvasút néven működő intézmény történetétől, szerepe megkerülhetetlen a kommunista ideológia terjesztésében és népszerűsítésében. Miért pont itt épült meg – szovjet mintára – az úttörők vasútja? Hogyan ismertette és igazolta a propaganda az építkezések mértjét, milyen üzenetek társultak az úttörővasúthoz és annak helyéhez? Tanulmányomban az ötlet megszületése és első szakasz átadása között eltelt hónapokkal foglalkozom, a korabeli sajtó-reprezentáció elemzésével³ mutatom be az úttörővasút lehetséges szerepeit.

A hely

„A földrajzi helyek [...] különböző reprezentációs stratégiák és gyakorlatok eredményeképpen mindig társadalmi és kulturális jelentéseket hordoznak, jellemző szociokulturális szemantikával bírnak.”⁴ A Svábhegy – amelyet a 16. század végén betelepülő szőlősgazdákról neveztek el – fokozatosan vált kedvelt kirándulóhelyből a budai elit lakóhelyévé. A II. világháború után fokozatosan berendezkedő kommunista hatalom számára kiemelt cél volt, hogy Budapest arculatát saját propaganda céljaira használja fel. A politikai urbanisztika intencióival, a közterek át- és újraalakításával a szakirodalom részletesen foglalkozott.⁵ Pótó szerint „az emlékmű mondanivalója [...] a propaganda *alapvető, hosszabb távon érvényes*, mondhatnánk „stratégiai” elemeit, mintegy annak „esszenciáját” jeleníti meg”.⁶ Bár az úttörővasút és az úttörőváros nem emlékművek, de felépítésük alapvetően változtatta meg a hegy arculatát és az ahhoz kapcsolódó képzeteket. Feltevésem szerint a Magyar Kommunista Párt a hegyhez kapcsolódó „elit”, „burzsoá”, „kapitalista” jelentéseket az úttörővasút mint reprezentációs stratégia segítségével törölte el a párt hosszú távú stratégiai és propaganda céljainak megfelelően. A társadalom „megalkotja a maga tereit, amelyek egyszerre fizikai és mentális terek.”⁷ Az úttörővasutat a párt *hozta létre*, a hozzá kapcsolódó üzeneteket pedig *elmondta* a társadalom tagjainak, így a „gazdagok divatparádéjának helyszíné”⁸ fokozatosan vált a kommunista társadalom saját terévé.

Az üzenet

A vasút – amely a 19. századtól kezdve a haladást, a modernizációt és a jövőbe vetett hitet jelképezte – kiemelt helyen szerepelt a párt propagandájában. Érdekes adalék, hogy a II. világháború utáni romos Budapesten az elsők között a vasútépítő Baross Gábor szobrát állították helyre, amelyet 1946. június 11-én helyeztek vissza újjáépített talapzatára a Keleti pályaudvar előtt. Az „Arccal a vasút felé” politikai jelszó és az egykori kereskedelmi miniszter szobrának helyreállítása között egyértelmű az összefüggés, a politikai aktualitás fő mozgatórugóvá lett a köztereken.⁹ Az úttörővasút építésének „egyik fő célja volt, hogy a gyermekeknek legyen egy óriási játékvasútjuk, ahol a gyermekek látják el a vasúti szolgálatot, ezáltal a játék mellett önállóságra, a közösségben végzett munka örömeire és a vasút szeretetére nevelve, egész életre szóló élménnyel gazdagítja őket”.¹⁰ A létesítmény a hároméves terv részeként gyakorlatilag az ideológia megtestesülése volt: a közösségben, munkával nevelődő egyén alakja, az építkezés és a teremtés szimbolikája erős bizonyíték.¹¹ A vasút a párt és a hídépítő Gerő ajándékként jelenik meg, az MKP a „játékért” cserébe (is) feltétlen hűséget,

elkötelezettséget várt a dolgozó néptől és a vasutat birtokba vevő kispajtasoktól is. A kommunista ideológia végső célként új világ eljövételét ígérte, a kommunizmus képében megjelenő isten nélküli földi paradicsomot, és retorikája egyszerre próbálta meg átírni a régi hagyományokat és egyben ezekben a hagyományoknak a folytatásaként beállítani magát.”¹²

Az Úttörővasút építésének kronológiája

Az MKP Ifjúsági Bizottsága 1948. február 7-én adott tájékoztatást az Úttörővasút és az Úttörő Köztársaság felépítésének terveiről. Az úttörővasút helyszínét tekintve több lehetséges megoldás is szóba került. Gödöllőn a HÉV-től a volt királyi nyaralóig kanyargott volna a vasút, de felmerült az akkor még belépőjegyhez kötött Margitsziget vagy a ferencvárosi Népliget is. A februári ülésen a Bizottság Csillebércet nyilvánította győztesnek és kimondta; „ezt a helyet tartjuk legmegfelelőbbnek”.¹³ Február utolsó napján Gerő Ernő közlekedésügyi miniszter is megtekintette az építkezés leendő helyszínét (a fogaskerekű vasút végállomásától Csillebércig terjedő területet) és a *Szabad Nép* tudósítása szerint kijelentette, hogy „ott úttörővasút megépíthető.” A Budai-hegyvidékre – az indoklás szerint – azért esett a választás, mert a vasút „így nemcsak a gyermekek szórakozását és nevelését szolgálja, de a kirándulóknak is megkönnyíti a festői hegyvidék látogatását. Fontos szempont volt a Csillebércen létesítendő Úttörőtábor megközelíthetősége is”.¹⁴ Az Úttörőváros építésének megkezdéséhez szükséges száz holdat az úttörőmozgalom vezetője levélben igényelte Budapest székesfőváros polgármesterétől, dr. Bognár Józseftől. A Közlekedési Minisztérium április elsején leiratban értesítette az Államvasutak Igazgatóságát a kisvasút tervezett munkálatairól: „A Szabadság-hegyi gyermekvasút munkálatainak elvégzésére miheztartás és tudomásulvétel végett közlöm az alábbiakat: A vasutat a BSKRT¹⁵ hűvösvölgyi végállomásától a fogaskerekű vasút végállomásáig tervezem kiépíteni. Ebből egyenlőre a fogaskerekű vasút végállomása és a Szt. Anna Kápolna közötti rész épülne meg, a létesítendő gyermekváros részére egy középállomással. [...] A tömegmunkálatokhoz a demokratikus ifjúsági szervezetek fognak, mintegy 250 főnyi állandó, a helyszínen általunk biztosítandó szálláson elhelyezett munkaerőt nyújtani, amely vasár-és ünnepnapokon önkéntes munkaerővel 600–700 főre fognak kiegészíteni. ... A vasút, az ez év augusztus 1-jén forgalomnak átadandó”.¹⁶ Az úttörővasutat tehát önkéntes munkaerő bevonásával kezdték építeni áprilisban, az első kapavágásokat a Hegyhát és a Rege út találkozásánál tették. Beszámolók szerint júliusig 800 ember közel egymillió munkaórát teljesített fenn a hegyen.¹⁷ Az építkezés idealizált képét mutatja be Ábel Péter *Úttörővasútja*. Az első, három kilométeres szakasz hatvanhat nap alatt készült el, a Széchenyi-hegyi állomástól Norma megállóhely és Úttörő Köztársaság érintésével Előre állomásig.¹⁸ A Széchenyi-hegyi állomás

falára a megnyitó napján emléktábla került: „Az úttörővasutat a népi demokrácia építette a magyar ifjúságnak 1948. július 31.”

A párt úttörővasúthoz kapcsolódó ideológiai üzeneteit több fronton „vitte át.” Az elsődleges célcsoport az ifjúság volt, akiket a *Pajtás* újsággal és az *Úttörővasút* című ifjúsági regénnyel értek el, míg a dolgozó nép tájékoztatását a *Szabad Nép* jelentette. 7

Népünk ajándéka – a *Pajtás* úttörővasút-képe

A *Pajtás* 1946 decemberében jelent meg először, a 10-14 éves korosztálynak szánták.¹⁹ Az újság indulásától kezdve kettős feladatot teljesített: egyrészt az úttörők mozgalmi lapja volt, másrészt a hatalom politikai szócsöveként működött. A pajtásokat ez a lap hivatott felkészíteni a KISZ-életre. A lap hitvallását szemlélteti az 1947-ben megjelent köszöntő, a Központi Úttörő Bizottság elnökének, Rabinovits Bélának tollából: „Pajtás! Aggódom vártuk érkezésed – bevalljuk őszintén, talán kissé késtél is –, de most annál nagyobb örömmel fogadunk. Te leszel megtestesítője elgondolásainknak és terveinknek. Rajtad keresztül szól a Gyermekbarátok Úttörőmozgalom. Nagyon fogunk szeretni... Előre!”

A lap első főszerkesztője László Gyula volt, aki hamar „megértette, hogy ez pártfeladat.”²⁰ 1947 elejétől a *Pajtás* közel húszszeres példányszámban jelenik meg, az előfizetői számot növelendő 1948-ban a lap felhívást intéz olvasóihoz: „írd meg nekünk, melyik barátodnak nem jár még a Pajtás.”

A lap a kezdetektől nyomon követte az Úttörő Köztársaság és az Úttörővasút sorsának alakulását. A téma először az 1947. év augusztus 1-jei számban közvetetten, egy köszönőlevélben jelenik meg először. A Krónika rovatban a gracsanikai úttörők elnöke fejezi ki hálaát a magyar úttörőknek, akik a Samac–Sarajevó Ifjúsági Vasútvonal építésében segítettek. A levél végén a jugoszláv úttörők ígéretet is tesznek: „Ha mi egyszer meghalljuk, hogy ti is építetek ilyen Ifjúsági Vasutat, akkor mi is elmegyünk segíteni a testvéri magyar ifjúságnak!”²¹

A *Pajtás* 1947. decemberében folytatásos képregényt indít *Harc a vasútvonalért* címmel, amely egy épülő vasút történetét meséli el egy kamasz, Tóth Péter szemszögéből. A tizenhárom részes képregény 1948. júniusáig tartja lázban a pajtásokat. Az önkéntes munka és a közös építés hangsúlya, a szabotálók és kihúzó megvetése a rajzolt szöveg szentenciáit jelentik. A történet szerint Péter beáll az építők közé, de hamar rájön, hogy „gróf úr” és bandája merényletet terveznek a készülő vonal ellen.²² A szabotázst a rendőri szervek a gyerekek segítségével akadályozzák meg. A munkások kezdetektől fogva megbízhatatlannak tartják a gróf úrékat, a képregény utolsó

darabjában a rangidős dolgozó foglalja össze a történet tanulságait.²³ A rendszer ellenségmítosza jelenik meg a képregényben, amelynek a Rákosi-rendszerben folyton változó formációi léteztek: „tőkés, reakciós, áruló, kulák, imperialista ügynök, imperialista kém, reakciós klerikális, jobboldali szocdem, osztályidegen stb., és a belső/külső, virtuális/valóságos ellenség fantomizált és felnagyított képe központi szervező erővel rendelkezett”.²⁴

A lap március 15-i számában az Úttörő Köztársaság kapcsán tesz említést a vasútról: „Gerő Ernő közlekedési miniszter szeretettel karolta fel a tervet s így minden remény megvan arra, hogy az Úttörő Köztársaság és a fogaskerekű villamos végállomásától a köztársaságig vezető kisvasút – amelynek minden személyzete gyerekekből áll majd – még a nyár folyamán elkészül s magyar ifjak ezreinek nyújt szórakozást és örömet.”²⁵

Az Úttörővasút első, önálló megjelenése egy hónappal későbbre tehető. Az építkezés megindításáról szóló tudósítás, az eddigi üzenetek súlykolásán túl Gerő Ernő politikai imázsával is foglalkozik, a hídepítő Gerő már a kisvasutat is szívügyének tekinti, fáradhatatlanul dolgozik: „Vasárnap, amikor a heti munka után mindenki jól megérdemelt pihenőjét tartja, a miniszter időt és fáradságot nem kímélve feljött a hegyre, hogy a meginduló vasútépítés munkáját a helyszínen megtárgyalja a szakemberekkel.”²⁶

A következő lapszám egyik írásában vágyakozó magyar úttörők vesznek részt egy képzeletbeli vasúti utazáson, ahol csodálva nézik a moszkvai úttörővasutat és abban reménykednek, hogy egyszer ők is kapnak hasonlót. Az álom azonban valósággá válhat, „mert vannak, akik szerető szívvel gondolnak az úttörőkre, vannak, akik szívükön viselik a gyerekek vágyait”.²⁷ A cikk írója így összegez: „Tudjátok kitől kaptátok ezt ajándékba? A dolgozó születektől, a magyar hazától, s annak vezetőitől, akik nem feledkeznek meg rólunk sem. A mi dolgunk a tanulás. Csupa egyes kerüljön a füzetbe, meg a bizonyítványba. Rá kell szolgálnunk mindnyájunk szemefényére, népünk ajándékára: az úttörővasútra.”²⁸

Az úttörővasút az 1948-as évben kétszer szerepel a *Pajtás* címlapján. Az első *Rohammunkán az úttörővasútért* címmel jelenik meg a május végi számban. A képen tizenegyen dolgoznak, a háttérben stilizáltan jelennek meg a budai hegyek. A belső oldalakon található cikk tovább erősíti a már ismert üzeneteket: Gerő Ernő az úttörők legjobb barátja, az önkéntesen építő brigád több tagja részt vett a jugoszláv kisvasút építésén. Az újságban egy nyolcadikos úttörő köszönőversét is elhelyezték.

Az augusztus 1-jei lapszámot az Úttörővasút és Úttörő Köztársaság átadásának szentelte a lap. A címlapon már nem az építő pajtások, hanem egy kismozdony, egy szalutáló és egy jelt adó gyerek szerepel, a háttérben egy magyar zászló látható, a „proletárdiktatúra” nemzeti jellegét hangsúlyozandó.²⁹

„Előre! Ez az úttörők köszönése és ezt a szót viseli homlokzatán az úttörő vasút jelenlegei végállomásának épülete is, mintegy jelképezve, hogy nem állunk meg félúton.”³⁰ A vasút az országépítés szimbólumává hatalmasodik, felülírva az előző rendszereket és időszakokat: „Becsüljük meg demokráciánknak ezt a nemes nagylelkűségét s gondoljunk arra, hogy szüleinknek gyakran még fölhúzható kis játékvasútra sem tellett. [...] A magyar népi demokrácia ezzel tanújelét adta, hogy szeret bennünket, gyermekeket s minden áldozatot meghoz, hogy tanulhassunk, tovább képezhessük magunkat. Örömmel öltöttük magunkra a vasutas egyenruhát, mert tudjuk, érezzük, hogy a fizikai dolgozókra ma éppen olyan szüksége van hazánknak, mint mérnökökre és orvosokra”.³¹ Ez az egyetlen olyan lapszám, amelyben két teljes cikk foglalkozik az Úttörővasúttal. Érezhető, ahogy az Úttörőtábor fokozatosan másodlagossá válik a kisvasút mellett: a vasút Gerő személyes tárgya, a haladás és előremenetel jelképe lesz. Erősödik a politikai jelenlét, a megnyitóról szóló tudósításban Gerő, Rákosi Mátyás, Szávai Nándor és Csanádi neve is elhangzik. A régi rendszer teljes kiiktatását, a hegyről való száműzetését kis epizóddal érzékelteti az újságíró, József Jolán: „Egy fejkendős néni keze forgatja ráncos ujjai között a megváltott jegyet és nézi, nézi. Olyan, mint más vasúti jegy. Kicsi, kemény karton. S egyszerre csak eríjja magát. – Ládd-e – mondja leírhatatlanul meghatott hangon a kicsi unokájának. – Nekem még játékból sem volt soha vasutam. S hányunknak nem volt! Meglett koromban ültem először vonatra. És neked Pistám, most ezt adták...”³²

A számban egy Zelk Zoltán-vers és egy Úttörővasút keresztrejtvény is helyet kapott, melynek Gerő Ernő, Csillebérc és az Úttörő köztársaság voltak megfejtései. A kisvasúttal a *Pajtás* egy állandó rovata – *A szovjet pionírok életéből* – is foglalkozik: ez az egyetlen írás, amelyben nem emelik minden fölé a kisvasutat, nem teljes az öröm. „LEGYŰNK BÜSZKÉK Széchenyi-hegyi vasutunkra, de ne feledkezzünk meg arról, hogy a legfejlettebb pionír vasutak a Szovjet Unióban vannak. A tanév befejezése után az ország 17 gyermekvasútján megindul a vonatok mindennapi forgalma”.³³

Az ifjúsági magazin tehát folyamatosan napirenden tartotta a témát, a kontinuitást a képregény, az ütemesen érkező címlapok, tudósítások és pajtásversek biztosították. A történetet apránként építették fel, a jugoszláv úttörők köszönőlevelétől kezdve egészen az 1948 augusztusában megjelent lapszámig. A kishír, a folytatásokban megjelenő képregény, az Úttörő Köztársasággal közösen megjelenő vasút egy-egy apró lépést jelentettek mindaddig, amíg nem kapott önálló hasábkot Gerő pajtás játékszere. Gerő neve az ajándék-szimbólummal, a gyermekek hálájával és köszönetével forrott össze, a közlekedési miniszter jó apaként, a népéért dolgozó politikusként jelent meg a lapban.

Új világ – az Úttörővasút jelképrendszere

Ábel Péter regényében újra megjelennek azok a motívumok, amelyeket a *Pajtás* böngészése közben már azonosítottunk, új elemként jelenik meg azonban a kapitalizmusellenesség, az antifaszizmus, illetve az úttörővasút összekapcsolása. Az ifjúsági regény fülszövegében a következőket olvashatjuk: „Az Úttörővasút építésének története tárul elénk ebben a kedves ifjúsági regényben. Gerő elvtárs hívó szavára jelentkeznek a fiatalok a vasútépítésre. Közös munkával, közös lendülettel szerveződik meg a tábori élet, a vasútépítők összekovácsolódnak a közös cél érdekében. Látjuk, hogyan oldódnak meg a problémák, hogyan küzdik le a nehézségeket, látjuk a közös munka jellemalakító hatását”.

Gerő Ernő politikai imázsépítése ebben a forrásban is megjelenik. A regény cselekményét keretbe foglalja két kisfiú beszélgetése, akik Gerő elvtárs dolgozószobájával szemben laknak. A kezdő fejezetben Öcsit zavarja az utcai motorbiciklik bömbölése és segítséget kérne Gerő pajtástól, idősebb testvére azonban leinti: „És most te át akarsz kiáltani neki – nem félsz, hogy megzavarod? Esetleg éppen most talál ki valamit nekünk, te ordítasz egyet, Ő odajön az ablakhoz és mire befejezzük a beszélgetést, addigra elfelejti”.³⁴ A könyv utolsó részében ismét találkozunk a két kisfiúval, akik köszönetet szeretnének mondani a vasútért, de az előbbi okok miatt nem zavarják meg az elvtársat: „Gyerekek alszanak szerte mindenfelé Magyarországon és mindannyiuk álmát őrzi a dolgozószoba fénye. Odakinn világít a hold. Egy rendőr csizmájának sarka koppan. Ő is a gyermekek álmát virrasztja.”³⁵

Gerő folyamatosan jelen van a regényben, fáradhatatlanul dolgozik, gyakran feljut a hegyre, hogy megnézze, miként zajlik a munka. Az önkéntesen építők között találunk nyomdászlányt, munkásfiút, kitűnően tanuló pajtásokat, orvostanhallgatót és a belügyminisztérium rendőrezredesét is inkognitóban.

A rendszer ellenségképei a regényben is megjelennek. A *Harc a vasútvonalért* képregény alakjaihoz hasonlóan a munkát Balogh Ottó, egy nagygazda kulák fia szabotálja. A kapitalizmus-ellenesség Oravec Bandi, egy kövér munkás történetén keresztül fordítódik le a kamaszok számára. Bandit így ugratják társai: „Te leszel Magyarországon az egyetlen kapitalista külsejű munkás. Nagy pocakkal. Csak a szivar hiányozna a szádból.” Ezen mindenki nevetett, természetesen őt kivéve, mert ki a fene szeretne egy kapitalistához hasonlítani? A jövő rémképei ellenére tovább evett”.³⁶

A regény fontos jelenete, amikor az épülő vasutat a sajtó munkatársai is felkeresik. Az amerikai toll nem működik, a kisvasutat meglátogató nyugati újságírók másként viselkednek, mint a baráti országok zurnalisztái: „Gyuri és Jóska megállapították a biztos ismertetőjelet, amiről meg lehetett állapítani, vajon a fellátogató újságíró honnan jött. A Nyugat-Európából,

tengerentúlról jöttek másképpen viselkedtek, mint a népi demokráciákból jöttek. A nyugat-európaiak és tengerentúliak többet és hangosabban ámuldoztak [...] Ha baloldali volt a nyugat-európai újságíró, akkor nem gyanakodott. Inkább, ha látott valamit, szomorúan legyintett:

– Bezzeg nálunk...[...] Egészen másképp festettek a szovjet 11 meg a népi demokráciák újságírói. Olyan szeretettel nézték a vasútvonalat, mintha saját munkájukat néznék. A munkateljesítmények iránt érdeklődtek, a munkamódszerekről, tapasztalatokról faggatták ki a brigádosokat.

– Mennyivel szívesebben válaszolok ezeknek, mint amazoknak! – jelentette ki Oravec Bandi.³⁷

A fasizmus-ellenesség és az úttörővasút összekapcsolódása új üzenetként azonosítható. Az egyik fiú sokat szomorkodik, amikor a nyomdászlány Szőke Évi félrehívja beszélgetni. Kiderül, hogy a fiú szerelme meghalt a németek bombázásaikor, amíg a fiú a fronton harcolt. Évi próbálja így felrázni a fiút: „Te megtetted, amit mindannyiunknak meg kellett volna tenni. Harcoltál, fegyverrel. Most pedig, amikor minden emberre szükségünk van, elzárkózol magadba. [...] Gondolkozz azon, amit mondtam. A vasútnak szüksége van rád. Mi azt szeretnénk, ha elfelejtenéd minden szomorúságod. *Itt új élet épül a hegyen.* (kiemelés, B. Zs.) Azt akarjuk, hogy te is rendbejőjj!”³⁸

„ott fog pöfékelni a Szabadság-hegyen hegynek fel, völgynek le...”³⁹

Az ifjúságnak szóló propaganda mellett érdemes rövid kitérőt tenni és a *Szabad Nép* úttörő-vasút képével foglalkozni. A lap 1948. április 23-i számában *Épül a szabadsághegyi gyermekvasút. Gerő elvtárs indította meg a munkát.* címmel közöl írást a témában. A *Szabad Nép* olvasóinak Gerő már nem csak jó apaként jelenik meg; az elvtárs az egész újjáépítés, a romos Budapest felélesztésének szimbólumává lesz. Egy, május közepén megjelent számban a francia *Ce Soir* cikkét is idézik, amely szerint Gerő „Budapest bűvész mestere, aki öt hidat varázsolt a Dunára”⁴⁰.

A *Szabad Nép*ben a vasút kevésbé a gyermekálmok megvalósulásaként, sokkal inkább az újjáépítés sikereként és a nagypolitika színtereként jelenik meg: „Szombaton délben Tildy Zoltán köztársasági elnök, Gerő Ernő elvtárs és Mihályfi Ernő miniszterek kíséretében megtekintette a gyermekvasút építkezését. Felkeresték a vasútépítő ifjúsági brigád tábort is, ahol lelkes éljenzéssel fogadták az elnököt és a gyermekvasút legfőbb építőjét, Gerő elvtársat.”⁴¹ A vasutas tanfolyamról szóló tudósításban Gerő kultusza mellett az úttörővasút ajándék szerepe és az érte mondott köszönet kerül előtérbe, a *Pajtáshoz* hasonlóan egy néni szerepeltetésével: „- Aztán ki csinálta nektek ezt a szép ruhát? - kérdezi egy kíváncsi néni mire a kis vasutasok kórusban

vágják rá: Gerő bácsi! Úttörőknek vasutat, hídépítő Gerő ad! – hirdeti az ajtó felett a transzparens s az ünnepség végén, a tanfolyam megindulásával sok-sok úttörővasutas vékony hangja visszhangozza Gerő Ernő nevét.⁴²

12 Az 1948. június 2-i *Szabad Nép* tudósítása hajszálpontosan mutatja, hogy a kisvasút helyszínéül miért is választották a budai hegyoldalt. „A Svábhegy Szabadság-hegyre való átkeresztelése után is ugyanaz maradt a felszabadulás utáni három nyáron át: a gazdagok divatparádéjának színhelye, spekuláns öröklakás-tulajdonosok – sokszor megírtuk akkoriban havi 1500-2000 forintokért adták bérbe Szabadság-hegyi üdülőjüket, a legtöbb nagytőkésnek három-négy öröklakása is volt, ő maga csak napokra ruccant fel azután a hegyre, hogy a befolyt tízezrekből külföldi utazásokat tegyen – esetleg végleg kinn maradjon a pénzzel együtt. [...] A *Szabadság-hegy a dolgozóké lett*.⁴³ (kiemelés: B.Zs.) Nemcsak a dolgozók, hanem a rendszer sportolói is a hegyen táborozhatnak.⁴⁴

Gerő Ernő 1948 júliusában ünnepelte 50. születésnapját – a születésnap-i köszöntők között kiemelt helyet kaptak az úttörővasutasok: „Gerő Ernő közlekedésügyi miniszter ötvenedik születésnapján százával kapja az üdvözlő leveleket és táviratokat. Délután küldöttségek keresték fel a minisztert, aki *először* (kiemelés: B.Zs.) a Széchenyi-hegyi Úttörővasút tanfolyamot végző kisvasutasainak küldöttségét fogadta. Az Úttörővasutasok ezen a napon viselték először szabályos vasutas egyenruhájukat. Azután három kis úttörő jelent meg a miniszternél és adta át 150.000 úttörő üdvözlését.”⁴⁵ Fehér Klára – a korszak megbecsült írója – júliusi tudósításában az új rendszer kiválóságát és a régi nyomorúságát azzal érzékelteti, hogy régen a gyerekeknek játékvnata sem volt, a népi demokrácia most azonban igazival ajándékozta meg őket.⁴⁶ Hasonló motívummal építkezett a *Pajtás* is.

Az átadást megelőző napokban a *Szabad Nép* tudósít a próbaüzemről, összeállítást szentel a leendő kisvasutasoknak és szüleik foglalkozásának is. Az egész társadalomé lett a hegy, a szülők foglalkozásának kiemelése is ezt érzékelteti: a Hazai Fésűfonó, a géplakatos és az Eötvös-kollégium tanárának gyermeke is az új vasúton fog dolgozni.⁴⁷ „Örüljetez hát úttörőpajtások a ti vasutatoknak, szeressétek és becsüljétek a népi demokráciát, amely így gondoskodik rólatok. Háláljátok meg azzal, hogy jobban és többet tanultok, hogy fegyelmezettebben viselkedtek, hogy igyekeztek jó hazafiakká, jó demokráttákká válni.”⁴⁸ – a hídépítő Gerő ezekkel a szavakkal adta át az Úttörővasutat.

Tanulmányom a korabeli nagyközönség számára elérhető médiumok úttörővasút-képével, a propaganda fontos motívumaival foglalkozott. A lakott világ peremén felépülő Úttörővasút történetét a propaganda több szinten mondta el, képzeteket és várakozásokat társított hozzá, elégtételként állította azt a dolgozók sokat szenvedett gyermekei számára. A főváros fölötti konstrukció az új világ metaforájává vált, elhomályosította és átírta a hely

addigi történetét. A gyerekzsivaj, a pihenő munkások és a szemafor fénye a lenti világ porát azonban nem tudta eltüntetni – a vasút fenn azonban zakarta tovább.

- ¹ A tanulmány a *Szocializmus Budapesten. A város láthatatlan mintázata* című szemináriumra készült. (ELTE BTK, Kommunikáció és médiatudomány MA, 2010 ősz. A kurzust K. Horváth Zsolt vezette.)
- ² Bővebben: György Péter: *A sötét hegy* In: *Élet és Irodalom*. 2010/45.
- ³ A vizsgálat tárgya: a *Pajtás* újság 1947-1948-as évfolyama, Ábel Péter 1948-ban megjelent *Úttörővasút* című regénye, illetve a *Szabad Nép* 1948-as vonatkozó lapszámai.
- ⁴ Niedelmüller Péter: *A lokalitás metamorfózisai*. In: *Replika*, 2006 /56-57
- ⁵ Lásd Pótó János, illetve Bánóczy Zsuzsa vonatkozó írásait.
- ⁶ Pótó János: *Az emlékeztetés helyei – Emlékművek és politika*. Osiris, Budapest, 2003.:24.
- ⁷ P. Müller Péter: *Város és teatralitás*. In: *Terek és szövegek. Újabb perspektívák a városkutatásban*. Szerkesztette: N. Kovács Tímea, Böhm Gábor, Mester Tibor. Budapest, Kijárat Kiadó, 2005. 117-131.
- P. Müller Péter idézi Henri Lefébvre-t idézi. :119.
- ⁸ *Szabad Nép*, 1948. június 2. : 5. *170 szabadsághegyi lakás került a dolgozók kezébe*
- ⁹ Bővebben Pótó, 2003.
- ¹⁰ Csonka Zsolt-Füstös Iván-Vinis Gyula: *50 éves a Magyar Államvasutak RT., Széchenyi-hegyi Gyermekvasút 1948-1998*. Budapest, Magyar Államvasutak, 1998. :25
- ¹¹ Rákosi Mátyás 1947. március 3-án ismertetette a Magyar Kommunista Párt hároméves tervét, amely az Úttörővasút keletkezéstörténetében is megjelenik: „Még alig múlt el két esztendő a békéből, még mindenütt ott tátongtak a háború sebei és begyógyításuk még feladatot jelentett az embereknek, mégis bizakodtak és volt erejük előre tekinteni. Ez a hároméves terv, amely újjáépítésre mozgósította a társadalmat. Ezért születhettek új gondolatok.”¹²
- ¹³ Imre Zoltán: *A diktatúra (teatralitása) és a színház (emlékezete). Rákosi Mátyás és a Nemzeti Színház 1955-ös Tragédia-előadása* In: *A kultúra átváltozásai. Kép, zene, szöveg*. Szerkesztette: Jeney Éva, Szegedy-Maszák Mihály. Budapest, Balassi Kiadó, 2006. 209-238. A kommunista ideológiáról lásd bővebben Standeisky Éva: *A kigyó bőre. Ideológia és politika*. In: *A fordulat évei 1947-1949. Politika- képzőművészet-építészet*. Budapest, 1956-os Intézet, 1998.
- ¹⁴ Herczeg Miklós-Mikus Endre: *40 éves az úttörővasút*. Közreadja a MÁV Vezérgazgatósága, Budapest, 1988.
- ¹⁵ Csonka-Füstös-Vinis: 7.
- ¹⁶ A Budapest Székesfőváros Közlekedési Részvénytársaság rövidítése, 1949. szeptember 30-án szüntették meg.
- ¹⁷ Herczeg-Mikus: 13.
- ¹⁸ A háború utáni mentalitástörténet kutatói a közelmúltban kezdtek el foglalkozni azzal az eufóriával és építeni akarással, amely a háború után kiábrándult tömegek sajátja volt. Közösen újraépíteni a romos országot – a gondolatot általános lelkesedés kísérte.
- ¹⁹ Az Előre állomás a tervrajzokon még Szent-Anna kápolna volt, átadáskor az úttörők köszöntése nyomán kapta nevét. Az állomás környékén két vallási hely is volt: az egyik az Anna-réten álló kápolna, amelyet a második világháború után bontottak le, majd dr. Salamin András kezdeményezésére 1992-ben építettek újjá. A másik hely, a Világ Királynője engesztelőkápolna, amelynek alapkövét 1944-ben tették le. Felépítése azonban „zavarta volna a szánkózókat és síelőket”, ezért végleges helye a mai napig viták tárgya. Nem véletlen, hogy a párt nem szerette volna, hogy az ifjúság vasútjának egyik állomása egy katolikus kápolna nevét viselje, így váltottak az ideológiailag kifogástalan Előre névre: „Legyen az állomás neve Előre, nemcsak azért, mert ez az úttörők köszönetére, hanem azért is, mert előre megyünk, folytatjuk a kisvasút építését.” (Az idézet forrása: „Megy a gőzös Csillebércre...” Jól sikerült az Úttörővasút főpróbája. *Szabad Nép*, 1948. július 31. : 3.)

²⁰ Köszönöm Nagy Éva segítségét, aki rendelkezésemre bocsátotta a *Pajtás* történetéről írt szakdolgozatának kéziratát.

²¹ Cser Gábor, *Kezdő lépések*. - visszaemlékezés a *Pajtás*ban.

²² *Pajtás*, 1947/15. :2.

²³ „Most már nem várhatunk sokáig. Minden eszközzel meg kell akadályoznunk az építkezés befejezését.” (*Pajtás*, 1948/1. :9)

14 ²⁴ „Az öreg munkás így szól:

- Csak azt nem értem, mondja elkomorodva, hogy munkások ilyesmire vetemedjenek.

A rendőrtiszt legyintett:

- Nem munkások ezek. Egykori nyilas és német tisztok, akik összeálltak rablásra, rombolásra, hogy megakadályozzák a magyar nép boldogulását.” (*Pajtás*, 1948/12. : 12.)

²⁵ Imre: 219.

²⁶ *Pajtás* 1948/6. : 8. „Épül az Úttörő Köztársaság”

²⁷ *Pajtás* 1948/8. : 6. „Épül Európa legszebb gyermekvasútja”

²⁸ *Pajtás* 1948/9. :9. „Az úttörőknek arca mind az új vasútra néz”

²⁹ Uott.

³⁰ A párt nemzeti jelképekhez, sajátosságokhoz fűződő ideológiai vitáiról lásd Ständeisky Éva: *A kigyó bőre. Politika és ideológia*.

³¹ *Pajtás* 1948/15. : 3. „Előre”!

³² Uott.

³³ *Pajtás* 1948/15. :5. „Megvalósult minden gyermek álma: Megindult az Úttörő Vasút, megnyílt az Úttörő Nagytábor”

³⁴ *Pajtás* 1948/15. :8.

³⁵ Ábel: 8.

³⁶ Ábel: 151.

³⁷ Ábel: 36.

³⁸ Ábel: 143.

³⁹ Ábel: 53.

⁴⁰ *Szabad Nép*, 1948. május 27. *Megnyílt az Úttörők vasutasképző tanfolyama*

⁴¹ *Szabad Nép*, 1948. május 14. : 4.

⁴² *Szabad Nép*, 1948. május 23. *Gyermekváros-állomás, Előre-állomás. Épül a szabadsághegyi gyermekvasút*

⁴³ *Szabad Nép*, 1948. május 27. *Megnyílt az Úttörők vasutasképző tanfolyama*

⁴⁴ *Szabad Nép*, 1948. június 2. : 5. *170 szabadsághegyi lakás került a dolgozók kezébe.*

⁴⁵ *Szabad Nép*, 1948. július 2. : 6.

Úszóink a szabadsághegyi edzőtáborban

⁴⁶ *Szabad Nép*, 1948. július 9. : 3.

Büszkék vagyunk, hogy munkatársai lehetünk.

⁴⁷ *Szabad Nép*, 1948. július 22. : 5.

Kati elindítja a mozdonyt. Látogatás az úttörő vasutasok pályaudvari gyakorlatán.

⁴⁸ *Szabad Nép*, 1948. július 30. : 3

Szombaton kész Úttörő-vasút várja a köztársasági elnököt és a miniszter.

⁴⁹ *Szabad Nép*, 1948. augusztus 1. : 8.

Gerő elvtárs felavatta az Úttörő vasutat

Magyarország 20. századi történelme előtte soha nem látott, és korábban soha el nem képzelt fordulatokat hozott mind politikátörténeti, mind mentálitástörténeti szempontból. A második világháború után, pontosabban a „fordulat évét” követően kiépülni kezdett egy merőben új ideológiai, politikai, gazdasági, társadalmi rendszer Magyarországon. Az erősen centralizált egypártrendszer átalakította a gazdaság-irányítást, állami tulajdonba vette az ipari létesítményeket, kollektivizálta a mezőgazdaságot, küzdelmet hirdetett az úgynevezett „belső ellenségekkel” szemben és átformálta a társadalmi hierarchiát, új ideálokat állított,

Fazekas Zsuzsanna 15

NOVEMBER 7-E ÉS A SZOCIALISTA IDENTITÁS: EGY NEMZETKÖZI ÜNNEP „HONOSÍTÁSA”

saját szájze szerint értelmezte át a történelmet, a korábban megszokott történelmi-politikai szimbolikát pedig egy teljesen újjal helyettesítette, illetve újraértelmezte. A gazdasági és politikai intézkedések mellett az új hatalom rendszerében létfontosságú szerepet kapott a propaganda és az agitáció, vagyis az egyes állampolgárok „megtérítése”, hogy fogadják el a hivatalos ideológia szerint alakuló új világot. Ez a propaganda és agitáció az életnek minden területét átszötte, az ideológiai harc egyes elemeit megtalálhatjuk a konkrét ideológiai szövegekben, vagyis a párt vezetőinek beszédeiben, a párt-irányítás alá vont korabeli sajtó szinte bármelyik cikkében, az állami jelképek megváltoztatásában, az oktatási segédletekben, vagy akár a művészetekben, az építészetben, a városrendezésben megnyilvánuló elvekben, illetve a történelemértelmezésben.

Kiindulópontom az, hogy a megszilárduló Rákosi-korszak propagandájának célja az új társadalom képének elfogadása, valamint ezen túl egy új társadalmi azonosságtudat, egy új identitás elsajátíttatása volt. A szocializmus által kidolgozott új identitás egyértelműen hitet tesz bizonyos értékek mellett, mint a kollektívizmus, vagyis a közösségi érdek prioritása az egyén akaratával szemben, a hivatalosan deklarált egyenlőség, vagy a munka, ami ekkor önmagában az „érték” rangjára emelkedik. Benedict Anderson a harmadik világbeli nemzetalakulás jelenségeit vizsgálva állapítja meg, hogy a nemzetek úgynevezett „elképzelt közösségek”, a nemzetiség és a nemzeti mivolt pedig nem ideológiailag értelmezendő, hanem pusztán csak egy

kulturális termék.¹ Továbbgondolva Anderson nagyhatású elméletét azonban kijelenthetjük, hogy nem a nemzet az egyedüli kerete az elképzelt közösségeknek, hanem ezeket a gondolatokat tulajdonképpen bármilyen modern közösségre alkalmazhatjuk, diszkurzív értelemben pedig beszélhetünk

16 akár a „szocializmus közösségéről” is, mint elképzelt közösségről. A második világháború utáni világban a „békepárti”, „haladó” szovjet mintájú államok, később a „varsói szerződés államai” kifejezések feltételezték egy nemzeteken felüli közösség meglétét, amelyben a szocializmus ideológiájának sajátos üdvtörténete biztosította a kiválasztottság tudatát.

Az újonnan megteremteni kívánt nemzeteken átnyúló „identitásnak” azonban ugyanúgy meg kellett teremtenie a maga hagyományait és kultúráját, ahogyan a 19. században a nemzetépítés során az egyes közösségeknek ki kellett alakítaniuk a maguk „nemzeti leltárát”.² Eric Hobsbawm a 19. század végi, 20. század eleji politikai képződményeket és azok összetartó erejét vizsgálva egyenesen „tömeges hagyománytermelésről” beszél, valamint az emlékezet átalakulásáról oly módon, hogy az képes legyen betölteni a profán „polgári vallás” szerepét. A brit történész által leírt új, profán „nemzeti” vallások így megalkotják saját ünnepeiket, valamint az azokhoz tartozó szertartásokat és kultuszhelyeket, saját jelképeket választanak, definiálják az új emberideáljait, sajátos szóhasználatot dolgoznak ki, és megírják a „nemzeti mitológiát”.³

Jan Assmann ezzel kapcsolatban a „rituális koherencia” összetartó erejéről beszél, valamint a közösségek „kulturális emlékezetéről”, amely az identitásukat és a csoportok öntudatát biztosítja. Assmann a mitikus időkbe, a régmúltba visszanyúló kulturális emlékezetet megkülönbözteti az egyes emberek valós emlékeire épülő kommunikatív emlékezettől, és megállapítja, hogy a kulturális emlékezet múltról való tudásának megőrzéséhez szükséges a múltértelmezés intézményesülése is; úgy véli, az identitásbiztosító közösségi tudás fenntartása a ceremoniális kommunikáció színtereire tartozik, vagyis a kollektív kulturális emlékezetet különböző rituális eseményekkel kell fent tartani.⁴ Pierre Nora *lieux de mémoire*-nak nevezi azokat a kulturális elemeket, amelyekre a kollektív emlékezet fókuszálhat, azokban tárgyiasulhat, ha már az emlékezet maga eltűnt, az emlékezés valós közege kiürült, helyét pedig átveszi a történelem, vagyis a központosított múlt-rekonstrukció, amelyre a közösségi emlékezet fókuszálhat.⁵ Póto János a második világháború utáni korszak emlékezetpolitikájának egy speciális kérdését, a Rákosi-korszak emlékművekhez fűződő viszonyát vizsgálva azonban megállapítja, ebben az esetben a norai terminológiát kifordítva az „emlékeztetés helyeiről” beszélhetünk, mert, mint mondja, ezeket a helyeket nem a csoport-, hanem elsősorban a politikai érdek hozta létre, és a szocialista Magyarország *lieu de mémoire*-jaihoz igazából nem fűződtek valós közösségi emlékek soha.⁶

Az épülő szocializmus azonban szintén igyekezett kiépíteni a saját *lieu de mémoire*-jait, megalkotni a kulturális emlékezetét, hogy egy közös tudásbázis alapján egy új elképzelt közösséget teremtsen meg. A „Kelet” minden állama azonos szimbolikát alkalmazott állami jelképeinek át-
alakításában (vörös csillag, vörös beemelése a jelképek közé), azonos 17
stílusjegyek érvényesültek a Szovjetunió mintáját követő államok
művészeti alkotásaiban (szocialista realizmus), a korszak dalainak közös
dallamvilágán túl a „keleti blokknak” még saját közös „himnusz” is volt
(Internacionálé), sőt, Európa keleti felének országai még egyes ünnepeken
is közösen osztoztak.

A szocialista ünnepstruktúrát vizsgálva azt láthatjuk, hogy az
ünnepek kezelésében a hatalom három eltérő stratégiát alkalmazott:
1. a Horthy-korszak ünnepei közül átvetteket saját hasznára fordította
és a történelmi konnotációikat a saját szája íze szerint értelmezte át,
2. a korábban rétegrendezvényeknek számító munkásmozgalmi ünne-
peket országos szintre emelte; 3. saját múltját és eredetét keresve pedig
teljesen új ünnepeket vezetett be. Az első csoportba tartozik a 19. szá-
zad nacionalizmusának legnagyobb ünnepe, március 15-e, mely 1948-
ban, százéves évfordulóján már egy új hatalom legitimációs eszközeként
tűnt fel, a szocializmus korai előfutáraként értelmezve át a márciusi
íffjak törekvéseit.⁷ Ugyanígy új értelmet kapott a hagyományosan erő-
teljes vallásos jelleget is magán viselő nemzeti ünnep, augusztus 20-a
is, amely a szovjet mintára megírt új népköztársasági alkotmány 1949.
augusztus 20-i kihirdetésével az „alkotmány ünnepévé” változott, ke-
veredve egyfajta paraszti hangsúlyt kapó, az eredeti aratóünnepre utaló
„új kenyér ünnepe” hagyománnyal.⁸ A munkásmozgalom hagyományos
ünnepeinek országos szintre emelésének legkézenfekvőbb példája
május 1-je, amelyet már a Horthy-korszakban is ünnepeltek a munkások
szakszervezeti és pártszervezésben, a Rákosi-korszakban azonban a „nemzet-
közi munkásmozgalom nagy ünnepeként” a „proletár internacionalizmus” esz-
méjének erősítését szolgálta.

Az új genezis legfontosabb dátuma április 4-e, a felszabadulás napja
lett. A konszenzussal megállapított fiktív dátumot, 1945. április 4-ét a
Rákosi-rendszer végig úgy kezelte, mint a szocializmus magyarországi kez-
detének időpontját, a napot, amikor a náci uralom véget ért és egy csapásra
egy jobb világ jött el Magyarországon. Új ünnepnek számított a szocializmus
magyar múltját felidéző március 21-e, a Tanácsköztársaság ünnepe is, melyre
a megemlékezések elsősorban pártkeretek között zajlottak, és amelyet a ha-
talom nem annyira saját múltjaként, mint inkább egyfajta előképként értel-
mezett, a szovjet-magyar barátság hosszú hagyományait is felidézve az
1919-es eseményekre emlékezés kapcsán.⁹

Új Forrás 2012/9 – Fazekas Zsuzsanna: November 7-e és a szocialista
identitás: egy nemzetközi ünnep „honosítása”

Új ünnepnek számított a korábban puszta kis körben ünnepelt november 7-e is, amely a szocialista világrend megszületésének ünnepeként vonult be a magyar ünnepstruktúrába. A továbbiakban a Nagy Októberi Szocialista Forradalom magyarországi megünneplésének alakulását fogom részleteiben vizsgálni, kitérve annak politikai hátterére, valamint az ünneplés konkrét formáira is, ezzel világítva meg azt, hogy a Rákosi-korszak éveiben mi számított ünnepnek.

Az ünneplés politikai háttere

November 7-e megünneplésének története Magyarországon szorosan összekapcsolódik a párt, vagyis előbb a Magyar Kommunista Párt (MKP), majd a Magyar Dolgozók Pártjának (MDP) történetével, valamint annak hatalmi pozíciójával, minthogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalom megünneplése elsősorban a Szovjetunió iránti hűség, valamint az általa vezetett keleti blokkba tartozás egyik legfontosabb szimbolikus gesztusának tekinthető. November 7-e magyarországi történetéhez ezért feltétlenül szükséges, hogy annak politikai beágyazottságát is megvizsgáljuk, s ezáltal meglássuk, hogyan kapcsolódik maga az ünneplés mind a párt hatalmának megszilárdulásához, később pedig az azon belüli hatalomátrendeződésekhez.

November 7-e Rákosi-korszakbeli történetét két szakaszra oszthatjuk fel: az első, 1946 és 1950 közötti szakaszban elsősorban az ünnep meghonosítása a cél, ezekben az években fokozatosan épülnek ki azok a szocialista ünnepekhez tartozó rituálék, amelyek a későbbiekben évről évre megismétlődnek. Ebben az időszakban elsődleges szempont november 7-e megünneplésében a fontosságának indoklása, valamint ideológiai szempontból Magyarországhoz kötése. Az ünnep meghonosításának szakasza eszerint 1950-ben ér véget, amikor egy törvényerejű rendelet magyar nemzeti ünneppé nyilvánítja november 7-ét. A második szakasz eszerint a korszakolás szerint 1951 és 1956 között tart, amikor egy már működő szocialista ünnepet figyelhetünk meg, vagyis a párton belüli csatározásokat, irány- és szemléletmód-váltásokat visszatükrözik az ünneplés formái is, azok egyaránt az ideológia fő közvetítőivé lépnek elő.

Az ünnep meghonosítása 1946–1950

1946-ban még meglehetősen visszafogott november 7-e ünneplése, és korántsem mozgat meg tömegeket. Ahogy arról a későbbiekben lesz még szó, az operaházi díszünnepség a legfontosabb eseménye az évfordulónak, ám ezt egy kvázi-civil szervezet, a Magyar-Szovjet Művelődési Társaság szervezi. 1947, melyet a történetírás a „fordulat éveinek” kezdőpontjaként szokott emlegetni, egybeesett a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 30. évfordu-

lójával, az úgynevezett „kékcédulás választások” után megerősödött MKP, valamint a Magyarországon egyre nagyobb befolyással rendelkező Szovjetunió hatalmából egyenesen következett november 7-e megünneplése is; ám, továbbra is csak egyfajta gesztusként, hálából a felszabadító Szovjetunió iránt. 1948-ban még szorosabbra fűződtek a keleti szövetségi 19 kapcsolatok a szovjet-magyar kölcsönös barátsági és segítségnyújtási szerződés februári aláírásával, a június 12–14. között megtartott kongresszuson pedig a Szociáldemokrata Párt (SZDP) és az MKP fúziójával létrejött az elkövetkezendő évek állampártja, a Magyar Dolgozók Pártja (MDP). Az új politikai szerveződésnek az élet minden területét átfogni kívánó struktúrája folyamatosan épült ki az év során, szervezetéből és tevékenységéből pedig egyértelművé vált, hogy az új berendezkedés az élet minden területén jelen kíván lenni. A hatalmon lévő párt kimondottan vállalta a marxizmus-leninizmus tanainak állami ideológiává tételét a társadalmi diskurzusban és a politikai közbeszédben, a szocializmus építését a társadalom minden területén, az államosítást és a tervgazdálkodást a gazdaságban, az állam által irányított oktatást és kultúrát, valamint a Szovjetunióval való szoros szövetséget a külpolitikában. Egy ilyen egyértelmű bel- és külpolitikai fordulat után már nem volt kérdés november 7-e megünneplése, amely ekkor kulturális programok (filmvetítések, színházi előadások, könyvkiadás, kiállítás) szervezésével kifejezetten a szovjet kultúra ünnepeként, valamint annak propagálójaként tűnt fel. Az 1948-as készülődés során tűnik fel először Magyarországon a Szovjetunióban már megszokott jelszavas politizálás is: a Szabad Nép konkrétan közli a, egy-egy mondatos jelszavakban megfogalmazott főbb ideológiai tanításokat, melyek aztán az ünnepel kapcsolatban segítik az egyént az eligazodásban.

1949-ben végleg megszilárdult az új politikai berendezkedés Magyarországon: a májusi választások után megalakult régi-új kormány egyik első intézkedése volt az új alkotmány elfogadása augusztus 18-án, mely a sztálinista 1936-os szovjet alkotmányt tekintette példájának, preambulumát pedig szintén a Szovjetunió méltatásának szentelte, köszönetet mondva a nagy baráti országnak a segítségért a fejlődés útján. Az alkotmány megváltoztatta az ország államformáját, a gazdasági rendszerét, a jogok és kötelességek hierarchiáját, az államigazgatási rendszert, valamint az államfői posztot is.¹⁰ Az új alkotmány elfogadásával Magyarország véglegesen, immáron teljes államigazgatási rendszerével hasonulni kezdett a Szovjetunióhoz, elköteleződött a szocializmus és annak további építése mellett. November 7-e, a „legszojjetebb ünnep” megünneplése ebben az évben, ilyen alkotmány elfogadása után már magától értetődött, annak ellenére, hogy a nagyszabású ünnepeket még mindig nem alapozták meg semmilyen jogszabállyal.

November 7-e még mindig nem emelkedett állami ünnep szintjére, pedig az Operaházban évről évre fényes rendezvényen, különböző emlékműveknél tömeggyűléseken emlékeztek meg róla, iskolákban hivatalos megemlékezéseket tartottak, és november első hetében gyakorlatilag az ország minden intézménye köteles volt ezzel foglalkozni.

1950. október 31-én azonban az 1950. évi 37. számú törvényerejű rendelet már azt is kimondta, hogy november 7. napját, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom évfordulóját állami ünnepné nyilvánítják. Az ünnep hivatalossá nyilvánítása egyértelműen a párt döntése volt, az MDP Központi Vezetőségének Agitációs és Propaganda Osztálya október 16-ai, a 33. évforduló megünneplésére készített javaslatában azt írja, hogy „A minisztertanács javaslata alapján az Elnöki Tanács rendeletet fogad el november 7. államünnepné nyilvánítására. November 7. hivatalos munkaszünet”¹¹. A végül elfogadott normaszöveg végleg letisztította és kanonizálta a november 7-ét övező hivatalos ideológiát: amellet, hogy a rendelet röviden, egy mondatban összefoglalta az 1917-es eseményeket¹², megállapította, hogy „1917. november 7. napja a világtörténelem legnagyobb fordulópontja”. Mint írják, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom az emberiség történetében „először hozott létre olyan államot, amely megszüntette az ember ember általi kizsákmányolását”, és megszületett a Szovjetunió, „az első olyan állam, amely nemzetközi kapcsolatainak alapjává a népek egyenjogúságon nyugvó együttműködését, a nemzeti függetlenség tiszteletben tartását, a béke védelmét tette. A Szovjetunió a világ népeinek reménysége, támasza és példaképe a békéért, a függetlenségért, a szocializmusért vívott küzdelemben”. Jogszámba foglalták tehát az Októberi Forradalmat, mint történelmi fordulópontot, a szövetséget a Szovjetunióval, valamint annak egyértelmű elsőbbségét is. Ezután következik azonban annak az indoklása, hogy Magyarországon miért kell megünnepelni november 7-ét: „A Nagy Októberi Szocialista Forradalom évfordulója a magyar nép ünnepe is. Az Októberi Forradalom győzelméből született Szovjetunióknak köszönhetjük hazánk felszabadulását, nemzeti függetlenségünk megvalósítását, a népi demokratikus államhatalom kivívását és megszilárdítását. A Szovjetunióknak köszönhetjük, hogy megvalósíthatjuk hazánkban is az Októberi Forradalom nagy eszményeit: a kizsákmányolás minden fajtájának megszüntetését, a dolgozó nép teljes felszabadítását, a szocializmust. November 7. napja a magyar nép számára is a győzelmes szocializmus, a dolgozók nemzetközi szolidaritása, a felszabadító Szovjetunió és a nagy Sztálin iránt érzett hála ünnepe. Ezért a Népköztársaság Elnöki Tanácsa elrendeli: November 7. napja a Nagy Októberi Szocialista Forradalom évfordulója, a Magyar Népköztársaság állami ünnepe”.¹³ Az érvelés szerint tehát az 1917-es forradalomban megszülető Szovjetunióknak köszönhető áttételesen Magyarország felszabadulása, ezért meg

kell ünnepelni évről évre november 7-ét, amely a „nemzetközi szolidaritás”, a „győzelmes szocializmus”, a „felszabadító Szovjetunió”, valamint a „Sztálin iránt érzett hála” ünnepe.

A működő szocialista ünnep, 1951–1956

21

1951-től a már hivatalos állami ünneppé vált november 7-ét figyelhetjük meg működés közben, valamint azt, hogyan változnak a hangsúlyok a szocialista évforduló során évről évre a távolról nézve stagnáló és állandónak tűnő Rákosi-korszakban. Az ünneppel kapcsolatos főbb prioritásokat évről évre az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztályának javaslata alapján a párt Titkársága határozta meg, ezek általában a munka és a termelés fokozására, valamint a „békéért folytatott harc” erősítésére vonatkoztak. 1952 elején a Titkárság döntést hozott egyes ünnepek szervezésével kapcsolatban, irányt mutatva az új ünnepek rendezéséhez. A döntés kimondta, hogy többek között a november 7-i eseményeken az ünnepségek beszédeiért, megnyitóiért és felirataiért is az MDP KV Agitációs- és Propaganda Osztálya felel, november 6-án az Internacionáléval kell befejezni az ünnepségek hivatalos részét, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom, valamint a felszabadulás ünnepén pedig üdvözlő táviratot kell küldeni a Szovjetuniónak. A határozat emellett kimondta: „Az ünnepi referátumoknak a mindenkori politikai helyzettel és problémákkal eleven összefüggésbe kell állnia”.¹⁴

Az „aktuális politikai helyzet” 1952-ben a Szovjetunió Kommunista Pártjának XIX. kongresszusát jelentette, amelyen elsősorban Sztálin *A szocializmus gazdasági problémái a Szovjetunióban* című munkája volt a fő téma, valamint a kommunista gazdaság alapvetései. Az ünnep 1952-ben a sztálinizmus jegyében telt, Sztálin 1953. március 5-i halála után azonban változás következett be a keleti blokk országainak addig mozdulatlanak tűnő rendszereiben. Az új főtitkár, Nyikita Szergejevics Hruscsov a hatalom megosztását kérte a Moszkvába hivatott Rákositól, az MDP Központi Vezetősége pedig június 27-28-i ülésén elfogadta a később „júniusi határozatként” elhíresült dokumentumot „a párt politikai irányvonalában és gyakorlati munkájában elkövetett hibákról, s az ezek kijavításával kapcsolatos feladatokról”. A dokumentum elítélte a túlzottan gyors, elsősorban a nehézipart érintő fejlesztéseket, „szektaszellemű politikának” nevezve az öncélú szocialista iparosítást erőltető gazdaságpolitikát, valamint a mezőgazdaság elhanyagolását, a túlzottan erőltetett téveszesítést. A hibák kiküszöbölésére a párt egy új gazdaságpolitikai irányvonalat fogadott el, amely a lakosság életszínvonalának emelését tűzte ki célul, a megfelelő élelmiszerellátást, a hiányok leküzdését és a lakásépítést, valamint azt, hogy az ország adottságainak megfelelő gazdasági terveket készítsenek. A Központi

Új Forrás 2012/9 – Fazekas Zsuzsanna: November 7-e és a szocialista identitás: egy nemzetközi ünnepe „honosítása”

Vezetőség júniusi határozata értelmében a főttkári funkciót, „amely hozzájárult a személyi jellegű pártvezetés kialakulásához” megszüntették, helyét a „Központi Vezetőség első titkára” megnevezésű poszt vette át, amelyet azonban szintén Rákosi töltött be. A KV mindemellett határozott arról is, hogy

22 külön kell választani a kormányfői és a párttitkári pozíciót, az MDP főttkári posztját és a Minisztertanács elnöki pozícióját is 1952 augusztusa óta magánál tartó Rákosinak át kellett adnia a kormányfői hatalmat a volt belügyminiszternek, Nagy Imrének, aki júliusban meg is alakította kormányát.¹⁵

Az új irány, a gazdaságpolitikai váltás érezhető volt a november 7-i ünnepeken is, az ünnepi beszédek, valamint a *Szabad Nép* vezércikkei ugyanis szintén a „jómódú szocialista Magyarország” célját, az „életszínvonal állandó emelését”, valamint a parasztság fontosságát hangsúlyozták.¹⁶ Az új szakasz azonban elsősorban a szavakban volt érezhető, magukon az ünneplési formákon nem változtatott, a rendszer alapjai továbbra is szilárdak maradtak. 1954-ben a Nagy Imre által kommunikált új szakaszt és irányváltást jelezte az is, hogy az újjáélesztett Hazafias Népfront mozgalom a párttal és a Minisztertanáccsal szinte azonos rangban szerepelt a hivatalos köszörűzásokon, Rákosi Mátyás pedig ebben az évben egyáltalán nem vett részt a november 7-i ünnepi eseményeken, mert állítólagos gyógykezelés céljával Moszkvába utazott.

A moszkvai úton Rákosinak sikerült meggyőznie a szovjet vezetést, hogy a júniusi határozat helyett az ő sztálinista irányvonalát támogassa, így 1955-re megbukott a Nagy Imre-féle új szakasz, valamint a népfront-politika, és megkezdődött a resztalinizáció. Az 1955-ös november 7-i ünnepek is ennek szellemében teltek, ismét az 1953 előttiéhez hasonlítottak, az ideológiai szövegekben pedig újra ugyanazok a formulák köszöntek vissza, mint korábban, vagyis az életszínvonal és a jólét helyett a Szovjetunió, valamint az SZKP iránti szeretet megnyilvánulására helyezték a hangsúlyt.

1956-ban azonban ismét fordult a kocka: az SZKP február 14. és 25. között megtartott XX. kongresszusán Hruscsov, a párt első titkára nyíltan beszélt a sztálini időszak bűneiről, a személyi kultusból eredő hibákról, ezáltal pedig újabb fordulatok következtek a magyar belpolitikában is. Az MDP KV 1956. július 18-i ülésén Rákosi Mátyás megromlott egészségi állapotára hivatkozva lemondott, utódául pedig eddigi bizalmasát, Gerő Ernőt választották a párt első titkárnak. A közéletben bekövetkezett enyhülés végül odáig vezetett, hogy október 6-án Rajk Lászlót, a Rákosi-korszak koncepciók pereinek emblematikus alakját újratemetették a Kerepesi-temetőben.

Az enyhülés heteiben kezdődött meg a párt szervezeteiben a november 7-i ünnepek megszervezése is: az Agitációs és Propaganda Osztály október 13-án még elkészítette javaslatát a titkárságnak a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 39. évfordulójának megünneplésével kapcsolatban,

az eltervezett rendezvények lebonyolítására azonban már nem került sor. Maga a tervezet azonban ismét az oldottabb légkört, az 1953–1954-es hangulathoz visszatérést idézte, a szervezők között a Hazafias Népfrent és a Magyar-Szovjet Társaság ismét szerepelt, a Titkárság viszont önállóságot kívánt adni a helyi szerveknek az ünnepek lebonyolításában.¹⁷ 23

1956-ban a nagy szovjet ünnep magyarországi szervezését azonban végül félbeszakítják az október 23-án kezdődő forradalmi események, a rend pedig még november 7-ére sem áll helyre.

Az ünneplés formái

Díszünnepek az Operában

Az 1917-es szocialista forradalom ünnepének megemlékezéseit kezdetben az 1945-ben Szentgyörgyi Albert által alapított Magyar-Szovjet Művelődési Társaság (MSZMT) szervezte és a megemlékezések sarkalatos eseménye volt évről évre az Operaházban rendezett díszünnepély november 6-án, az évforduló előestéjén, ahol az elhangzó beszédek a számtalan aktuálpolitikai utalás mellett értelmezni és meghonosítani is kívánták a Nagy Októberi Szocialista Forradalmat.

Az 1946-os ünnepeken Nagy Ferenc miniszterelnök a Vörös Hadseregnek mondvá köszönetet Magyarország önállóságáért a szovjet-magyar barátságot hangsúlyozta, míg az MSZMT elnökeként Szentgyörgyi a „jósomszédi” viszony miatt tartja fontosnak a november 7-i ünnep meg tartását, valamint az 1917-es forradalomból vezeti le a Szovjetunió győzelmét a második világháborúban is. 1947-ben, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 30. évfordulóján Szakasits Árpád miniszterelnök-helyettes már „egy új világrend megszületésének 30. évfordulóját, a Szovjetunió 30. születésnapját”¹⁸ ünnepeltette beszédében.

A november 6-i operaházi ünnepek a következő évekre megszokott forgatókönyvvel rendelkeztek: valamelyik közjogi méltóság, esetleg a kormány, később a párt valamely tagja ünnepi beszédet mond, melyben méltatja a Nagy Októberi Forradalom, illetve a Szovjetunió jelentőségét. A megnyitó és az ünnepi beszédek után ünnepi műsor következett, amely 1948-ban egyetlen operát, Borogyin Igor hercegét jelentette, a későbbi években azonban orosz és magyar klasszikus, szocialista és népies szerzők műveiből adtak elő különböző táncos, zenés, énekes műsorszámokat. Az operaházi program összeállítása, akárcsak a szónokok kiválasztása a Rákosi Mátyás vezette Titkárság döntésétől függött, bár főszervezőként egészen 1951-ig a Magyar-Szovjet Társaságot jelölték meg. A Minisztertanács, valamint a kormány mindössze 1949-től jelenik meg a hivatalos rendezők között, a valódi döntéshozó, az MDP KV csupán 1952-től.

Koszorúzás a szovjet hősi emlékműveknél

1947-ben került sor először november 7-én a szovjet hősi emlékművek megkoszorúzására, igaz, ekkor még csak a „hálás” Magyar Honvédség képviselői vonultak a négy legfontosabb budapesti emlékműhöz. A koszorúzás 24 az elkövetkező években megismétlődött a Szabadság téren, a Gellért téren, a Vigadó (később Molotov) téren, valamint a Gellért-hegyen található szovjet emlékműnél is, 1948-tól pedig a párt döntése alapján kijelölt szónokok rövid politikai beszédek is tartottak az egyes koszorúzások alkalmával.

A koszorúzások helyszínei, a szovjet emlékművek közül a Szabadság téri, a Molotov téri, valamint a Gellért téri már 1945. május elsejére elkészült, Póto János pedig felállításuk történetének vizsgálata során arra jutott, hogy azokat a Szovjetunió maga építtette az elesett katonái emlékére, helyszínt kérve hozzájuk a Polgármesteri Hivataltól. A későbbi években a november 7-i ünnepeken szintén fontos szerepet játszó szovjet hősi emlékművet a Ludovika (később Kossuth Akadémia) előtt szintén a szovjetek állították az ott eltemetett több mint ötszáz szovjet katona emlékére, ám ez csak 1946 februárjára lett kész.¹⁹ Póto rámutat, hogy a Gellért-hegyi szovjet emlékmű szintén gyorsan készült el, 1945 szeptemberében a Nemzetgyűlés törvénybe foglalta a Budapest ostrománál elesett szovjet katonák emlékét, ezzel együtt pedig egy emlékmű felállítását. A döntés után azonban a Szövetséges Ellenőrző Bizottság vezetője, a szovjet Vorosilov marsall vette kezébe az irányítást: szovjet művészeket hozatott a tervezéssel megbízott Kisfaludi Strobl Zsigmond segítségére, valamint valószínű, hogy maga választotta ki a Gellért-hegy tetejét is az emlékmű helyszínéül. A központinak szánt szovjet hősi emlékművet azonban nem sikerült az eredetileg tervezett 1946. december 15-i határidőig befejezni, így a pálmaágot tartó nőalakot 1947. február 23-án, a Vörös Hadsereg napján állították fel, a teljes emlékművet pedig végül ugyanezen év április 5-én avatták fel, minthogy április 4-e nagypéntekre esett volna.²⁰

1948-ban újabb emlékmű készült el Vecsés határában, Steinmetz béketárgyaló emlékére, akit a szovjet álláspont szerint Vecsés határában lőtték le a németek. A vecsési Steinmetz, vagy más néven parlamenti-emlékműnél 1950-től tartottak megemlékezéseket, 1952-től pedig szintén koszorúztak egy új helyszínen is: 1951 októberében avatták fel Osztapenko kapitány szobrát a Budaörsi úton, ahol azonban az első november 7-i megemlékezést csak 1952-ben tartották.

A Budapesten egyre elszaporodó hősi emlékművek közül eleinte nem volt kiemelve egyik sem, a közjogi méltóságok 1949-ben a Szabadság téren, 1950-ben a Gellért-hegyen jelentek meg a koszorúzáskor, 1952-től azonban egyértelműen a Szabadság téri szovjet hősi emlékmű számított kiemeltnek, ahol Rákosi Mátyás személyesen is koszorúzott, rajta kívül pedig megjelentek

a közjogi méltóságok, valamint a Szovjetunió és Kína nagykövete is. A többi emlékművet a párt legfontosabb funkcionáriusai között osztották fel: külön koszorúzatott például Gerő Ernő és Farkas Mihály is.

November 7-e mint a szovjet kultúra ünnepe

25

1948 az első olyan év, amikor a szovjet Nagy Októberi Szocialista Forradalom évfordulójának megünneplése kulturális, elsősorban a szovjet kultúrát megjelenítő eseményekkel is társul. Az ünnepi eseményeknek ettől az évtől kezdve szerves részét képezik a Magyar-Szovjet Társaság által a budapesti nagy múzeumokban megrendezett kiállítások, melyek témájukban a Szovjetunióhoz, valamint a szocializmushoz kapcsolódtak. A Nemzeti Múzeumban megrendezett 1948-as tárlat a megalakulásának harmincadik évfordulóját ünneplő szovjet ifjúsági szervezetnek, az 1918-ban alapított Komszomolnak állított emléket, 1949-ben *A Bolsevik Párt útja* címmel rendeztek kiállítást a Kecskeméti utcai Fővárosi Képtárban, 1950-ben pedig szintén a Nemzeti Múzeumban kapott helyet *A Szovjetunió 16 köztársasága* című tárlat. Az 1951-es ünnepi kiállítás *A kommunizmus építése, a béke nagy műve* címet kapta Szépművészeti Múzeumban, míg 1952-ben a Múcsarnokban rendezték be a *Szovjetunió a kommunizmus útján* című tárlatot. 1953-ban a Szovjetuniót népszerűsítő, vagy a kommunizmust éltető cím helyett a tárlat a júniusi párthatározat szellemében *A szocializmusban a legfőbb érték az ember* nevet kapta, amely szintén jelezte az irányváltást a párt vezetésében, az „emberarcúbb” szocializmus építésének kísérletét. Az Iparművészeti Múzeumban megrendezett kiállítás a Szabad Nép híradásai szerint bár a korábbi évek kiállításához hasonlóan a szovjet ember életével foglalkozott, de a nagy alkotások helyett a jólét megteremtésére koncentrált, valamint arra, hogy a szovjet állam milyen melegséggel gondoskodik népéről.²¹

A kiállítások mellett 1949-től szokásossá vált az ünnepi könyvkiadás is, vagyis hogy a Szikra Kiadó a Nagy Októberi Szocialista Forradalommal kapcsolatos műveket adott ki az évfordulóra, vagy éppen csak akkorra időzítette Sztálin vagy egy más ideológus sorozatának legújabb kötetét. Párthatározat alapján hagyománnyá vált, hogy a november 7-i héten a mozik és a színházak egyaránt szovjet filmeket és darabokat játszottak, sőt, egy-egy évben különleges filmbemutatókat is időzítettek az ünnep napjára. 1949-ben a Lenin című dokumentumfilmet november 7-én mutatták be országszerte, 1950-ben pedig Eisenstein Patyomkin páncélos című némafilmjét, amelyről a Szabad Nép azt írta, „a forradalmi szovjet filmművészet megszületését jelentette”²². November 7-e a Szovjetunió ünnepéből ezáltal a szovjet kultúra ünnepévé nőtte ki magát.

Új Forrás 2012/9 – Fazekas Zsuzsanna: November 7-e és a szocialista identitás: egy nemzetközi ünnepep „honosítása”

November 7-e az utca emberének világában

November 7-e megünneplésének folyamatában megfigyelhető egy olyan tendencia is, amely szerint egyre inkább megtapasztalhatóvá vált az egyszerű emberek számára, helyi szinten, sőt, akár az utcaképpen is. Budapest 26 törvényhatóságának, valamint Bognár József főpolgármesternek az 1948. november 6-án közzétett intézkedése értelmében ugyanis az akkor még mindig nem hivatalos ünnepi rangra emelt november 7-én Budapestet fel kellett lobogózni: „A bennünket felszabadító és az emberiség békéjéért küzdő nagy és győzelmes szovjet nép november 7-én ünnepli a dicsőséges Októberi Forradalom 31-ik évfordulóját. Hálánk, barátságunk és szövetségi hűségünk jeléül ezen a napon lobogózzuk fel a házainkat” – szölte a főpolgármester aláírásával ellátott közlemény.²³ A lobogózással az utcaképet, valamint a városi teret is az ünnep megszentelésének szolgálatába állították, az új ünnep bevezetését a látvány is szolgálta, az ünnepi dekorációnak pedig évről évre alappillére lett a rengeteg zászló, a túlméretezettség, és a frontális hatásra törekvő díszletek.²⁴

Az ünneplés azonban nem szorítkozott Budapestre – s bár erre tanulmányomban nem kívánok részletesen kitérni – mindenképpen meg kell említeni, hogy a központi, budapesti rendezvényeken túl a vidéki, helyi ünnepségek is hasonló forgatókönyvet követtek. Az operaházi díszünnepség mintájára a helyi művelődési vagy párházakban rendeztek „kultúrműsoros” ünnepséget, ahol a párttitkár vagy a megyei elnök tartotta az ünnepi beszédet az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztálya által kiadott beszédvázlat alapján. A koszorúzás pedig helyi szinten az elesett szovjet katonák sírjaira, vagy ahol volt, a helyi szovjet hősi emlékműre vonatkozott. Ugyanígy ünnepségeket tartottak az üzemekben és gyárakban is, 1948-tól kezdve pedig a már államosított iskolákban is meg kellett ünnepelni a Nagy Októberi Szocialista Forradalmat november 6-án: az MDP Titkárságának utasítása szerint a Kultuszminisztériumnak kellett elrendelnie az iskolai ünnepségeket.²⁵

Presztízsberuházások és gesztusok

November 7-e ünnepléséhez a korban hozzátartozott a Szovjetunió iránti hűség formális, meglehetősen szimbolikus kifejezésre juttatása is. Az első ilyen gesztusnak tekinthetjük azt is, hogy 1947-ben Budapest a felszabadításért hálából díszpolgári címet adományozott Sztálinnak, melyet egy, az Új Városházán az ünnep alkalmából tartott rendezvényen adtak át az SZKP főtitkárát képviselő Zamercev orosz városparancsnoknak.²⁶

Hasonló gesztust jelentett az utak, terek átnevezése is, amelyet több esetben szintén ünnepekhez kapcsoltak. November 7-e ürügyén már 1949-ben felmerült az MDP Titkárságának ülésén, hogy Budapesten egy utcát nevezzenek el a szocializmus egyik alapító atyjának tekintett Leninről – a Külügyi Osztály

javaslata november 7-e alkalmából vagy az Andrásy út, vagy a Nagykörút valamelyik szakasza kapott volna új nevet. A Titkársághoz intézett feljegyzés alapján azonban Rákosi ezt még nem tartotta aktuálisnak, a javaslatot pedig annyival utasították el, hogy kézzel ráírták: „egyelőre nem”.²⁷ 1950-ben azonban elérkezett az idő: az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztályának október 16-i javaslata felveti, hogy „az évforduló alkalmából az Oktogon teret November 7. térnek kell elnevezni”²⁸, az október 25-i ütemtervbe pedig azt is belevették, hogy „az évforduló alkalmából a Nagykörút Nyugati pályaudvar és Rákóczi út közötti része Lenin körútnak lesz elnevezve”²⁹. A konkrét döntést a tanácsválasztások után éppen újjáalakuló budapesti tanács hozta meg november 3-i első ülésén az Újvárosházán, ahol Hidas István, a budapesti pártbizottság titkára a dolgozók kérésére hivatkozva vetette fel mind a Lenin körút elnevezést, mind azt, hogy az „úri világ Oktogonját” átnevezzék November 7-e térre³⁰. Pongrácz Kálmán főpolgármester ezzel kapcsolatos határozati javaslatát a városi tanács megszavazta, november 7-én pedig az Oktogonon, az új November 7-e téren rövid ünnepség keretében le is leplezték az új utcatáblákat.

Budapest emellett 1950-ben még egy hatalmas alkotással készült az ünnepre: november 7-én adták át a forgalomnak a határidő előtt elkészült Sztálin-hidat, mely Óbudát kötötte össze Angyalfölddel.³¹ Két évvel később szintén hídatavásra készültek november 7-én, az egykor Horthy Miklós nevét viselő, a háborús pusztítás után 1952-re újjáépített Petőfi-hidat szerették volna felavatni, sőt az Agitáció és Propaganda Osztály még a szónokokat is kijelölte.³² Bár a Petőfi-híd felavatása belekerült a Nagy Októberi Forradalom évfordulójára tervezett ünnepségekről szóló határozatba, végül a hidat nem lehetett felavatni az ünnepen, mert a Titkárság kikötötte, hogy csak akkor lehet megtartani a rendezvényt, ha a híd teljesen elkészül addigra.³³ A Petőfi-hidat végül csak november 22-én adták át.

1951-ben azonban november 7-én nevezték át a magyarországi szocializmus egyik legnagyobb alkotását, az iparvárossá fejlesztett Dunapentelét Sztálinvárossá. A javaslatot ezzel kapcsolatban először Gerő Ernő terjesztette be az MDP Politikai Bizottsága elé, amelyben azzal indokolta az átnevezést, hogy „a legtöbb európai népi demokratikus országban már elneveztek várost és nagy ipari üzemet Sztálin elvtársról. A helyzet erre nálunk is teljes mértékben megérett”, a névváltoztatást azonban a tervei szerint a Dunapentelét építő munkásoknak kell kérvényezniük.³⁴ A helyi dolgozók végül egy Rákosi Mátyáshoz intézett nyílt levélben „kérték”, hogy az MDP főtitkára intézze el nekik a kormánynál és a pártnál, hogy városukat és az ottani vasművet Sztálinról nevezhessék el.³⁵ Rákosi természetesen „eleget tett” a kérésnek, a november 7-i ünnepségek között pedig ezután kiemelkedő helyet kapott az átnevezési ceremónia is, amelyen a kormány több tagja is részt vett.³⁶

Munkaverseny

1949-től kezdve november 7-e ünneplésének fontos részét képezte egy hagyományosan nem „ünnepi” aktus, amely a Rákosi-korszak éveinek paradox világában azonban szorosan hozzátartozott az ünnepléshez. 1949-ben 28 hirdettek ugyanis először munkaversenyt november 7-éhez kapcsolódva, amelynek célja általában az éves, vagy aktuális negyedéves terv teljesítése idő előtt, esetleg túlteljesítése. Az 1949-es első munkaverseny során a részt vevő üzemek a *Szabad Népb*ben közzétették felajánlásaikat és vállalásaikat, a Titkárság döntése értelmében azonban elsősorban Sztálin december 21-én ünnepelt 70. születésnapjára koncentráltak, és elsősorban arra időzítették a vállalásokat.³⁷ A Szakszervezetek Országos Tanácsának (SZOT) október 29-i felhívására³⁸ az üzemek a terv határidő előtti teljesítésének vállalásával, valamint egyéni munkafelajánlásokkal válaszoltak³⁹, melyekről a Szabad Nép napról napra beszámolt, akárcsak a munkaverseny állásáról. A túlteljesítésért folyó küzdelem, valamint az ünnepekhez kapcsolódó munka ezután szerves, alapvető részét képezte a november 7-i készülődésnek is. Az ünnepi munkaversenyek elsősorban a bányászatot, a kohászati üzemeket, a nehézipart érintették, a mezőgazdasági munkák idő előtti befejezésére vonatkozó felajánlások jellemzően 1951 után kaptak csak nagyobb hangsúlyt. 1950-ben a bányászok „ünnepi munkanapot” tartottak november 7-én, ennek nyomán pedig a következő években több gyár és üzem is vállalta a „november 7-e műszakok” teljesítését, vagyis hogy az ünnep előtti héten különösen igyekeznek a terv túlteljesítésével.

A Pártközpontban eldőlt munkaversenyek pontos koreográfiával rendelkeztek. 1951-ben a Titkárság ragaszkodott hozzá, hogy a felajánlásokat az egyszerű munkások tegyék meg, mondván „gondoskodni kell arról, hogy a november 7-i felajánlások alulról jövőek legyenek, az üzem vállalását és a vállalások keresztülvitelének lehetőségét a műszaki vezetők a dolgozókkal tárgyalják meg”.⁴⁰ Ez irányadó maradt mindvégig a munkaversenyeknél, a Titkárság és az Agitációs és Propaganda Osztály pedig arról is döntést hozott, hogy melyik üzem kezdje meg a szocialista munkaversenyt, vagyis melyik üzem írjon először nyílt levelet a vállalásairól. 1950-ben a bányászok kezdeményezték az ünnepi műszakokat és a versenyt, 1951-ben a Ganz Vagongyár járt élen a felajánlásokban. 1952-ben a már Sztálinvárosnak nevezett Dunapentele építői vállalták először a negyedéves terv túlteljesítését, 1953-ban ismét a Ganz, 1954-ben pedig a MÁVAG intézett felhívást a munkaversenyhez csatlakozásra. 1955-ben a Titkárság határozata alapján nem szerveztek központilag munkaversenyt⁴¹, ám ebben az évben is voltak felajánlások, elsősorban a bányászok és a kohászok részéről.

1950-től osztják november 7-e alkalmából először az épülő szocializmushoz kapcsolódó kitüntetések, nevezetesen az Élüzem jelvényt, a

Sztahanovista Okleveleket, Sztahanovista Érmeket, valamint a Szakma Legjobb Dolgozója kitüntetésekét. Sztahanovista Oklevélre az lehetett esélyes, aki a tervén harmadik negyedében teljesítette a sztahanovista szintet, aki ezt kétszer is megette, az már Érmeket kaphatott. A Szakma Legjobb Dolgozója versenyben novemberben kellett megállapítani, hogy ki 29 szakmánként az öt legjobb, aki oklevelet és pénzjutalmat kaphat. Az egyéni díjakat és kitüntetésekét a hagyományos november 6-ai délutáni üzemi ünnepek keretében osztották ki. Ezzel a Nagy Októberi Szocialista Forradalom tiszteletére rendezett ünnepek repertoárja egy újabb színfolttal gazdagodott: a szocializmus nemzetközi ünnepén a legjobb dolgozókat, az új társadalmi rend új elitjét, a sztahanovistákat is elismerték, az ipari dolgozók mellett pedig a mezőgazdasági munkások is részesülhettek elismerésben, nyolcvannyolc mezőgazdasági dolgozó kapta meg a Magyar Munka Érdemrend egyes fokozatait. Az üzemek szintjén a második és harmadik negyedév eredményei alapján hirdették meg az Élüzem versenyt, amelynek során az iparágankénti győztes üzem november 9-e és 11-e között kapta meg az Élüzem jelvényt és az iparág miniszteri vándorzászlóját. A diákoknak 1952-ben Rákosi Mátyás hatvanadik születésnapja alkalmából alapítottak kitüntetést, a Rákosi Mátyás Tanulmányi Érdemérmeket, amelyet szintén a Nagy Októberi Szocialista Forradalom évfordulója alkalmából, november 6-án osztottak ki. A kitüntetést azok a diákok kaphatták meg, akik kitűnővel végezték el az egyetemi, vagy főiskolai tanulmányaikat.⁴²

Új Forrás 2012/9 – Fazekas Zsuzsanna: November 7-e és a szocialista identitás: egy nemzetközi ünnepe „honosítása”

Összegzés

Összességében megállapíthatjuk, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalom magyarországi ünneplése elsősorban a Szovjetunió által vezetett tömörüléshez tartozás miatt volt fontos, a szovjet hangsúlyú, Szovjetuniót életető és a szovjet kultúrát népszerűsítő ünnepből pedig a Rákosi-korszak végére egy olyan, a rendszerhez ezer szálon kötődő ünnep vált, amely híven visszatükrözte a hatalomban, és különösen az azt magáénak tudó pártban bekövetkező politikai változásokat. A végső szót minden döntésnél a Titkárság, és különösen Rákosi Mátyás mondta ki, akár olyan apró-cseprőnek tűnő kérdésekben is, mint hogy ki hova ülhet az Operában, vagy hogy ki kizárható az egyes emlékműveknél. Az ünnep így egyszerre „beszélt” kifelé és befelé is, vagyis demonstrálta a keleti blokk összetartozását a Nyugat felé, de jelezte az itthoni elvtársaknak is, hogy hol a helyük, az egyszerű állampolgároknak pedig azt, hogy a rendszer stabil, és működik.

Mint láthattuk, november 7-ét a Rákosi-korszak alatt a többi ünnephez hasonlóan egészen másra is felhasználták. 1949-től szorosan hozzákapcso-

lódott a munkaverseny, az „ünnepi műszakok”, ezzel erősítve a Gyarmati György által „kampányszocializmusnak” nevezett rendszert, vagyis azt, hogy a Rákosi-korszak sajátosságaiából eredő aránytalanságokat az egyes területekre koncentrálnak munkakampányokkal próbálták enyhíteni, a felajánlásokkal a szervezetlenség vagy a visszatérő anyagihiány miatti termelés kieséseket igyekeztek pótolni.⁴³ Az ünnepek munkával történő ünneplése azonban alapvetően kapcsolódott a szocialista munkaideológiához is, amely szerint a munka „becsület és dicsőség dolga”, vagyis a termelésből erkölcsi kérdés lett. Érdemes megjegyezni, hogy a szintén a keleti blokkhoz tartozó európai államokban is hasonló folyamatok zajlottak le: ahogy Bulgáriában, Romániában, Lengyelországban és az NDK-ban is épült Sztálinváros, valamint Berlinben, Brassóban, és Prágában is felállítottak a budapestihez hasonló Sztálin-szobrot, úgy november 7-ét is ünnepelték a legtöbb kelet-európai csatlós államban.

Mindemellett úgy vélem, hogy tanulmányomban sikerült bemutatnom azt, hogy a II. világháború után Magyarországon hatalomra került vezetés hogyan próbálta átformálni a lakosság gondolkodását egy olyan eseménnyel kapcsolatban, amely korábban nem tartozott a hétköznapi tudáshoz, illetve hogyan próbált meghonosítani erőszakosan, központi döntésekkel egy olyan ünnepet, amelynek Magyarországon egyáltalán nem voltak hagyományai. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom megünneplésének ténye, valamint az ünnep bevezetésének logikája jól jellemzi a hatalom működését 1947 és 1956 között: az ország sajátosságainak és hagyományainak figyelembe vétele nélkül egy olyan teljesen új hagyományt és kultúrát építettek fel a semmiből, amelyet a hatalom akaratán kívül semmi nem tartott életben.

¹ Anderson, Benedict: *Képzelt közösségek*. In: *Nacionalizmuselméletek* (Szöveggyűjtemény). Szerk.: Kántor Zoltán. Budapest, 2004. 79-108. o.

² Löfgren, Orvar: *A nemzeti kultúra problémái svéd és magyar példákon szemlélve*. Janus 6. évf. (1989) 1. sz. 13–28. o. 15 o.

³ Hobsbawm, Eric: *Tömeges hagyományteremtés: Európa 1870-1914*. In: Hofer Tamás-Niedermüller Péter: *Hagyomány és hagyományalkotás*. MTA Néprajzi Kutató Csoport. Budapest, 1987. 127-197. o.

⁴ Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest, 1999.

⁵ Nora, Pierre: *Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája*. In: Uő.: *Emlékezet és történelem között*. Válogatott tanulmányok. Budapest, 2010. 13-33. o.

⁶ Póto János: *Az emlékeztetés helyei. Emlékművek és politika*. Budapest, 2003 25. o.

⁷ Március 15-e átértelmezésével Gerő András történész foglalkozott részletesen több tanulmányban is. Lásd: Gerő András: *Március 15. Fejezetek a nemzeti szabadságünnep hányatott történetéből*. In: Uő.: *Magyar polgárosodás*, Budapest, 1993. 397-415.; Gerő András: *Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX-XX. századi történetéből*. Budapest, 2004. Az 1948-as centenáriumi megemlékezések sajtójából egy átfogó forráskiadvány is megjelent: *Az államosított forradalom. 1848 centenáriuma*. Szerk.: Gerő András. Budapest, 1998

- ⁸ Kovács Ákos: *Az Új Kenyér Ünnepe. Beszélő*, 2004/ 7–8. sz.
- ⁹ Apor Péter: *Előkép: a Tanácsköztársaság felidézése a Rákosi-rendszerben. Századvég*, 10. évf. (2005) 35. sz. 3-30. o.
- ¹⁰ Szabó Róbert: *Jelszavak, politikai ünnepek*. In: *História*, 9. évf. (1987) 5-6. sz. 15-17. o.
- ¹¹ 1949. évi XX. törvény
- ¹² MOL M-KS 276-89-163 Javaslat a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 33-ik évfordulójának megünneplésére, 1950. október 16.
- ¹³ „1917. november 7. napján Oroszország munkásosztálya, szövetségben a dolgozó parasztsággal és az elnyomott népekkel, Lenin és Sztálin dicső Bolsevik Pártja vezetésével, megdöntötte a kapitalizmust s a földkerekség egyhatodán megteremtette a világ első szocialista államát: a Szovjetuniót.” 1950. évi 37. számú törvényerejű rendelet
- ¹⁴ 1950. évi 37. számú törvényerejű rendelet
- ¹⁵ MOL M-KS 276-54-177 A Titkárság ülésének jegyzőkönyve, 1952. január 23.
- ¹⁶ MOL M-KS 276-52-24 Az MDP Központi Vezetőségének határozata, 1953. június 27-28.
- ¹⁷ *Szabad Nép*, 1953. november 7. 1. o.
- ¹⁸ MOL M-KS 276-89-163 Javaslat a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 39. évfordulójának megünneplésére, 1956. október 13.
- ¹⁹ *Szabad Nép*, 1947. november 7. 2. o.
- ²⁰ Pótó János i. m. 111-117. o.
- ²¹ Pótó János i. m. 126-137. o.
- ²² *Szabad Nép*, 1953. október 20. 1. o.
- ²³ *Szabad Nép*, 1950. november 4. 4. o.
- ²⁴ *Szabad Nép*, 1948. november 6. 5. o.
- ²⁵ György Péter: *A mindennapok tükre, avagy a korstílus akarása*. In: *A művészet katonái. Sztálinizmus és kultúra*. Szerk.: György Péter – Turai Hedvig. Budapest, 1992. 16-17. o.
- ²⁶ MOL M-KS 276-54-15 A Titkárság ülésének jegyzőkönyve, 1948. október 21..
- ²⁷ Mafirt Krónika 94. 1947. november, Sztálin budapesti díszpolgárrá választása (<http://www.filmintezet.hu/uj/hirado/heti/index.php>)
- ²⁸ MOL M-KS 276-54-68 A Titkárság ülésének jegyzőkönyve, 1949. október 26.
- ²⁹ MOL M-KS 276-89-163 Javaslat a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 33-ik évfordulójának megünneplésére, 1950. október 16.
- ³⁰ MOL M-KS 276-89-163 Ütemterv a november 7-i rendezvényekről 1950. október 25.
- ³¹ *Szabad Nép*, 1950. november 4. 5. o.
- ³² Ma: Árpád-híd.
- ³³ MOL M-KS 276-89-163 Javaslat a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 35. évfordulójának megünneplésére, 1952. szeptember 30.
- ³⁴ MOL M-KS 276-89-163 Javaslat a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 35. évfordulójának megünneplésére, 1952. szeptember 30.
- ³⁵ MOL M-KS 276-53-84 Javaslat az MDP Politikai Bizottságának Dunapentele városnak és a Dunai Vasműnek Sztálin elvtársról való elnevezéséről 1951. október 4.
- ³⁶ MOL M-KS 276-54-164 A Titkárság ülésének jegyzőkönyve, 1951. október 10.
- ³⁷ *Szabad Nép*, 1951. november 3. 1. o.
- ³⁸ MOL M-KS 276-54-66 A Titkárság ülésének jegyzőkönyve, 1949. október 12.
- ³⁹ *Szabad Nép*, 1949. október 29. 1. o.
- ⁴⁰ *Szabad Nép*, 1949. november 1. 1. o.
- ⁴¹ MOL M-KS 276-54-160 A Titkárság ülésének jegyzőkönyve, 1951. szeptember 12.
- ⁴² MOL M-KS 276-54-380 Határozat a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 38. évfordulójának megünneplésére, 1955. október 4.
- ⁴³ *Szabad Nép*, 1952. november 1. 3. o.
- ⁴⁴ Gyarmati György: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó évtizedek Magyarországon, 1945–1956*. Budapest, 2011. 202–204. o.

„Nem elvtársam, nem hiszem, hogy sok időd volna. Olvasni is alig, hát még írni. Pedig épp erre akartalak megkérni. Arra, hogyha elolvastad a Szabad Népet, s ha valami tetszik, bosszant, aggaszt vagy érdekel, írd nekünk. Végy egy darab papírt, tollat. Ott a cím a hírek után az utolsó oldalon. Szólj hozzá, írd nekünk: a magad lapjával beszélj.”¹

32 Pajor Emília

„A KÖZVÉLEMÉNY PARANCSNOKAI”

A *Szabad Nép* munkás- és
parasztlevelezési mozgalma

Tanulmányomban a *Szabad Nép* levelezési mozgalmat kívánom bemutatni, főként a fennmaradt le-

véltári dokumentumok és a lap vizsgálatára támaszkodva. Emellett kísérletet teszek arra is, hogy a levelezési mozgalmat alapul véve bemutassam, hogy a Rákosi-diktatúrában milyen keretek között működött a társadalmi nyilvánosság e csatornája, s mindehhez a II. világháború befejezésétől egészen a személyi kultusz kiteljesedéséig tartó korszakot vizsgálom.

Bevezetés

Az olvasói levelek különleges csoportot alkotnak a publicisztikai műfajok között, mivel nehéz átfogó, műfaji meghatározást adni róluk: ahány olvasói levél, annyiféle tartalom és közlési forma. A szakirodalmi leírások azonban abban a tekintetben megegyeznek, hogy leginkább a levelek kiegészítő jellegét és sajátos információforrás-funkcióját hangsúlyozzák. Az olvasói levelek közlése minden sajtóterméket előnyös színben tüntet fel: igazolja, hogy a lap kapcsolatot tart fenn olvasóközönségével, valamint, hogy cikkei hatást gyakorolnak olvasóira.²

Azonban a szakirodalomban arra is találunk utalást, hogy az olvasói leveleket manipulatív szándékkal is fel lehet használni s e célból hamisított levelek kerülhetnek közlésre. Az alábbi idézetek pont a tanulmányban vizsgált korszakot érintik: „...a nép hangját voltak hivatottak képviselni azok a 'munkások', 'termelőszövetkezeti dolgozók', akik a laphoz írott soraikban mindig az éppen aktuális párthatározat maradéktalan végrehajtását követelték.”³ „Aki már a hetvenes évek előtt is újságíró volt Magyarországon, nagyon jól tudja, hogy hány olvasói levelet 'szerveztek', sőt írtak a szerkesztőségek. Mindössze annyi volt a teendő, hogy a szerkesztőség valóságos nevet szerezzen az általa készített levél alá.”⁴

A történelmi és politikai háttér ismeretében valóban logikusnak tűnhet az a feltételezés, hogy a leveleket maga a szerkesztőség gyártotta,

hiszen ez bizonyulhat a befolyásolás legegyszerűbb módjának s a diktatúra szó hallatán sokan többek között a manipulatív eszközök használatára aszociálnak. A II. világháború után ugyanis fokozatos, de biztos lépésekben megindult Magyarország társadalmi, gazdasági, kulturális és politikai rendszerének szovjet mintára történő átalakítása s mindez a tömeg- 33 kommunikációt is érintette. Nemcsak abban a tekintetben, hogy a Magyar Kommunista Párt (később Magyar Dolgozók Pártja) megszerezte az irányító és ellenőrző szerveket és rendszerüket átalakította, hanem abban a tekintetben is, ahogyan fokozatosan kiépítette a *szocialista nyilvánosság bürokratikus modelljét*.⁵ Kezdetben főleg adminisztratív módszereket alkalmazva kezükben tartották a papírgazdálkodást s fokozatosan ellehetlenítették az ellenzéki lapok megjelenését, majd miután politikai téren egyeduralomra tettek szert s a hatalom Rákosi, Farkas, Gerő és Révai kezében összpontosult, a hangsúly az ideológiai hegemónia megteremtésére került. A párt csak a hatalmi rendszer megszilárdulása után fordíthatott nagyobb figyelmet a kognitív uralom kiépítésére: az ideológiai munkának, azaz a lojális közvélemény megteremtésének.⁶ Ekkor kezdték el nagy erővel szervezni és kiépíteni a *Szabad Nép* levelezői hálózatát is, amely a személyi kultusz kiteljesedésekor érte el fénypontját.

A fentebb idézett sorok igen komoly „vadász”, s ilyen időbeli távlatból igazságtartalmukat nehéz ellenőrizni, vagy az állításokat bizonyítani. Annyi azonban bizonyos, hogy „a sajtó mindig magán viseli a működését övező társadalmi és politikai struktúrák formáját és színét”.⁷ Ebből következik, hogy az olvasói levelekhez fűződő gyakorlat is a fennálló hatalmi rendszer szerint változik s ezért kutatásom fő célja volt, hogy árnyalja a diktatúra nyilvánosságáról kialakult képet.

Kvalitatív szövegelemzési módszert alkalmazva főként arra kerestem a választ, hogy a diktatúra miért fektetett oly nagy hangsúlyt a munkás- és parasztlevelezési mozgalom megszervezésére, és miért volt szükség olvasói levelek közlésére egy olyan lapnál, amely magáról azt hirdette, hogy a nép hangjának szócsöve? S egyáltalán: kik írtak levelet a laphoz, milyen célból és milyen tartalommal?

Kutatásom eredményeire támaszkodva amellet fogok érvelni, hogy a kor politikája a hamisítást, mint eszközt kifejezetten kerülte, s sokkal összetettebb és szofisztikáltabb módszereket alkalmazott. Az eredetileg spontán ötlet által motivált olvasói levélírást a diktatúra tudatos, sőt szervezett tevékenységgé kívánta alakítani, a különféle, szovjet példa alapján elterjedt munka- és versenymozgalmak mintájára.

Nyilvánosság és agitáció

Igaz, az olvasói levelek a nyilvánosság csupán egy vékony szeletét alkotják, azonban a diktatúra időszakában az újságolvasók számára ez jelentette szinte az egyetlen lehetőséget arra, hogy kapcsolatba lépjenek a lap-
34 pal, s ezért sokat elárulnak a diktatúra nyilvánosságának logikájáról.

Angelusz Róbert szerint „a nyilvánosság olyan kommunikációs közvetítési szféra, amely – ideális esetben – a társadalom és a hatalmon levők minden csoportjának lehetővé teszi, hogy a közérdeklődésre számot tartó ügyeket megvitassák.”⁸ Térben elképzelve a nyilvánosság tulajdonképpen az állam és a társadalom között húzódik és az ellentétes érdekek és vélemények ütköztetése miatt egy feszültséggel teli tér. Habermas is hasonlóképpen képzelte el a nyilvánosságot, amikor azt az „egymással versengő vélemények piacaként”⁹ jellemezte, azonban ennek megvalósulásához elengedhetetlen a hozzáférés biztosítása. Tehát az, hogy a nyilvánosság intézményrendszerén – például sajtó fórumain – keresztül mindenkinek egyenlő esélye legyen ítéletet alkotnia a köz dolgairól.¹⁰

A *Szabad Nép* olvasói levél rovatának pusztá létezése is bizonyítja, hogy a diktatúra keretet kívánt biztosítani a társadalmi problémák megvitatására, de természetesen a saját elképzeléseinek megfelelően. A hozzáférés szempontjából vizsgálva a rovat a munkás és paraszt származásúak, valamint az ún. haladó értelmiségiek szűk fóruma volt, s a „közérdeklődésre számot tartó témákat” is szűkítették a politikai irányvonalnak megfelelően. Mindközben azonban szigorúan ügyeltek a nyitottság látszatának fenntartására.

A szocialista rendszer sajtójának különböző feladatokat kellett ellátnia: a *propaganda*, az *agitáció* és a *szervezés munkáját*. A propagandamunka során a sajtó népszerűsítette és elfogadtatta a párt politikáját, azzal, hogy a párthatározatok rendszeres közlésével és magyarázó elméleti publicisztikájával közelebb vitte őket az olvasóközönséghez.¹¹ A sajtó agitációs feladata abból állt, hogy felhívta, mozgósította a lakosságot bizonyos ügyek, célok érdekében, s elősegítette, hogy a lakosság körében bizonyos attitűdök alakuljanak ki, meghatározott módon reagáljanak bizonyos esetekben.¹² A szervezőmunka tettekre mozgósító tevékenységek végzését jelentette. Mindezek mellett a tömegkommunikációnak *integráló* funkciója is volt: meghatározott nézetek, vélemények, értékelések, megítélések terjesztése, amelyek biztosíthatják a szocialista társadalom szilárd, politikai-morális egységét.¹³

Kijelenthetjük, hogy a *Szabad Nép* tulajdonképpen az agitációs munka révén kívánta létrehozni saját nyilvánosságát. Az Agitációs és Propagandaosztály kezdeményezésére 1948-ban a Szervező Bizottság határozatot hozott ún. *Szabad Nép Baráti Körök* létrehozásáról,¹⁴ amelyek a szervezett levelezőmozgalom irányába tett első lépésnek számítottak, s többek között ilyen agitációs céllal jöttek létre: „A Szabad Nép Baráti Körök a csoportos agitáció

egyik formája. Feladata a kül- és belpolitikai problémák megvitatása és mozgósít a Párt és kormányhatározatok végrehajtására, megszeretteti és népszerűsíti Pártunk központi lapját: levelező kapcsolatok kiépítésével közvetlen kapcsolatot épít ki a Szabad Néppel és állandóan napirenden tartja a Szabad Nép táborának kiszélesítését.”¹⁵ Az üzemekben, termelőszövet-

35

kezetekben és tömegszervezetekben működő baráti körök egyik feladata volt, hogy a *Szabad Nép* kampány keretein belül népszerűsítsék, terjesszék a napilapot, és szélesítsék előfizetői körét, emellett „másik feladata a munkáslevelezés elindítása, rendszeresítése és állandósítása.”¹⁶ A *Szabad Nép* a korábban spontán érkező leveleket rendszeresíteni kívánta, s ezáltal egyfajta helyi tudósítókra kívánt szert tenni, állandó levelezők személyében. A későbbiekben a baráti köröket egybe akarták vonni a levelezéssel úgy, hogy azokat a *Szabad Nép* helyi levelezőcsoportjaivá kívánták alakítani, s a levelezőhálózat központja a lap szerkesztősége lett volna.¹⁷

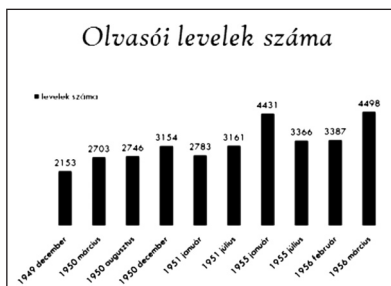
Új Forrás 2012/9 – Pajor Emilia: „A közvélemény parancsnokai”
A Szabad Nép munkás- és parasztlevelezési mozgalma

Hogyan dolgozta fel a Szabad Nép az olvasói leveleket?

A *Szabad Néppel* 1948-tól egészen a lap megszűnéséig, 1956 októberéig működött levelezési osztálya, amely a szerkesztőségben belül a legtöbb munkatársal, 24–28 fővel dolgozott. „A Szabad Népnél a levelezési

rovatnál annyian dolgoztak, mint három, vagy négy rovatnál összesen. A legnagyobb rovat volt.”¹⁸ Az Agitprop osztály dokumentumai alapján a napilapnál kiemelten fontosnak tartották a levelezési rovatot, azonban valószínűleg ezt csak a jelentés kedvéért írták, mivel a kor politikai irányvonalának megfelelően a hangsúlyt az ipari és mezőgazdasági rovatra fektették.¹⁹

Az osztály dolgozói feladatuk szerint csoportokra voltak osztva; voltak politikai munkatársak, akik szervezőmunkát végeztek, mellettük voltak, akik a levelek megválaszolásával és kivonatolásával foglalkoztak, külön csoport felelt az adminisztrációért, a negyedik részleg pedig a gépíróké volt. Az osztály munkatársai iktatták és kivonattal látták el a beérkező leveleket, s ez alapján döntötték el, hogy mely írásokat szánják közlésre, küldik tovább valamely hivatalos szervnek kivizsgálásra, vagy osztják szét a többi rovat között felhasználásra. A leveleket emellett téma szerint is csoportosították. Az osztály feladatai közé tartozott az is, hogy néhány munkatárs a nagyobb üzemekbe vagy termelőszövetkezetekbe ellátogasson, s a dolgozókkal elbeszélgetve felmérje a közhangulatot. A helyszíni látogatásokról és a beérkezett

levelek összesítéséből, kiértékeléséből a levelezési osztály heti, majd később havi hangulatjelentéseket készítet.²⁰

Fontos megjegyezni, hogy a levelezési rovaton kívül, amelyben a levelek, vagy gyakrabban levélrészletek szó szerint közlésre kerülnek, 36 más rovatok is – ha közvetve is – felhasználják az olvasók észrevételeit. Így például az olvasói levelekben felvetett problémákból kiindulva készülhetnek a tényközlő műfajcsoportba tartozó riportok, tudósítások vagy a véleményközlő műfajokhoz sorolható glosszák, karcolatok. Szabó László így emlékezik vissza: „Az én legelső glosszám, vagy írásom a Szabad Népből egy levél nyomán keletkezett. Vidéken, Békéscsabán, egy vasutas özvegyét kिरakták egy lakásból, hogy oda beköltözhessen a tanácsnak valamilyen funkcionáriusa. És egy jóval kisebb, nyírkos lakásba került. Én ennek utánajártam és ezt írtam meg egy glosszában.”²¹Az olvasói levelekből indul ki a szerkesztői üzenetek rovata is, amely általában tanácsadó jellegű és nemcsak a beérkező levelek megválaszolásával, hanem a felmerülő ügyintézésével is foglalkozik.²²

A levelezési osztály létrehozása a szerkesztőségben belül, valamint a levelezői mozgalom fokozatos kiépítése a *Szabad Nép* hasábjain is éreztette hatását. A II. világháború után, a koalíciós időszak alatt, a lap nem közölt olvasói levelekből összeállított rovatot, azonban a hetente jelentkező szerkesztői üzenetek rovata arról tanúskodik, hogy a *Szabad Nép* kapott olvasói hozzászólásokat, amelyekre az adott kereteken belül válaszolt is. Ezek a szerkesztői válaszok a lap utolsó oldalainak egyikére száműzve, igen kicsi betűmérettel szedve jelentek meg, s csupán egy-két mondatban kommentálták az olvasók hozzászólásait. Azonban főként helyhiányra hivatkozva a lap nem közölt semmilyen, az olvasóktól származó szellemi terméket, legyen az levél, vers vagy képzőművészeti alkotás. Csak 1948 tavaszától kezdett rendszeresen jelentkezni a *Kedves Szabad Nép* című rovat, amely hetente legfeljebb két alkalommal jelent meg egy-két levéllel.

A Szabad Nép munkás- és parasztlevelezési mozgalma

A mozgalom kulcsemberei természetesen a levélírók, akiket az osztály két csoportra osztott: tudósítókra, akik társadalmi munkában végezték feladatukat, és állandó levelezőkre, akik a szerkesztőség instrukcióit a tudósítóktól kapták. Állandó levelezőként azt tartották számon, aki legalább havi gyakorisággal írt a szerkesztőségnek. Minden jelentősebb napilapnak voltak állandó levelezői, sőt sok levélíró egyszerre több lappal is tartott fenn kapcsolatot. A *Szabad Nép* állandó levelezőinek száma 300–350 körül mozgott. Személyükről, életükről a szerkesztőség információkat gyűjtött, leveleiket megőrizték és csatolták kartonjukhoz. Az információgyűjtés azért volt fontos, hogy a szerkesztőség megbizonyosodjon a levelező munkás-paraszt származásáról és munkahelyén tanúsított példamutatásáról.²³ Az állandó levelezők részére

igazolványt is kívántak készíteni, amelyet csak a szigorúan káderezett személyek kaphattak kézhez. A társadalmi összetételt illetően a *Szabad Nép* szerkesztőségének egyik célja az volt, hogy növelje haladó értelmiségi és dolgozó paraszt levelezőinek számát, mivel döntő többségben munkások írtak a lapnak.²⁴

A szerkesztőség „nevelő céllal” kapcsolatot ápolt levelezőivel, 37 amelynek különböző formáit jelentették a válaszlevelek, ajándékozásal összekötött ankétok és értekezletek, személyes beszélgetések, körlevelek, brosrák és írásos tájékoztatók szétküldése, valamint tanfolyamok szervezése a marxizmus-leninizmus elsajátítására.

A levelezőmozgalom szervezeti felépítettségét illetően a mozgalom elindító a szovjet minta alapján hazánkban is elterjedt különféle mozgalmak „alulról felfelé építkező” szerkezetét kívánták követni. De a centralizált tervezés mellett a tervutasítás egyfajta módja, a mennyiségi (és egyfajta minőségi) elv kifejeződése is jellemzi az olvasói levelekhez fűződő gyakorlatot.

A kommunista szokásoknak megfelelően a hazai levelezőmozgalmat is a szovjet-bolsevik hagyományokból eredeztették, s mindezt Lenintől, Sztálintól származó idézetekkel legitimálták: „Őrizd falusi levelezőidet, mint a szemed fényét, mert ez a te hadsereged.” Az itthoni levelezőmozgalom „ugrásszerű fejlődését” pedig Rákosi Mátyás 1950. február 10-én elmondott beszédének tulajdonították, amely valójában még csak említést sem tett a levelezésről, csupán általánosságban beszélt a „párt tömegkapcsolatairól” s annak fontosságáról. Az általánosítás azonban a kor nyilvános beszédeinek bevett eszköze volt: ez lehetővé tette, hogy mindenki úgy értelmezhesse a szöveget, ahogyan szeretné és azt az aktuális érdekeknek megfelelően interpretálhassa.

A versenymozgalmakhoz hasonlóan a levelezésben is megfigyelhető a mennyiségi elv mind a levelezők, mind a levelek számát tekintve. A szerkesztőségek gyakran úgy kívántak megfelelni a vezetésnek, hogy a levelezők számszerű növelésére fektették a hangsúlyt, azonban szélsőséges esetben ez oda vezetett, hogy az utcáról szerveztek be levélírókat. Maguk a levelezők pedig jó munkájuk egyik fontos kritériumának tartották a mennyiséget, és gyakran hangzottak el felajánlások hetenként meghatározott számú levél megírásáról vagy újabb levelezők beszerzéséről. Így gyakorlatilag a mozgalmat „sztahanovizálták”.

A mennyiségi elv mellett egyfajta minőségi elv is kifejeződésre jutott, amely a levelek tartalmára vonatkozott. A szerkesztőség azokat az írásokat tartotta színvonalasnak, amelyek termelési, pártépítési kérdésekkel foglalkoztak, vagy bírálatot fogalmaztak meg: „ellenséget” lepleztek le (bércsalókat, anyagpazarlókat), társadalmi szervek, gazdasági vezetők, pártfunkcionáriusok hibáiról, mulasztásairól szóltak. A levelezőmozgalmat a kor politikája

a társadalmi ellenőrzés egyik eszközeként használta, amelynek legfőbb célja a mobilizálás volt. A diktatúra felismerte, hogy az embereket leginkább a nyilvános bíráló sarkallja tettekre, s ezért egyéni panaszok helyett inkább bíráló tartalmú leveleket vártak.²⁵

38 A *Szabad Nép* hasábjain megjelent bírálókat legtöbbször konkrétan nevével nevezte azokat, akiket „jobboldali szocialista normalizátorként” üzemekben, gyárakban lelepleztek, vagy akikről a termelőszövetkezetekben kiderül, hogy kulákok voltak. A vélt vagy valós „ellenséges elemeket” a bíráló nyomán legtöbbször el is bocsátották munkahelyükről, kérdéses azonban, hogy a leleplezés után valóban megjavultak-e azok a hibák, amelyeket egy bizonyos személy rosszakarató tevékenységének tudtak be. Valószínű, hogy a gazdasági rendszer hiányosságait nem az elbocsátások sorozata hozta rendbe.

Más a helyzet azokkal a bírálókkal, amelyek túlzott bürokráciáról, a pártfunkcionáriusok önkényeskedéséről, nemtörődömségéről számolnak be. Az ilyen leveleknél igyekeztek az érintett felek intézkedni, hogy ne érkezen meg a szerkesztőségbe. Az olvasói jelentések fontos információforrásként szolgáltak a hatalmi szerveknek, ugyanis a hibákról – hacsak nem besúgás útján – nehezen értesült a vezetés. A hiányosságokat érthető módon sokszor véka alá rejtették az érintett üzemek, gyárak, termelőszövetkezetek vagy pártszervezetek, mivel tartottak a következményektől. A *Szabad Nép* levelezési osztályának többek között az is feladata volt, hogy kiküldött munkatársai utánajárjanak a levelekben taglalt gyanús ügyeknek. Az érintettek természetesen nem örültek, hogy kérdőre vonták őket, és mindent elkövettek azért, hogy kiderítsék, kitől származott az információ, és milyen módon lehet a levélírástól eltántorítani – ez jelentette az igazi cenzúrát. Ha kiderült valakiről, hogy munkahelyével kapcsolatban panaszos levelet írt a *Szabad Nép*nek, előfordult, hogy elbeszélgettek vele, s meggyőzték, ne írjon a problémákról, vagy ne levelezzen többet a lappal. Sokakat azonban megfenyegettek, hogy elveszíthetik állásukat, ha folytatják a levelezést, vagy más munkakörbe helyezték át, s így hurcolták meg. Más esetekben a leveleket „elfektették” (tehát soha nem küldték el a címzett laphoz), vagy az üzemvezető elküldés előtt ellenőrizte tartalmát, vagy a helyi levelezőkör vezetője átírta a levelet, teljesen megváltoztatva annak mondanivalóját.

A levelezőmozgalom csúcspontját jelentette az 1952. február 2-án és 3-án²⁶ tartott országos levelezői konferencia, amelynek megrendezéséről a Titkárság már 1950-ben határozatot hozott.²⁷ 1950 folyamán járási, 1951-ben pedig megyei és kerületi értekezleteket tartottak, ahol megvitatták a levelezéssel kapcsolatos tapasztalatokat és irányelveket. Minden megbeszélés rituálészerűen felajánlásokkal fejeződött be, s egyben megválasztották küldöttjeiket az országos tanácskozásra, amelyen a külföldi és hazai vendégekkel együtt összesen körülbelül 650 fő vett részt.²⁸ Az esemény jelentőségét egy

külön erre a célra megjelentett kiadvánnyal, *A Szabad Nép Levelezőinek Tájékoztatójával* kívánták hangsúlyozni, amely csupán négy számot ért meg.

A konferenciát Laky Teréz, a *Szabad Nép* levelezési rovatának vezetője nyitotta meg beszédével, majd a jelenlévők Rákosi Mátyást ünneplésen megválasztották a 65-tagú elnökség díszelnökévé. Ezután Betlen Oszkár kapott szót, aki beszédében felvázolta a munkáslevelezés magyarországi történetét, s annak három korszakát: az illegális, a felszabadulás utáni, valamint Rákosi Mátyás beszéde utáni periódust. Előadásában nem felejtetett el kitérni az imperialista országok lapjainak levelezőire, s azok munkájára sem. Konkrét példaként említette a *Life Magazint*, amely szerinte szándékosan butítja olvasóit.²⁹ Ezután a dolgozók felszólalásai következtek, akik beszédükben hangsúlyozták: a konferencia a legfőbb bizonyítéka annak, hogy a dolgozók élhetnek sajtószabadsághoz fűződő jogaikkal. „Az imperialisták olyan rágalmat szórnak hazánkra, hogy nálunk nincs sajtószabadság. De én most arra gondolok: vajjon van-e a világban egyetlen kapitalista országban is olyan értekezlet, ahol munkásokat és parasztokat, az egyszerű emberek százait hívják össze, hogy elmondják véleményüket a sajtóról, hogy megbírálják a vezetést és hallassák hangjukat, mint itt most nálunk. Pártunk vezetői, a sajtó képviselői, az egész ország előtt mi, egyszerű dolgozók mondunk most bírálatot, véleményt. Kérdezzenek meg hát csak minket a kapitalisták: van-e a mi hazánkban bírálat vagy sajtószabadság?”³⁰

A konferencián a jól ismert hangzatos frázisok és érvelések mellett sok résztvevő a levelezés személyes aspektusáról is beszélt: elmesélte, hogyan lépett kapcsolatba a sajtóval. A levelek gyakori, bevett fordulata az a gondolat, miszerint az egyszerű levelezőt, aki nehezen forgatja a tollat, s alig ismeri a nyelvtani szabályokat, mivel csak néhány elemet járt, a sajtó és rajta keresztül a párt meghallgatja, gondolatait hasznosítja. „Szerettem volna én is írni levelet, volt is problémám elég. De nem mertem. Azon gondolkodtam, hogyan is fejezzem ki magam én, mennyiben felnőtt parasztlány, iskola nélkül. Vajjon el tudják-e olvasni az elvtársak a levelemet és megértik-e belőle, hogy mit is akarok én levelemmel feltárni.

De egyszer azután gondoltam lesz ami lesz, én bizony írok a Szabad Népnek. Írtam is. Arról írtam, hogy milyen eredményt értem el a szemináriumi oktatás terén és hogy milyen fontos az oktatás. Az elvtársak válaszoltak és további tanulásra bíztattak. Nem is tudom megmondani, milyen jól esett ez a levél.”³¹

A konferencián többek között állami kitüntetések kiosztására is sor került: a *Szabad Nép* és más jelentősebb országos és megyei lap állandó levelezői kitűnő munkájukért arany, ezüst vagy bronz fokozatú népköztársasági

érdemérmeket vehettek át.³² A kitüntettek mind munkás-paraszt származásúak, sokuk levelezői múltjában közös, hogy bíráló tartalmú írásaikért ártottak nekik: elbocsátották munkahelyükről vagy meghurcolták őket.

Az Agitációs és Propagandaosztály Sajtó- és Rádióelosztályának feljegyzései szerint a konferenciának folytatása is lett volna, ha a történelmi események nem szólnak közbe: a következőt 1957. február 1-jén tartották volna és előkészítésére 1955 és 1956 folyamán került volna sor.³³

Ahhoz, hogy a levelezőket teljesen beilleszék a szocializmus koordináta-rendszerébe fontos volt, hogy a szocialista rendszerek nyelvhasználatára jellemző, katonai szókészletből kölcsönzött kifejezéseket használjanak a mozgalomra és tagjaira - ahogyan azt például a sztahanovistáknál is tették. Így vált a levelező a „közvélemény parancsnokává”, a sajtó önkéntes katonájává, aki felelősségérzettel, hazaszeretettel áthatott magatartást tanúsít, s két fronton is részt vesz a szocializmus építésében és a békeharcban: a munka és a levelezés frontján, az utóbbinál fegyvere a toll.

Összefoglalás

Kutatásomban főleg arra kerestem a választ, hogy valóban igazak-e azok az állítások, amelyek szerint a diktatúra időszakában mindennapos gyakorlatnak számított, hogy a szerkesztőség olvasói leveleket hamisított, s azután a *Szabad Népb*ben meg is jelentette azokat. Habár ez a módszer egyszerűnek és gyorsnak tűnhet, azonnal felmerül a kérdés, hogy ha valóban igazak a feltevések, akkor a levelezői mozgalomra és a munkáslevelezési osztályra mi szükség volt a *Szabad Népb*nek, s ezért árnyalni kell az erről kialakult képet.

Bármennyire meglepőnek tűnhet, a *Szabad Népb* és más nagyobb megyei- és országos lapok szerkesztőségei igenis adtak az olvasói levél rovatának hitelességére. Ezt bizonyítja egy szerkesztői értekezletről készült feljegyzés is, amelyben bizonyos „műlevelekről” is szó esik. A munkás-paraszt levelezőkonferenciát előkészítő egyik szerkesztői értekezleten Sipos elvtárs, a *Szabad Föld* egyik munkatársa elpanaszolja, hogy sajnos lapjuknál előfordul, hogy „egy-egy levelező tag nevében egy szerkesztőségi tag írja meg a levelet és alá is írja”. Majd gondolatmenetét folytatja: „Ez is teljesen helytelen, mert így lejárátjuk a levelezési mozgalom jelentőségét, azonkívül az így írt cikkeknek nincs tekintélye. Ha az ilyen levélnek híre megy a faluban, többet leveleinknek nem fognak hinni, mert azt mondják, hogy ezeket a leveleket nem mi írtuk, nem tőlünk valók.”³⁴ A diktatúra azt kívánta elérni, hogy leveleinek higgyenek, s ezért kínosan ügyelt a levelek „valódiságára”. A levelezőmozgalom valószínűleg azért jött létre, hogy a szerkesztőségeknek közlés céljából ne gyártaniuk kelljen, hanem válogatniuk lehessen a levelek között. Természetesen a közlésre szánt leveleket stilisztikailag, nyelvtanilag kijavították, mielőtt megjelentek a sajtóban.

A jelentések mindemellett néhány helyen említést tesznek ún. „alkalmilag szervezett levelekről” is,³⁵ amely megnevezést valószínűleg azokra a levelekre alkalmazták, amelyeket egy-egy politikai, gazdasági esemény kapcsán, megadott szempontok alapján írtak a dolgozókkal, parasztokkal. Ez különösen a személyi kultusz kiteljesedésének korszakára volt jellemző, amikor a lap hasábjain megjelent levelek elsősorban konkrét hazai és külföldi eseményekhez kapcsolódnak és a vezetésnek megfelelő magatartásra és cselekedetekre próbálják sarkallni az újságolvasókat azzal, hogy saját esetüket követendő példaként állítják eléjük. A Rákosi-diktatúra így próbálta mobilizálni a lakosságot többek között a békekölcsön jegyzésére, a termelőszövetkezetbe tömörülésre és a normarendezések elfogadására.

A legnagyobb mértékű és legigazságtalanabb norma- és bérrendezést³⁶ 1950 nyarán hajtották végre egy minisztertanácsi döntésnek megfelelően.³⁷ Hogy az intézkedés ne keltsen közfelháborodást, és „jogosságát” a dolgozók elismerjék, az Agitációs és Propagandaosztály elrendelte, hogy „a Szabad Népből (és utána a Népszavában, valamint vidéki pártlapjainkban) munkáslevelek vezessék fel haladéktalanul a normarendezés szükségességét.”³⁸ A levelek azt a látszatot próbálták kelteni, hogy a normarendezést maguk az öntudatos munkások látták szükségesnek, mivel a korábbi norma-megállapítás szerint nem dolgoztak meg száz százalékban minden fillérükért. Ilyen szervezett leveleket, amelyeknél megkerestek egy illetőt, s arra kérték, hogy a megadott szempontok alapján írjon, valószínűleg többször is közölt a *Szabad Nép*, azonban egy idő után a kívánt témában és véleménnyel már a saját meggyőződésükből küldték az olvasók leveleit. Ez a normarendezés során is így volt: „a levélírók többsége világosan látja, hogy miért van szükség a normák rendezésére, s látja, hogy a termelés fokozásával erősítjük a Szovjetunió által vezetett békefrontot, hogy így segítsük a legeredményesebben a koreai nép szabadságharcaát.”³⁹ Ez a „helyes” magatartás azonban sok esetben a megfelelő üzemi népnevelői és agitációs munkának tudható be.

A rovat tehát a „felülről megszervezett”, de alulról jövő nézeteket prezentálta s ez egyfajta körforgáshoz hasonlítható. A Rákosi-diktatúra politikai egyeduralmának megszilárdulása után nem elégedett meg adminisztratív és megfélemlítő eszközeivel, amelyeket az állampolgárok mindennapi életének legszélesebb körű szabályozására és ellenőrzésére használt, hanem más, kevésbé észrevehető és „finomabb” eszközökkel azok gondolatait és attitűdjeit is a saját érdekei szerint kívánta alakítani. A nyilvános beszédekkel, a média és a népnevelés segítségével propagandáját eljutatta a társadalom különféle csoportjaihoz, és ezzel egyúttal létrehozta a kommunista uralom saját

diskurzusát, így állítva érdekei szolgálatába a közvéleményt. Az olvasói levelek íróinak legtöbbje a diktatúra érveléseit, kifejezéseit önkéntelenül is átvette saját véleménye, észrevételei megfogalmazásakor, s ezzel segített a diskurzust fenntartani, valamint az uralmat újratermelni.

42 A diktatúra emellett hatalmát még úgy kívánta megszilárdítani, hogy minél nagyobb fokú ellenőrzés mellett minél kisebb mértékű hozzáférést biztosított.⁴⁰ Ilyen hozzáférési forma többek között az olvasói levél is, amelyet a diktatúra úgy tartott ellenőrzés alatt, hogy a levelezői hálózatot maga építette ki és centralizálta, a hozzáférést pedig megszervezte. Így jött létre az állandó levelezők hálózata, amelynek tagjai szigorúan csak munkás-paraszt származásúak lehettek.

Jegyzetek

¹ *Szabad Nép*, 1947. október 9., 8. old.

² Gombó, P. *Sajtóismeret*. (Budapest: Tankönyvkiadó, 1967), 30. old.

Bernáth L., ed. *Sajtókönyvtár – Műfajismeret*. (Budapest: MÚOSZ, 1995), 181. old.

³ Kókay-Buzinkay-Murányi: *A magyar sajtó története*. (Budapest: Sajtóház Lap- És Könyvkiadó, 2001)

⁴ Bernáth L., ed. *Sajtókönyvtár – Műfajismeret*. (Budapest: MÚOSZ, 1995), 181. old.

⁵ Lázár, G. 'A szocialista nyilvánosság történetének alapvonala' *Médiakutató* (2006/1.): 23. old.

⁶ Kalmár, M. 'Az ideológiaközvetítő nyilvánosság szerkezetváltozása (1948-1958)'. *HOLMI VII. évf. 11.szám* (1995): 1604. old.

⁷ Kunczik, M. 'A demokratikus újságírás' *Médiakutató- médiaelméleti folyóirat*. (2001/3.): 21. old.

⁸ Angelusz, R. *A láthatóság görbe tükrei. Társadalomoptikai tanulmányok*. (Budapest: Új Mandátum, 2002), 25. old.

⁹ Habermas, J. *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. (Budapest: Gondolat Kiadó, 1993).

¹⁰ Becskeházi, A.–Kuczi, T. 'A nyilvánosságról. Volt-e nyilvánosság az elmúlt évtizedek Magyarországon?' *Szociológiai Szemle* (1992/4.): 10. old.

¹¹ Gombó, P. *Sajtóismeret*. (Budapest: Tankönyvkiadó, 1967), 30. old.

¹² K. Dmitrijev et al. *A tömegkommunikáció a szocialista társadalom életében* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989), 8. old.

¹³ U.o.

¹⁴ *Javaslat a Szabad Nép munkás- és általános levelezésének megszervezésére*, MOL, M-KS-276, 55. csoport, 33. ő.e. (1948. október 15)

¹⁵ MOL, M-KS-276. 89. csop: Agitációs és Propagandaosztály, 206. ő.e. *Szabad Nép*

¹⁶ MOL, M-KS-276., 89. csop., 226. ő.e. (1951. február)

¹⁷ *Jelentés a munkás-paraszt levelezésről, a Szabad Nép Baráti Körök munkájáról és javaslat a kettő fokozatos egyesítéséről*, MOL, M-KS-276., 89. csoport, 226. ő.e. (1951. február 2.)

¹⁸ *Interjú Szabó Lászlóval*, készítette: Pajor Emília (Budapest, 2010. március 17.)

¹⁹ U.o.

²⁰ A *Szabad Nép* munkáslevelezési osztályának tájékoztatóját kézhez kapták: Rákosi Mátyás, Szakasits Árpád, Gerő Ernő, Farkas Mihály, Révai József, Kádár János, Marosán György, Kovács István, Apró Antal, Horváth Márton, Vas Zoltán, Kossa István, Bethlen Oszkár, Hegedüs András, Szita János, Kristóf István, Olt Károly, Dénes István, Zsöfönyecz Mihály, Kiss Károly, Péter Gábor, Biró Zoltán, Donáth Ferenc, Házi Árpád, Simon Lajos, Komócsin Zoltán, Biró László, Sárkány László, Mező Imre, Pongrácz Kálmán, Köböl József, Nógrádi Sándor, Bárd András (in: MOL, M-KS-276, 55. csoport, 104. ő.e.)

- ²¹ Interjú Szabó Lászlóval (2010. március 17, Bp., készítette: Pajor Emília)
- ²² Gombó, P. *Sajtóismeret*. (Budapest: Tankönyvkiadó, 1967), 126. old.
- ²³ MOL, M-KS-276, 89. csoport, 226. ő.e.
- ²⁴ A 350 állandó levelezőből csupán 41 volt dolgozó paraszt 1950-ben. (MOL, M-KS-276, 89. csoport, 227. ő.e.)
- ²⁵ MOL, M-KS-276, 89. csoport, 227. ő.e.
- ²⁶ Az alkalom nem véletlenül esett erre az időpontra: 1942. február elsején nyomtatták ki a *Szabad Nép* első lapszámát, s a tízéves évforduló alkalmából a vezetés ezt a napot a *Magyar Sajtó Napjává* nyilvánította.
- ²⁷ *Javaslat az országos levelező konferenciára* (1950), MOL, M-KS-279., 89. csoport, 227. ő.e.
- ²⁸ A vendégek számát kétszáz főben maxímálták, a küldöttek számát pedig 450 főben. A küldöttek arányát úgy állapították meg, hogy kétszáz munkást, százötven parasztot vártak, emellett értelmiségieket, tanuló és dolgozó fiatalokat, háziasszonyokat stb. úgy, hogy számuk ne haladja meg összesen a száz főt. (*Javaslat az Első Országos Levelező Kongresszus előkészítésére és megtartására*, MOL, M-KS-276., 89. csoport, 227. ő.e.)
- ²⁹ Szerinte a legtöbb írás ostobaságokkal foglalkozik, s említést tett egy olyan levélről, amelynek küldője azt kérdezi a *Life* szerkesztőtől, hogy egy bizonyos bajszviselőt vajon Eden angol külügyminiszter hordott először, vagy Acheston amerikai külügyminiszter?
- ³⁰ Béres Gyuláné felszólalása, *A munkás és parasztlevelezés további fejlődéséért*, *Szabad Nép*, 1952. február 2., 2. old.
- ³¹ Béres Gyuláné. *Hogyan lettem levelező?* A Szabad Nép Levelezőinek Tájékoztatója, 1. szám, 1952. január
- ³² A *Szabad Nép* kitüntetett állandó levelezői: *Magony H. István*, tömörkényi egyholdas egyénileg dolgozó paraszt, *Gerván József*, Láng Gépgyár segédmunkása, *Kulcsár Bálint*, Gödöllői Méhtenyésztési Intézet méhésze, *Bertalan József*, tatabányai bányász, *Orbán Károly*, Ásotthalomi Állami Gazdaság konyhavezetője, *Landesmann István*, Star Kendőgyár szövőmunkása, *Gáspár Istvánné*, orosházi Vörös Csillag Tsz. tagja, *Magyarovits Antal*, Esztergomi Szerszámgyár munkása, *Csotó Géza*, türkevei Vörös Csillag Termelőszövetkezet tagja, *Benedek András*, *Ikarus Gyár* versenyfelelőse.
- ³³ MOL, M-KS-276. 89. csoport.: Agitációs és Propagandaosztály 24-34 lap: Sajtó- Rádió alosztály. 192. ő.e. Alosztály által szervezett értekezletekről írt feljegyzés, 1955. október 26.
- ³⁴ MOL, M-KS-276., 89. csoport, 227. ő.e.
- ³⁵ MOL, M-KS-276., 89. csoport, 226. ő.e.
- ³⁶ Az új normák megállapításánál az 1950. áprilisi teljesítményeket vették 100%-nak. Az új normák és darabbérezés bevezetésével egy dolgozónak átlagosan 17%-kal kellett többet teljesítenie, hogy a korábbival azonos fizetést vihessen haza. Ha ehhez hozzávesszük, hogy központi béremelést is végrehajtottak, akkor ez az arány „csupán” 8-10%.
- ³⁷ *Belényi, Gyula. Fordulat a munkaerőpiacon az 1940-es évek végén és a nagyipari munkásság helyzete az 1950-es években* [in: *Feitl I., Izsák L., Székely G., ed. Fordulat a világban és Magyarországon, 1947-1949*. (Budapest: Napvilág Kiadó, 2000)], 177.o.
- ³⁸ *Javaslat az alpbér emelésére és a normarendezéssel kapcsolatos tennivalókra*, MOL, M-KS-276, 116. csoport, 18. ő.e.
- ³⁹ *A Szabad Nép munkáslevelezési osztályának jelentése az alpbéremelés és normarendezésről szóló rendelet visszhangjáról* 1950. július 21.-én, MOL, M-KS-276, 89. csoport, 228. ő.e.
- ⁴⁰ *Van Dijk, T. A. A kritikai diskurzus elemzése elvei*. [in: Szabó, M. ed. *Szöveggyűjtemény a politikára. Nyelv, szimbólum, diskurzus*. (Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2000.)], 449. old.

Magyarországon az 1980-as években, nemzetközi szinten az 1970-es években bekövetkező posztmodern szemléletváltást követően megkérdőjeleződnek a globális érvényű eszmerendszerek, s ezen túl bármi létjogosultságot kaphat,

44 Tóth Zsuzsanna

EGY IRONIKUS SZEMLÉLET

A művészi szerep problemati-
kája a Hejtes Szomlyazók
munkásságában

ami önmaga célját legitim módon beteljesíti. Megszűnnek, feloldódnak a kultúra egészére vonatkozó alapelvek, amelyek korlátokat szabnának, amelyek alapján eldönthetnénk mi a jó és mi a rossz; bármi egyformán érvényes lehet. A kultúra nem látszik egységes egésznek, ahol minden mindennel összefügg,

sokkal inkább sokszínű mozaiknak.¹ András Gábor összefoglaló munkájában Birkás Ákost idézve 1982–1983 fordulójára teszi a modernizmus és az „avantgárd halálát”, amely a magyar képzőművészetben az említett szemléletváltás kezdete volt. Az egység felbomlása az avantgárdtól eltérő magatartásformákat szült a képzőművészet területén, s a változással egy időben megváltozott a művész társadalomban betöltött szerepe is. Tanulmányomban a posztmodern szemléletváltást követően megalakult Hejtes Szomlyazók művészi szerepfelfogását vizsgálom az 1984-ben majd az 1989-ben megjelent kiáltványuk, valamint a róluk megjelent publikációk alapján. Mint később látni fogjuk a Hejtes Szomlyazók művészetében az ironikus szemlélet a legjellemzőbb. Ez a szemlélet a nyolcvanas évektől kezdve egyre inkább meghatározó jelensége a magyar képzőművészetnek és kultúrának, ezért tartom érdemesnek a csoport tevékenységét közelebbről is megvizsgálni, mely talán árnyalhatja a képet az irónia jelenkori kultúránkban betöltött funkciójáról.

A Hejtes Szomlyazók 1984-ben Várnagy Tibor, Elek István, Fekete Balázs, Nagy Attila és Kardos Péter egyesülésével alakult meg 1984-ben, Fekete Balázs 9. kerületi lakásán. Később csatlakozott a csoporthoz Beöthy Balázs, Danka Attila, Pereszlényi Roland is. Nem volt azonban jelentősége a tagságnak, az egyes eseményeken időnként más művészek is felléptek, vagy kiállítottak, úgy, mint Sebeő Talán, Mészáros Gábor, Lőrincz Miklós, Ármos Ozon, Kirschner Péter, Vidákovich István, Litván Gábor valamint a tagok épp aktuális barátnői is, sőt előfordult az is, hogy nem mindannyian szerepeltek egy kiállításon. Hét éves fennállásuk alatt egy intézményekkel szemben álló, tekintélyellenes, spontán művészetet valósítottak meg, melyben nagy jelentőséget tulajdonítottak a közösségi alkotásnak a festés, a szobrászkodás,

a zenélés és a happening műfajaiban egyaránt. Szembefordultak mind a hivatalos művészettel, mind az avantgárral, és önmagukat a kulturális életen kívül állóknak, művészetüket pedig elsősorban unaloműző tevékenységnek tekintették.²

A csoport művészi szerepfelfogásának meghatározásához nevük – mely saját maguk öndefiníciója – adja az első támpontot. A „helyettes” melléknév egy olyan személyt jelöl, aki időlegesen valaki másnak a feladatkörét végzi, valakit pótol, így rangban általában a vezető után következik. A helyettes – mivel valaki helyett áll – szerepe kettős: egyszerre marad meg önmaga, míg átmenetileg a másik szerep feladatkörét is teljesíti, amellyel azonban sosem azonosul tökéletesen. Eszerint a csoport tagjai is felvállalják egy szerep feladatkörét, és azt a helyettesek státusza mögé bújva végzik, miközben végig tudatában vannak, hogy ez nem a sajátjuk. A tanulmány elején megfogalmazott kérdésre, hogy mi az a szerep, amelyet a Hejtes Szomlyazók magukra vesznek, a név szóösszetételének második tagja adja meg a választ. A kérdés tehát az, kiknek a helyettesei? Kik azok a szomjazók?

A szomjazók melléknév az élet legalapvetőbb szükségletének a hiányára utal, hiszen víz nélkül nem sokáig maradhat életben az emberi szervezet. Épp ezért a szomjazás a Bibliában több helyen is, mint Isten megismerése utáni vágynak a szimbólumaként szerepel. Úgy mint Jézus *Hegyi beszédében*, ahol a megváltó a következőket mondja: „Balogok, akik éheznek és szomjaznak az igazságot.” (Máté 5,6). A vallásos gondolkodásban az abszolút igazság Isten személyében ölt alakot, akinek a megismerésére a vallásos tanítások szerint úgy vágyik az ember, mint a szomjazó egy csepp vízre. Különösen a misztikus szerzők használják gyakran a szomjazás képét, mint az isteni megismerés utáni felfokozott vágy szimbólumát. A szomjazás az 1990-ben megrendezett *Virrasztás* című akciójuk katalógusának egy bekezdésében a művészettel azonosul: „Ez a művészet hisztérikus. A légkör, mely bennünket körülvesz, felfokozott. Napjaink kiélezettek, folyamatosság, rendszer nincs bennük. Persze rendszer ez is. A semmittevés és a kapkodás, az eufória és az önveszélyes állapotok kedélyes váltakozása. Ez a kedély a szomjazás”.³

Az idézet alapján, mely a művészetet és a szomjazást egy felfokozott lelkiállapottal azonosítja, a nevükben szereplő „szomjazók” a művészek szó helyett áll. A szomjazók szó elsődleges értelmében szakrális konnotációja révén a művészt az isteni igazságot keresők sorába állítja, feladatát pedig a vallásos gondolkodás emelkedett szintjén definiálja. Ha egy kicsit tovább gondoljuk, akkor rájövünk, hogy ez esetben mégsem: a két szó összeolvasva értelmetlen, hiszen más helyett szomjazni lehetetlen. Ráadásul az írásmód is elvesz a szóösszetétel emelkedettségéből, ugyanis az alkotók általában

helytelenül írják le nevüket, a j és az ly gyakran összekeveredik: Hejjettes Szomlyazók, Hejjettes Szomjazók, hejjettes szomlyazók, hejjettes szomjazók. A helyesírási hibák és a kifejezés abszurd hangzása humoros, parodisztikus jelleget kölcsönöz a szóösszetételnek, az eredetileg szakrális jelentésű 46 szomjazók szó deszakralizálódik és elveszíti eredeti patetikus hangzását.

Nevükből az következik tehát, hogy helyettes szerepükből kifolyólag nem azonosulnak maradéktalanul a művész-szereppel, hanem mintegy kívülálló pozíciójából tekintenek rá. A helyesírási hibák miatt gyerekes, naiv hangzású név azt sejteti, hogy nem gondolják komolyan, hogy a név valójában ironia. Úgy tűnik, hogy egy önironikus, kreált művész identitást hoznak létre, hasonló módon, mint Pauer Gyula, Rauschenberger János és Érmezei Zoltán Péry PUCI-t a naiv tájképeket alkotó, ám művészi karrierre pályázó dilettáns festőt. Mindannyiuk eszköze a megtévesztés és a naivság tettetése. Mint később látni fogjuk, a Hejjettes Szomlyazók esetében a naiv művészi maszkmögött a művész szerep elutasításának gesztusa áll. Az ironia szó görögül tettetést jelent, fogalmának számos definíciója létezik, modern értelemben a többértelműséget és az értékek megfordulását értjük alatta: azaz az állítás elsődleges jelentése ellentétben áll a mögöttes jelentéssel.⁴ Beke László összefoglaló munkájában ironikus szerepüket hangsúlyozva úgy jellemezte a Hejjettes Szomlyazók, mint akik „tevékenységüket idézőjelbe teszik” utalva ezzel arra a kiállításra, amely 1986-ban került megrendezésre Székesfehérváron *Idézőjelben* címmel.⁵ Bár a kiállításon a Hejjettes Szomlyazók nem szerepeltek, a kiállító művészek, köztük a Zuzu-Vető páros, és a Böröcz-Révész páros mind hasonló szerepet képviseltek, mint ők. András Gábor az avantgárd paródiájának nevezi ezt a szerepfelfogást, mely a nyolcvanas években vált általánossá, bár előzménye már korábban is megjelent a Vajda Lajos Stúdió művészeinek személyében. Szembehelyezkedve a kultúrpolitika által is támogatott „mainstream” irányzatok (új szenzibilitás, érzéki konceptualizmus) képviselőire jellemző romantikus, szubjektív önkifejezést mitizáló magatartásával, az *Idézőjelben* kiállításon szereplő művészeket az (ön)ironikus, a groteszk, a szkeptikus kritikai magatartás jellemezte. A paródia eszközeit alkalmazó alkotásaik, eseményeik a művészt és műalkotást egyaránt idézőjelben tüntették fel. András a Hejjettes Szomlyazók szerepfelfogásával kapcsolatban a művészlét sztereotípiáit leromboló attitűdöt emeli ki.⁶ Arról, hogy melyek ezen sztereotípiák jellemzői az 1984-ben, tehát megalakulásukkor született kiáltványukból részletes megfogalmazást kaphatunk. A kiáltványban ugyanis támadást intéztek szinte minden ellen, amit a társadalom a művész szerepében fellépőktől elvár. Az ellentmondásokkal teli, ironikus hangvételű szövegben a csoport tevékenységét főként tagadó kifejezésekkel jellemezték: „nem végleges és nem is törekszik véglegességre, nem intézmény, nem következetes, nincsen profilja”. „A társaság adminisztratív

szempontból nem rendez semmit...” „a tagok és nem tagok között lényeges különbség nincs.” „A tagok között nincs semmilyen erőszakolt szellemi egység, vagy egyetértés.” „A művészeti egyesülés nem műsorközpontú, és nem műközpontú,” „...nem pártolja a szellemi tettet... nem beszél meg semmit nem egyeztet és nem szervez nem teher.” „ötleteket vet fel, elfogadja vagy elveti ezeket igennel vagy nemmel, de nem indokol, nem minősít, nem elemez, nem rendszerez” 47

A „nem is törekszik véglegességre” kijelentés áll véleményem szerint a csoport filozófiájának középpontjában. Véglegesnek akkor nevezünk valamit, ha önmaga célját beteljesíti és eléri az önmaga által alkotott értékrend szerinti tökéletesség állapotát. A Hejettes Szomlyazók számára a tökéletesség közömbös, ugyanis nem hisznek abban, hogy a művészet eszközeivel megalkotott tökéletes vélt forma bármiről is végső, örök érvényű megfogalmazást tudna adni. Szándékosan megtagadják a tökélyelvűséget, ezért műveik gyakran úgy tűnnek, mintha félresikerültek volna: szövegeik tele vannak helyesírási hibákkal, műveikhez kidobott, lomtalanításon talált anyagokat használnak fel és a művek megalkotásakor sem fektetnek túl nagy energiát a koncepció kigondolásába. A *Világnézettség Magazin* harmadik számában a kivitelezésbeli esetlegességről N’oshát Ernő álneven Elek Is a következőt írta: „Magán beszélgetésekben többen /Cs. B., S.T., N.Zs., K.P. stb./ kifogásolták, hogy munkánk során nem vagyunk elég tudatosak, hogy nem gondolunk végig dolgokat, hogy minőségileg nem differenciálunk, nem szelektálunk. Végül is, hogy nem döntünk el semmit, nem foglalunk állást. /Én ezt direkt csinálom. És fogom is tovább. Szóval ennyi, hogy nem véletlenül csinálom így, hanem direkt, de ezt is mindegynek tartom.”

A kiáltványban a szellemi elköteleződést is megtagadják: A „nincsen semmilyen erőszakolt szellemi egység, vagy egyetértés”, és „nem pártolja a szellemi tettet” kijelentések a szellemi elhivatottság hiányát jelzik. Az „erőszakolt” melléknév arra utal, hogy bármilyen szellemi elköteleződés kényszer lenne számukra, és ettől a kényszertől ők idegenkednek. *Hommage à Braque* című akciójuk leírásában az elköteleződésről a következőket írják: „A Helyettes Szomlyazók esetében elkötelezettségről csak addig a szintig lehet beszélni, ami ahhoz kell, hogy a munka egyáltalán kiinduljon. Itt meg kell jegyeznünk valamit. Hirtelen nehéz lenne találni olyan konfigurációt /csoportot, társaságot, stb./ amelyek a kíváncsiság és az öröm alapján lépne, amely aszerint létezne, mit kedvel, mit nem. Természetesen esetünkben is fennál némi kellés, de az nem lép be a műbe, az maga szabad.” Az idézet alapján az alkotást a kényszerek és a szellemi elköteleződés helyett sokkal inkább a kedv, és a jó hangulat szervezi.

A tagadó kifejezések az intézményes művészeti élet követelményeit is elutasítják: a kiállításokon való részvételt, azok adminisztrálását, a szervezést,

az egyeztetést, még a gyakorlati teendők megbeszélését is. Ugyanakkor kijelentik azt is, hogy az egyesülés nem mű és nem műsorközpontú. A műsor kifejezés azokkal a közízlést kiszolgáló televízió, és rádió-műsorokkal cseng egybe, amelyek a 80-as években még a hatalom befolyása alatt álltak.

48 Azzal, hogy a kiáltványban, melyben saját művészeti programjukat fogalmazzák meg a műsor szót a művésztől elvárt produkció összefüggésében említik, a korabeli hivatalos művészeti életről alkotnak negatív véleményt. Kijelentik, hogy tevékenységük nem műsorközpontú, így elutasítják az intézményes művészeti élet televízió és rádióműsorokhoz hasonló hatalom által befolyásolt művészetét, amelyben nem kívánnak részt venni, sőt önmagukat sem tekintik intézménynek.

Az eddigi tagadó kifejezések jelentéseit összevetve elmondható, hogy a Hejtes Szomlyázók megtagadják a 20. századi művész hagyományos szerepének értékeit. A 20. századi művész, mint rendkívüli személy van jelen a társadalmi köztudatban, aki kitüntetett szellemi tevékenységével, magas rendű eszmények iránti elhivatottságával a polgári létből kiemelkedve a hős szerepében lép fel.⁸ Ezzel szemben a Hejtes Szomlyázók egy olyan antihős szerepébe helyezkednek, amely mentes mindenféle kényszertől, az elhivatottság, az elköteleződés, és a bármiféle cél érdekében történő cselekvések terheitől, és a polgári léttől sem különíti el magát. Az a kijelentésük, hogy „tag és nem tag között lényeges különbség nincsen” jelzi, hogy önmagukat nem tekintik különbnek, mint bárki más, és mint művészek nem foglalnak el különleges helyet a társadalomban. Ez az attitűd nem csak a 80-as évekbeli intézmények által támogatott irányzatoktól, hanem a 20. századi magyar avantgárdtól is idegen. A magyar klasszikus avantgárd és a neoavantgárd művész szerepe Forgács Éva *A kultúra senkiföldjén* című tanulmánya szerint Kassák Lajos személyiségének és attitűdjének mintájára alakult ki a magyar képzőművészet történetében. Kassák, aki a 10-es években – a *Tett* majd a *Ma* című avantgárd folyóirat alapítója, a magyar avantgárd művészet vezéregyénisége és főszerzője volt – a művészt a politika és a társadalom felett álló szellemi vezérként képzelte el, aki arra hivatott, hogy a társadalmat megváltoztassa. A művészet céljának, a művész feladatának a szocialista eszmék megvalósítását tekintette, és ennek szolgálatába állítva életét folyamatosan képezte magát. Művészeti programját következetesen igyekezett megvalósítani. 1921-ben *Képarchitektúra* című manifesztumában így fogalmazott: „A művészet átformál bennünket és mi képessé válunk környezetünk átformálására.”⁹ Kassák töretlen optimizmussal hitt abban, hogy a művész szerepében a szocialista eszmék megvalósíthatóak.

A kassáki szerep örökségét továbbvivő neoavantgárd művészek szerint már nem a társadalmat kell felszabadítani, hanem az emberi tudatot.¹⁰ Erdély Miklós *A poszt-neoavantgárd magatartás jellemzői* című szövegében 9 pontba

szedve fogalmazta meg azt a művészi magatartást, amelyet követendőnek vélt. Eszerint a művésznek „saját élete, sorsa tekintetében”, annak jobbá tétele céljából új alternatívákat kell javasolnia, és mindezekről el kell tudnia képzelni, hogy megvalósíthatóak, sőt meg is kell valósítania.¹¹ Mind Kassák, mind pedig Erdély hitt abban, hogy a művészet eszközeivel 49 változások idézhetőek elő, Kassák szerint a társadalmi berendezkedésben, Erdély szerint pedig az emberi gondolkodásban.

A kiáltvány szerint a Hejettes Szomlyazóktól az avantgárd elhivatottság távol áll, amennyiben az ironikus szöveg elsődlegesen adódó értelmét vesszük alapul. Kassák és Erdély lendülete helyett ők inkább a tétlenséget propagálják: „a társaság pártolja a semmittevést és a közös unatkozást”. A bármilyen cél érdekében történő aktív cselekvés elutasítását illusztrálja a következő sor is, melyet a *Világnézettségi Magazin* című szamizdat folyóiratukban adtak közre: „Fekszem, a plafont bámulom épp, olyan jó.” Ha aktivizálják magukat, akkor sem csinálnak olyat, ami túlmutatna a hétköznapi cselekvések keretein: „pártolja a konkrét és egyszerű dolgokat, talán még azokat leginkább”. A művész-léttel szemben támasztott azon elvárás tagadják így meg, mely szerint a művésznek a konkrét valóságon túl kellene mutatnia, azaz elvont összefüggéseket kellene feltárnia és új felfedezésekre kellene jutnia. Az avantgárral ellentétben ők nem kívánnak új alternatívát kínálni, vagy a művészet eszköztárát bővíteni. Tevékenységük listája leginkább egy önképzőkör humoros órarendjéhez hasonlít, nem pedig egy elhivatott művészéhez: „(kiállítás, felavatás, felolvasás, pályázat, hangverseny, depresszióestek, , , érzelmi máshová, sorsszépítő szerek)” A korábbi kijelentéseknek ellentmondva azonban mégiscsak megfogalmaznak egy célt, amely koránt sem idealista: „A stúdió keressen pénzt, igyekezzék tagjai és nem tagjai megélhetését biztosítani.” Az alkotást tehát nem egy hétköznapi életen túlmutató nemes eszmény motiválja, sokkal inkább a hétköznapi szükségletei, a megélhetés és a közösségi lét örömei: „legyen nyájszellem és minden jó, ami ezzel jár.” A nyájszellem önmagában pejoratív értelmű kifejezés, melyet az ironia eszközét alkalmazva mégis pozitívként tüntetnek fel, utalva ezzel a nyájszellemmel együtt járó közösségi lét örömeire. A „nyájszellem”, a közösségiség a közösségi alkotómódszerükben valósult meg: A festményeket legtöbbször közösen alkották meg, azaz mindenki belefesthette azt, amit gondolt, előfordult, hogy egy performansz alkalmával, máskor pedig kisorsolták ki melyik figurát fogja megfesteni. Az új szenzibilitás, valamint az érzéki konceptualizmus képviselőinél a szubjektív önkifejezés állt a középpontban, ezzel szemben a Helyettes Szomlyazók műveinek a szerzőit sem lehet elkülöníteni egymástól, az egyéni művészi ego így eltűnik. A műveket sokkal inkább motiválja a közösségi együttlét, mint a szubjektív önkifejezés.

Bár a művész szerepében lépnek fel mégis az átlagos polgár értékeit és céljait állítják a középpontba: pénzkeresés, közösségi együttlét és „minden jó, ami ezzel jár”. A Kassák köré szerveződő avantgárd alkotók a közös eszmény alá rendelték az alkotó egyéni szükségleteit, és a jövőbe vetett 50 hit érdekében megtagadták önmaguktól az egyéni motivációt, az Erdély köré szerveződő neoavantgárd már szubjektívebb, mint a klaszszikus avantgárd, és inkább foglalkozik azzal, hogyan tudná az emberi gondolkodás kereteit kitágítani a művészet eszközeivel. Ezzel szemben a Hejtes Szomlyazók nem hisznek a változásban és csak az egyéni motiváció vezérli: „a stúdió profilja, hogy felszabadítson, tagjai művészi és emberi öntudatát erősítse, illetve érvényesülését (karrierjét) elősegítse”. Az avantgárd művészi szerep értékeinek megtagadásától saját, egyéni felszabadulásukat várják a kööttségek, a művészt korlátok közé szorító elvárások alól. A Kiáltvány zárómondatában „Éreztető Nagyhatalmaknak” nevezik a kényszer forrását: „Leírom azt, hogy MI. Ez jelentheti azt is, hogy mi, az Éreztető Nagyhatalmak alattvalói. Mi, az Éreztető Ipar céltáblái. Jelentheti azt is, hogy mi, az Éreztető Nagyhatalmak ellenlábasai. Büntetlenül!” Az „Éreztető Nagyhatalmak” egy láthatatlan, felismerhetetlen az egyén szabadságát elnyomó hatalomra utalhat. Felismerhetetlen, mert nem egyenes úton, nem nyilvánosan megfogalmazott parancsok útján kényszeríti az egyénre akaratát, hanem csak érezteti az elvárásait. Az idegen kényszerítő hatalom ellen az értékek megtagadásával láznak. A kreált fogalom utalhat egyrészt a késő szocializmus hagyományos értékrendjére, a hivatalos művészeti élet elvárásaira, az eszményi cél érdekében történő fáradtságos munka kényszereire. Mindazokra a dolgokra, amelyek az egyént megfosztják szabadságától.

1989-ben, a rendszerváltás idején új kiáltványt írtak, melyben az előbbihez képest rezignáltabb, de hasonlóan humoros, ironikus hangvételben jelentették be, hogy az 1984-es kiáltványukhoz sem tudtak hívek maradni, ugyanis a „hivatalos képzőművészeti közéletbe” betagozódtak, intézményszerűvé váltak, működésük az „állami kiállításokon való részvételre szűkült.” Még annyira sem vették önmagukat és a korábbi elképzeléseiket komolyan, hogy ezt a tényt eltitkolják. Bejelentették azt is, hogy a pénzkereséshez fűzött reményeik is meghiúsultak, ugyanis bár kerestek némi pénzt, az nem fedezte tagjaik megélhetését, de még a művészeti tevékenységüket sem. Az Éreztető Nagyhatalmak ellenlábasaiból pedig azok hűséges kiszolgálóivá váltak.

A hagyományos művészi értékek elutasítása egyrészt tekinthető komolyan veendő törekvésnek, másrészt viccnek is. Valójában vékony határ választja el a két értelmezést egymástól és sok művük esetében a befogadón múlik, hogy melyiket választja. Talán nem is lehet véglegesen eldönteni melyik a helyes értelmezés, hiszen maguk a művészek sem értenek egyet abban, melyik művük ironikus, melyik nem. Én mégis inkább az ironikus interpretációt

javaslom, mert bár van igazságtartalma kijelentéseiknek, a tagadásuk mégiscsak humoros hangvételű. Érdemesnek tartom megvizsgálni ironikus szemléletük lehetséges üzeneteit:

Richard Rorty szerint az ironikus magatartás mögött kételkedés rejlik abban, hogy az abszolút igazság végleges formában kifejezhető 51 lenne. Szerinte az ironikus ember „soha nem képes magát teljesen komolyan venni, mivel mindig tudatában van annak, hogy változnak a fogalmak, amelyekkel leírja magát, mindig tudatában van saját végső szótára és ezáltal saját énje esetlegességének, törekenységének”.¹² A szerző a végső szótár fogalma alatt a szavaknak azon gyűjteményét érti, amelyek rendelkezésünkre állnak, és amelyekkel a nem ironikusok olyan állításokat fogalmaznak meg, amelyekről úgy vélik, hogy azok elégségesek az abszolút igazság leírására. Az ironikusok azonban nem hisznek abban, hogy a rendelkezésünkre álló „szótár” képes lenne erre, és a végleges, egyértelmű állításokat gyakran közhelynek érzik. Éppen azért ironizálnak a Hejtettes Szomlyazók is, mert kételkednek abban, hogy a művész pózában, az avantgárd, vagy nem avantgárd művész kifejezési eszközeivel – Rorty szavait idézve végső szótárával – megragadható lenne bármi időn és téren kívüli, hogy végleges megfogalmazást lehetne adni a lényegről. Névválasztásukkal ezért tüntetik fel magukat a heroikus művész szerepével szembehelyezkedve naivnak és infantilisnek, kiáltványukban pedig a művészi értékek helyett a polgári értékeket előtérbe helyező dilettánsoknak. Azzal, hogy szövegük, műveik, akcióik is kétértelműek, a végleges állítások megfogalmazásának kényszere alól mentik fel magukat. Nem állítanak semmit, hanem inkább megkérdőjelezzik a művészetet övező hagyományos értékeket. Az ironikus szerepében szándékosan a minimumára csökkentik művészi eszközeiket, és álinaiv, dilettáns megnyilatkozásaikban elbizonytalanítják a befogadót a művésztől alkotott elképzeléseit illetően. Fekete Balázs álinaiv szövegeivel kapcsolatban a következőket nyilatkozta: „cikinek éreztem isteni értelemben véve azt, hogy a (fontos) dolgokat kifejtsem, megfogalmazzam, a dolgoknak nevet adjak. Pl. Talánnak, vagy főleg a német filozófiának a számomra látványos jegyét, hogy pl. frappáns szóösszetételekkel próbálnak az igazság (vagy Isten) nyomába eredni. Ezt valahogy nagyon kevésnek éreztem mindig, plussz a folyamatos verbális félreértések, vagy fordítási (Szent Biblia) kudarcok eltávolítottak attól az igénytől, hogy bármiről is kimerítő és érthető megfogalmazást próbáljak mondani, vagy írni. Tulajdonképpen tapasztalat és megismerés ellenes voltam. Memóriámat szándékosan visszafejlesztettem. Szókincsemet leszűkítettem.”

A Hejtettes Szomlyazók művészetből való kiábrándulása egyrészt összefüggött azzal, hogy néhányuk megpróbált bekerülni a Képzőművészeti

Főiskolára, ám politikai okok miatt eredménytelenül. Ráadásul korábbi évtizedekhez képest, a nyolcvanas években már megengedőbb volt a kultúrpolitika, de még mindig csak bizonyos alkotók, elsősorban az Új szenszibilitás képviselői érvényesülhettek, és a Hejtetes Szomlyazókhoz hasonló alternatív irányzatokat képviselők nem kaphattak támogatást. Bár szembefordultak mind korabeli magyar hivatalos művészet, mind a magyar avantgárd, és neoavantgárd szerepeivel, a nemzetközi avantgárdban mégis megtalálhatjuk magatartásuk párhuzamát. Marcel Duchamp 1912–1913-ban – miután egy kubista kiállításról elutasították a *Lépcsőn Lemenő Akt* című képét, mert úgy gondolták nem illik bele a kubizmus irányelveibe – elveszítette a művészetben és a művészekben való hitét.¹³ Elutasította a művész hagyományos szerepét és kifejezési eszközeit, abbahagyta a festést és a polgári tevékenységek felé fordult. Duchamp 1936-ban a következőket nyilatkozta: „Én bizony feladtam a festészetet és átváltottam a sakkhoz. Professzionalista festő lettem, és a professzionizmus mindig a művészet halála.”¹⁴ Bár a festéssel szakított, mégsem hagyta abba az alkotást, inkább átfogalmazta a művészet koncepcióját úgy, hogy az ő igényeinek megfeleljen. Az elhivatott művész szerepével szemben azt állította, hogy a művész ugyanolyan ember, mint bárki más, tehát nem zseni, aki a többiek fölé emelkedik.¹⁵ Ennek a szerepnek az igazolásaként megteremtette a ready-made-et, amellyel készen talált tárgyakat tett műalkotássá úgy, hogy ezeket a tárgyakat egyszerűen kiállította. Octavio Paz e tárgyak kiállításának gesztusát tekinti a ready-made-ek lényegének, azaz szerinte a műalkotás nem a tárgy maga, hanem a kiállítás gesztusa. Ezért ezeket a műveket nem lehet az esztétika kategóriái szerint értelmezni, mert „hozadékuk nem képzőművészeti, hanem kritikai és filozófiai természetű”. A szerző a továbbiakban így folytatja: „Ostobaság lenne szépségük vagy csúnyaságuk fölött vitázni, részben, mert túl vannak a szépségen és csúnyaságon, másrészt mert nem művek, hanem a művek megkérdőjelezésének és tagadásának jelei”.¹⁶ A külvilág jelentéktelennek tekintett tárgyainak kiállítása Duchamp részéről a Hejtetes Szomlyazók tevékenységéhez hasonló ironikus gesztus, amely a műalkotásokat kötelezően övező áhítat és a múzeumi térbe kerülő hétköznapi tárgyak közötti ellentétből adódik. Duchamp az első ready-made-jét 1913-ban állította ki, mely egy hokedlire szerelt biciklikerek volt. Perneczky Géza *Kapituláció a szabadság előtt* című Duchampról írott tanulmánya szerint két tanulsága volt eme szimbolikus gesztusának, majd későbbi művészetének: az egyik az, hogy Duchamp művészetértelmezése szerint az igazi művész nem fektet nagy energiát az alkotásba, ha mégis, akkor azt nem a nyilvánosság számára teszi, hanem magának, mert épp kedve van hozzá.¹⁷ Ez a szerepfelfogás hasonló a Hejtetes Szomlyazókéhoz, amennyiben ők is úgy gondolják, hogy túl nagy energiát fektetni az alkotásba szükségtelen, mert az alkotás okozta öröm, és a jó hangulat

fontosabb. Duchamp 1966-os nyilatkozata: „A fivérem... a hírnevet tűzte ki céljául. Nekem nem volt semmi ilyen célom. Csak az volt a kívánságom, hogy hagyjanak békén, és engedjék, hogy azt tegyem, amit akarok. Nincs olyan dolog, amiben hinnék, de vannak dolgok, amikben nem hiszek.”¹⁸ Hasonló kiábrándultság csendül ki Duchamp idézett sorából, mint a 53 Hejtes Szomlyázók kiáltványából.

Duchamp művészetértelmezésével és ready-made-jeivel a Hejtes Szomlyázókhoz hasonlóan egyrészt megfosztotta a művészt az elhivatottságtól és a pátoztól, másrészt visszavezette a művészetet a közügyek szférájából a magánszférába azzal, hogy megtagadta a művészvilág elvárásait és kereteit.¹⁹ A művészetet övező pátozt támadó, a magánélet elsőbbségét hirdető művészetelméletet fogalmazott meg Karinthy Frigyes is 1912-ben írott *Nihil* című versében, melyben a művészet fontosságára, és létjogosultságára kérdezt rá. A vers vonatkozó részlete így hangzik: „Bíró beszélt a neo-impresszionizmusról, / Én mondtam: mindent abba kell hagyni: / A művészetnek ne legyenek korlátai - / Se ütem, se vonal, se szín. / Vagyis az a művészet, amit az ember gondol / És ha nem gondol semmit, az is művészet - / És ha csak érez valamit, az is művészet / És ha neked nem, hát nekem. / És ha neked ez nem képez művészetet / Kedves Ernő: hát akkor nem művészet! / Nem is az a fontos, hogy művészet-e / Vagy sem; - nem az a fontos. / És ha ez nem művészet: hát nem az / De akkor nem is kell művészet - / Mert az a fontos, hogy figyeljenek / Az emberek és jól érezzék magukat.”²⁰ E szövegrészben az író a művészi formálással, az „ütem”, a „vonal” a „szín” korlátaival ütközik szembe. Beck András a *Nihilről* a következőket írja: „Mert mindenekelőtt a pillanatról beszél, mely önkéntelenül is szemben áll a művészeti „megörökítéssel”. A pillanat az élet nyelve, s mert a művészet nem tud megfelelni érdekeinek, elveszti komolyságát. Az élet alapvető mozzanatai nem engedelmeskednek a művészet formaigényének.”²¹

Beck András hivatkozott könyvében a továbbiakban párhuzamba állítja Karinthy és Duchamp művészetellenes attitűdjét. A két művész pályájának – bár nem azonos művészeti ágban alkottak – van egy nagyon valóságos és kézzelfogható párhuzama. Duchamp 1913-ban kiábrándult a művészetből és abbahagyta a festést, Karinthy pedig a *Nihil* után bár nem hagy fel az írással, több verset nem ír. Beck András szerint a két művész alapproblémája azonos: börtönnek tekintik a művészetet, és azzal kísérleteznek, hogyan lehet kivülről kerülni a művészet korlátaival, miközben megmaradnak a művészet közegeiben. Mindketten a művészet kritikáját fogalmazzák meg, Duchamp azzal, hogy egy tárgy pusztán kiválasztásával művészetet teremt, Karinthy pedig a *Nihilben* megfogalmazott művészetértelmezéssel. A kritika alapja mindkettejükénél az,

hogy a művészi formálást, a művészi pózokat képmutatónak, és hazugnak tekintik és nem hiszik, hogy eszközeivel végső megfogalmazást lehet adni bárminek.²² Karinthyt a *Nihil* című verse szerint hasonló kétségek gyötrik, mint a Hejettes Szomlyazókat, Duchamp-t és Rorty ironikus embereit:

54 nem hiszik, hogy a művészet eszközeivel végleges formában kifejezhető lenne bármi lényeges, ezért szándékosan a minimumára csökkentik a művészi eszközeiket, a Helyettes Szomjazók és Karinthy dilettáns, naiv stílusban szólalnak meg, Duchamp pedig az alkotást egyszerűen a választás gesztusával helyettesíti. Mindannyian összezavarják a művészi eszközök hagyományos jelentéseit azzal, hogy folyamatosan a vicc és a komolyság határán egyensúlyozva hol erre dőlnek, hol arra, így gyakran nem lehet eldönteni, hogy gesztusaikat az elsődlegesen adódó jelentéseik szerint kell értelmeznünk, vagy pedig annak ellentétéként. A Hejettes Szomlyazók életművét ez a kétértelműség különösen izgalmassá teszi: műveik létrehozásakor minden tekintetben a minimumra törekedtek, olcsó, elhasznált, vagy kidobott anyagokat használtak, semmit sem terveztek meg előre, mindent a pillanatra, spontaneitásukra bíztak, egyrészt hanyagságból, másrészt az intézményes művészeti élet elutasításából fakadóan. Műveik és egész életművük kétértelműségét jól példázza egy 1991-ben előadott zajkoncertjük, amelynek alkalmával háztartási eszközökkel, fűrésszel, metszőollóval helyettesítették a hangszereket.²³ A koncert egyszerre humoros és komoly. Ha a néző nem tekint a színpadra, egy elementáris megrendítő hangzást, elemi ösztönből felszakadó kiáltásokat hallhat, ha azonban a színpadra tekint, mosolyog a háztartási eszközök láttán. Az ironikus szerep jellemzője az, hogy a szerep maga sosem azonos azzal, aki viseli, olyan, mint egy álnév, amely megszabadít a tettek következményeitől, és feljogosít arra, hogy valóban bármit kimondjunk. Hiszen az ironia álarca mögött kijelentett állítások következményei alól bármikor felmenthet a humorként való értelmezés alibije.

A Hejettes Szomlyazók szerepfelfogásával kapcsolatban tehát megállapítható, hogy mivel a modernitás művészi szerepeit hatástalannak ítélik, a 20. századi művész szerepfelfogását hazugnak és képmutatónak tartják, ezért elfordulnak attól és az ironikus szerepébe helyezkedve a hagyományos művészi szerep értékeinek (elhivatottság, pátosz, művészetben való hit) az ellenkezőjét eszményítik. Nem kínálnak a hétköznapi léten túlmutató új alternatívát, inkább egy olyan ironikus létmódot keresnek, amelyben a hagyományos értékek érvénye elbizonytalanítható. A kiáltványban szereplő aforisztikus szókapcsolatok – „érzelmi máshová”, és „sorsszépítő szerek” – azt sugallják, hogy a képmutatónak vélt képzőművészeti élet kereteiből egy másfajta értékeket képviselő világba vágyódnak, amelyről azonban nem adnak végleges megfogalmazást. Ehelyett az antihős szerepében lerombolják a művészlét nemes sztereotípiáit, és ironikus szemléletükkel világítanak rá

a hagyományos művészi értékek esetlegességére, bármilyen megfogalmazás tökéletlenségére. Egy további tanulmányban érdemesnek tartom megvizsgálni a Helyettes Szomjazók művein keresztül melyek azok a képzőművészeti eszközök és formák, amelyek az ironikus szemléletet sugallják.

Jegyzetek

- ¹ Heller Ágnes: *Mi a posztmodern 20. év után, Alföld*, 2003. február
- ² Hornyik Sándor: *Hejettes Szomlyazók*.
http://artportal.hu/lexikon/muveszeti_iranyzatok/hejettes_szomlyazok (a megtekintés dátuma: 2012.02.27. 17:14)
- ³ Hejettes Szomlyazók: *Virrasztás* kat. www.ligetgaléria.c3.hu/hszvirr.html (a megtekintés dátuma: 2012. 03. 13. 17:33)
- ⁴ Husz Mária: *Az irónia újabb funkcióiról*. <http://feek.pte.hu/feek/feek/index.php?urlink=683> (a megtekintés dátuma: 2012-08-29 18:03)
- ⁵ Beke László – Gábor Eszter – Prakfalvi Endre – Sisa József – Szabó Júlia: *Magyar művészet 1800-tól napjainkig*. Corvina Kiadó, Budapest, 2002. 383. p.
- ⁶ András Gábor – Pataki Gábor – Szűcs György – Zwickl András: *Magyar képzőművészet a 20. században*. Corvina Kiadó, Budapest, 1999. 230. p.
- ⁷ Világnézettségi Magazin 3. szám
- ⁸ Wessely Anna: *Művész-szerepek. Korunk*. 2010/5, 9. p.
- ⁹ Hegyi Lóránd: *Kassák képarchitektúra elmélete és az antiművészeti koncepciók viszonya*. <http://www.artpool.hu/Kassak/Hegyi.html> (a megtekintés dátuma: 2012. augusztus 29. 18:11)
- ¹⁰ Hornyik Sándor: *Egy megvalósult „poszt-neoavantgárd utópia”*. Erdély Miklós *művészetpedagógiájáról*. <http://exindex.hu/print.php?page=3&id=517> (a megtekintés dátuma: 2012.08.28)
- ¹¹ Erdély Miklós: *Művészeti írások (Válogatott művészeti tanulmányok I.)* Szerk.: Peternák Miklós. Képzőművészeti Kiadó, Budapest, 1991.
- ¹² Rorty, Richard: *Esetlegesség, irónia és szolidaritás*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1994. 90. p.
- ¹³ Házas Nikoletta: *Dobozba zárt gondolat. Marcel Duchamp*. L'Harmattan, Budapest, 2009, 25. p.
- ¹⁴ Perneczky Géza: *Kapituláció a szabadság előtt*. Jelenkor Kiadó, Budapest, 1995, 177. p.
- ¹⁵ Házas Nikoletta: *Dobozba zárt gondolat. Marcel Duchamp*. L'Harmattan, Budapest, 2009, 30. p.
- ¹⁶ Paz, Octavio: *Meztelen jelenés*. (Marcel Duchamp), Helikon Kiadó, Budapest, 1990, 20. p.
- ¹⁷ Perneczky Géza: *Kapituláció a szabadság előtt*. Jelenkor Kiadó, Budapest, 1995, 88. p.
- ¹⁸ Uo. 178. p.
- ¹⁹ Uo. 105. p.
- ²⁰ Karinthy Frigyes: *Összegyűjtött művei 16.*, szerk. Szalay Károly, Akkord Kiadó, Budapest, 2003, 52-53. p.
- ²¹ Beck András: *Nincs megoldás, mert nincs probléma*, Pesti Szalon Könyvkiadó, Budapest, 1992, 15. p.
- ²² Uo. 108. p..
- ²³ <http://www.youtube.com/watch?v=726KeMXat0A> (a megtekintés dátuma: 2012-08-28 17:44)

Ahogy az utcanélküli város senkiföldjét kapargatom ujjaimmal, homokozásnak semmiképp nem volt nevezhető, a salakkal vegyes földből csillogó régi pénzek, filigrán díszű ékszerek, dobozok, monstrenciák fordulnak ki ezüstből, aranyból.

56 Krulik Zoltán

ELSÜLLYEDT VÁROS

(részletek)

Hitetlenkedve nézek körül a vakító nap fényében.

A szántóföld buckáin nagy sietséggel fölhúzott téglaházak, felvonulási épületek közein csak a forró szél szaladgál.

A kátrányos villanypóznák közt padnak, fának, bokornak nyoma sincs, a házakon betűjelek.

Sokáig állt úgy az állomás is, hogy csak egy-két elszórt ház, egy mindig zakatoló szikvízüzem, a kocsmá, a kelmefestő-vegytisztító fojtó szagú üzlete, s egy apró lakatos műhely volt a közelben.

Igaz, az állomásépület emeleti részén az állomásfőnök felesége női fodrászatot nyitott.

Ha felkapaszkodtam a nyikorgó csigalépcsőn, mintha az Elvarázsolt kastélyba lépnék. Az egyhangúan zümmögő óriás búrák alatt spulnikkal teli fejű asszonyok izdadtak suttogva. Mint vesztőhelyre, öles alpakra tálakba fejüket hajtó nők haján gőzölgő öblítővíz.

Férfiembert nem tűrt meg e tér, gyereket is módjával. Igyekeztem észrevétlen maradni.

Mint titkos szeánsz részese, visszafojtva figyeltem a megtervezettnek tűnő rituálét, a fésűk, ollók neszei közt az érthetetlen, elharapott szavakat. Suttogó kérdések, harsány válaszok röpködtek ezer tükörből, mindenünnen látszó, megsokszorozódó beszélő fejek szájából.

A kavargó pára furcsán kaparó, émelyítő illatot hordott.

Teendőm többnyire, rövid üzenetek, kérések, vagy utasítások átadása volt a címzettnek, akit, egyszerűbb esetben, rövid keresgélés után megtaláltam a végletekig eltorzult arcok közt, valamelyik bura alatt.

Sűrűsödtek a kézbesítendő levélkék, az arcok is kipirultak, s a kézen-közön járó szóbeszéd lassan összeállt egésszé, néhány fojtott hangú lépcsőházi párbeszéd morzsáiból.

Vendég érkezik. A legmagasabb helyről.

Az égen alacsonyan szálló gép hasogatta dobhártyánkat, mikor a fehér köves makadám útra, a házak közei felé tekergő aszfalt kígyó feküdt.

Ha fejünk fölé ért a gép, jól látszott a pilóta, s egy örökké mosolygó ember piros röpcédulákat szórt a szélbe. Az írásra már nem emlékszem, csak ahogy az égi levelek, lassan ringva betérítik a város földes utcáit.

Majd, ha piros hó esik, mondogattuk, ha valami követelést nem akartunk teljesíteni, s marokszám szedtük, s osztogattuk a buszmegállóban téblábolóknak. Otthon repülőt hajtogattunk s kidobáltuk az ablakon. Napokig eltartott még a játék, míg el nem fújta a szél az utolsó papírrepülőt is.

Lassan közeledett a konvoj, a várost Kelet-Nyugat irányban átszelő főúton, elől motorok dübörögtek, majd orosz katonai dzsipek, kétoldalt a kiterelt, hurkapálcás zászlót lengető tömeg leste a fekete volgákat, melyikben ülhet Nyikita Szergejevics Hruscsov? 57

Vártuk, hogy a sebtében épült egy szál aszfalt úton elér majd a páncélozott autósor a város szélén lakó *vidéki munkás* otthonához.

Ezt ígérték nekünk az iskolában, mikor a *Szájúz nyerusíműj* kezdetű himnuszt tanultuk.

S hiába épült volna az út, a viruló park, az első nyilvános illemhely, romok, buckák helyén?

Az elhagyott felvonulási épületeket, ahol a szilveszteri ólomöntéshez való ólmot gyűjtöttük, sietve lebontották, de a Vendég nem állt meg városunkban.

*

Nem volt ez porfészek, mondta kipirulva Mátraházy, aki mozdonyvezető lett.

Még a világhírű fejszámoló-művész Pataki is meglátogatta iskolánkat.

Emlékszel, mikor a hat számjegyű feladványok rész-szorzatait sorolja és a táblán számoló eminenseket megszegyenítve, kívágja a végeredményt?

Visítunk, ahogy a tornateremben felállított táblán kopognak a milliárdok.

És a világ legnagyobb bálnája?

Az is, vagyis egy annak nevezett romlandó test, ami ott hevert a fagyban pár hétig a K épület előtt. *Akárhová nem visznek ilyesmit* – dödögött barátom.

Egy hosszú tréleren álló fémházban járhattuk körbe a bűdös nyálkás oszlásnak indult tetemet pár forintért. Azt beszélték, amerikai cirkuszosok hozták, s ez hihetően hangzott, hiszen láttunk kötél-táncosokat is a G és H épület közé kifeszített kötélén a múlt hétvégén.

Ez ma is jól hangzik, ha csak a felét hisszük el, hogy ezzel a bálna trükkal becserkészve magukat, a CIA ügynökei térképezték fel Moszkva nyugati határára telepített ballisztikusrakéta-támaszpontjaik utánpótlás útvonalát.

Ha vonat érkezett, felbolydult a környék. Árusok bújtak elő ponyvára kitett holmijukkal, megtelt a kocsmá, s a villanypóznára szerelt pléhfazékból patogó menetdal üvölt.

A pózna mellett keddenként törpe álldogál. Kicsit már magasabb voltam nála, félősen kérdezem hány éves.

- Harminc, feleli, aztán beavat, hogy van felesége, lánya, fia, és ők is ekkorák. Aldo Ronaldo a *Világ Legkisebb Embere Hatvan Centiméter* – betűztük a nyakában lógó tábla cirkalmas betűit.

58 A pesti városligeti vurstli mutatványos bódéit oly hirtelen rombolták szét, ahogy az apácákat hurcolták alföldi birka ólakba. Világgá mentek a bohócok, törpék, zsonglőrök, gnómok, tűznyelők.

Heni bácsi tavaly mesélte huncut mosollyal, hogyan csempészte ki bódéjából *Vitéz László* maga-faragta bábuait az államosítást megelőző éjjelen.

Persze, nálunk a férfiak egymás közt röhögtek a kukoricát a holdon termesztetni akaró birodalom viccein, de bizony néha-néha én is meginogtam, mikor kék kisdobos nyakkendőben, illegálisan a zsebemben lapuló úttörő síppal hallgattam politechnika tanárunk átszellemült meséit a tejjel-mézszel folyó Kánaánról.

Ha nagyapámat kérdeztem erről a várható jólétről, ki több mint egy évet élt Kijevben a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után, hogy mindenki annyit visz haza a boltból, amennyit akar, s ha kicsit kételkedve, tovább forszíroztam, hogy ruhákra és játékokra is vonatkozik-e az ígéret, mindig mosolygós bólogató választ kaptam tanáromtól, nagyapám csak legyintett. Apám, nem létező bajusza alatt somolygott ilyenkor s hümmögött, s az asszonyok megígértették velem, hogy nem kérdezősködöm többet erről az iskolában.

*

A trafik az út túl oldalán állt. Hogy melyik út? Csak egy út volt akkor.

Kis házikó az állomás és a város legszélső blokkja közt, mindig füstölgő kéménnyel. Öregasszony volt a trafikos, sose láttam kívül a házán, csak a csebecbecséssel telerakott kirakaton át, s ahogy nőttem, egyre lejjebb hajolva a mindennapi ebéd szagát árasztó pici ablaka felé.

Cigarettáért, gyufáért küldtek, s ilyenkor pipázó manómnak is vihettem pöfékelni valót. A kesernyés, mézgas *bocskorszijat* ugyan nekem szánták, de az öregek szopogatták el végül.

Gyertyaláng fölött melegítettük a behorpadt pingponglabdákat, s ha sikerült, se lett tökéletes, inkább begyulladt, s oly sisteregve égett, mint a hosszú barnás *makaróni* csövek, amiket az erdőben széthányt ágyúlöszerek hüvelyéből huzigáltunk ki.

Ennek az égő pingponglabdának volt olyan kaucsuk szaga, mint a törpém füstölni valójának. A makaróni forma puskapornak inkább savanyú.

Arasznyi darabokra törtük, sztaniolba csavartuk, hegyesre felül, alul szárnyakat formázva neki, s kilógó végét meggyújtva eleresztettük, mint az egeret. Bár egy idő múlva előre tudta a banda a történet végét, mégis minden épcsőházban kifogyhatatlan volt kíváncsiságunk, ahogy az ezüstös rakéták

furcsa szögletes mozgással a falhoz, lépcsőkhöz csapódva süvítenek emelet-ről emeletre, s a szétáradó csípős füstből sikoltozó asszonyok rontanak elő. Mikor egyszer nagyanyám is köztük volt, elmaradtam a galeriből.

A trafikkal szemben ferdén az út betonjában itt-ott rozsdás, tetején a kerekektől kifényesedett sínpar csomkjai.

59

Hiába kérdezősködtem, a városlakók közül senki nem emlékezett, honnan-merre vitte a csillékét? S azt is csak elkapott félszavakból raktam össze, hogy azokon a vágányokon valahol másik várost építenek a kényszermunkára fogott rabok. Ha behunyom a szemem, látom ma is néma seregüket, kubikus talicskát tolvaj a végtelen úton.

Csúzlimba kavicsot guberálni jártam a trafik mögé. A szélhordta dűnék közt négy-öt öreg akác árnya alatt temető. Az arra járók fintorogva nézik kántálásunk.

A temetés úgy zajlott, ahogy a többi, gödröt kapartunk, az elhunyt alá és fölé friss fű került, majd a dombba, a pityangok közé szúrt keresztet, a rá drótozott papundeklire megnyálazott tintaceruzával a név is. A kis halmok alatt enyésző macskák nyávogását, verebek csipogását álmunkban hallgattuk tovább.

A néhai kisvasút indóháza ott árválkodik a trafik szomszédságában – tetejéről ugrándoztunk, mikor egy őszi napon tankok hőmpölyögtek Szőlős felől Gallán át Pest irányába.

Hallottam este a robbanást és lövöldözéseket, de a háború trükkjeit a Bolhás moziban leste el minden fiú, a filmeket otthon, lefekvés után pergetve tovább. Hányszor riadok csuromvizesen fuldokolva, mindig vágányokon át, vagonokban menekülve.

Akkor is a trafikba küldtek, mikor télen, a végeláthatatlan sorokban visszavonuló sereg katonáira kiáltok: Drasztutyi! A kocsisor hirtelen megállt és géppisztolyos katonák ugráltak le a platóról. Sokáig remegtem a fürdőszobát kulcsra zárva, míg elhittem, hogy nem jönnek értem.

Persze elindultunk mi harcosok, a levágott sínek nyomán, a városon túlra, dombok, lankák közé ahol a savanyúkenyeret evő szovjet híradósok tanyáznak. A dombok egyikéből acélcső meredezik. Lassan csordogáló vizét markunkból kóstolgatjuk, s viszünk a csajkájukat nyújtó nevetgélő mongoloknak is. Fakaszt-e még vizet, ki e csövet a domb falába verte?

*

Az ólomöntést mindig kettesben végeztük nagyanyámmal. A férfiak a rádiót hallgatták, borozgattak a szobában – zöldike, pintyőke fúr-farag-kopácsol

és ácsol – dűnnyög apám a kártyalapokba merülten. Anyám ilyenkor tünetően elvonult, nem tudom, a kabarét, vagy nagyanyám babonáit utálta-e jobban.

60 – Ha megáll egy autó a ház előtt – egy lefüggönyözött ablakú fekete autó –, mikor a legszebbet álmodod, és megszólal a csengő. Akkor jön rá az emberre a csengőfrász.

– De a kezed is járjon – szölt nagyanyám, hogy a kihűlt konyhai tűzhelyet is be kéne gyújtani.

– És kik csöngetnek? – faggatom tovább, hamuzás közben.

– Ávósok.

Róluk volt valami halvány elképzelésem. A szomszéd lépcsőházban sokat gombfociztam a Bányász gyerekekkel. Apjuk bőrkabátban járt és Őcsi elárulta, hol tartja a pisztolyát. Október huszonharmadikán Gallárol motorbiciklin hozta haza apámat, mint korábban sosem. Erről a család úgy vélekedett, hogy talán túsznak, a rossz nyelvek szerint golyófogónak ültette maga mögé. Apám, mindenesetre, emlékszem, hálás volt neki, mert nem jártak már akkor a buszok.

– És nagymama, miért jön az emberre a frász? – faggattam, kezemben szorongatva a kisbaltát.

– Mert valakit elvisznek ilyenkor.

Éreztem, egyre ingerültebb, s hogy gyújtós sincs elég, így annak is nekilátam, ujjnyi szálakat hasogatva a rönkökből.

– És hova viszik őket?

– Azt senki nem tudja, nemigen jönnek haza onnan – mondta, s kezembe nyomott egy újságpapír köteget.

– És miért nem jönnek haza?

Ekkor nagyanyám is elbizonytalanodott.

– Mert börtönbe csukják, szölt pörölve és faképnél hagyott.

Az újságokból közben nekilátam a fidibusz *faragásnak*, régi újság volt, betűzöm a címlap sorait, azt mormolva magamban: börtön, börtön, amiről, ha nagyon halovány is, de volt némi képem az éjjelenként az ajtóréseken átsűrődő suttogások foszlányaiból. A megsárgult lapokon Vásári újabb internálótáborok felállítását követeli.

A fidibuszt, ha túl szorosra sodortam, nem gyulladt meg, ha lazára, akkor ellobbant – az internáló tábort végül gyorsan bedugtam a kis máglya alá, felragyogott a tűztér, s mikor már pattogott, vastagabb hasábokat löttem közéjük. Ha nem jön vissza nagyanyám, órákig elbabrálok a lángok bűvületében.

Essünk neki. Intett, s a korábban alaposan kisuvickolt cipőpasztás dobozt, aljában az ólom darabkákkal, a platni közepére tettem.

Ólmot szerezni nem volt különösebb kunszt. Pincékben, elhagyott felvonulási épületek munkapadjain mindig szunnyadt ilyen-olyan fém.

A csetepaté után, a hídnál, a szovjetek felállítottak egy lőteret, pár hónapig működött. Miután levonultak, innen gyűjtöttük a szétlapult ólommagot. A szürke fém természetesen nem csak a jövődőlés végett állt becsben. Kinek-kinek csúzlijába, légpuskájába szolgált golyó gyanánt.

61

Míg a tégely belsejében megtapadt pár mikronnyi cipőpaszta el nem füstölt, förtelmes bűz áradt szét a konyhán. A nemkívánatos szagokat nagyanyám egy huzattal kitessekelte, majd a főzésből leselejtezett edénybe vizet vett a falikútról.

Az ólom hamar olvadt. Ezüstösen csillogó amóbák futkároztak a tégely alján.

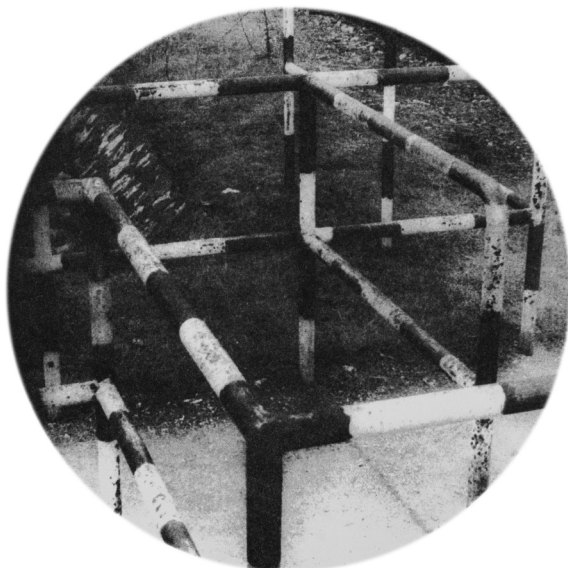
Nagyanyám intett, s egy fogóval a vízbe lötytyintettem. Sísteregve bukott alá. Spriccelt a víz, s kisvártatva, némi áhítattal, kiemelhettem az *elsüllyedt hajóroncsot*.

Vártunk.

Aztán mustrálni kezdte, forgatta, közel, majd távolabb tartva szemétől. Látod, kisfiam? Ez mutatja, hogy jövőre milyen szerencse ér, ez itt, ez a kis barlang. Ez meg egy száraz falevél, az Álmoskönyv szerint húsvétra megbetegszel. Amott sűrűn egymáshoz tapadva könyvlapok. Jelzi, sok bölcsességet szerzel majd az iskolában.

Sorolta még, és én is egyre többet véltem felismerni a csontváz rejtjel üzeneteiből, de nem hagyott nyugodni a börtön, a börtön.

Új Forrás 2012/9 – Krulík Zoltán: *Elsüllyedt város*
(részletek)

A Magyar Általános Kőszénbányatársulat (MÁK Rt.) 1891-ben alakult kisebb jelentőségű borsodi bányavállalatként. 1896-ban a tatabányai aknák megnyitásával a társulat előtt megnyílt az út a felemelkedéshez, a két világháború közötti időszakra pedig az ország legnagyobb szénbányászattal foglalkozó óriásvállalatává nőtte ki magát, melynek már egyéb iparágakban is jelentős érdekeltségei voltak.¹ A MÁK Rt. tatabányai bányatelepe pedig az ország egyik legfejlettebb ipari központjává fejlődött.

Macher Péter 63

A TATABÁNYAI IPARVIDÉK ÁLLAMO- SÍTÁSA 1945–1948

A gazdasági sikerek azonban jelentős helyi problémákkal jártak együtt. A tatabányai iparvidék települései (Alsógalla, Felsőgalla, Bánhida, Tatabánya) gyakorlatilag összeépültek, aminek következtében igen jelentős közigazgatási gondok keletkeztek. Ezek megoldására több tervzet is született az illetékes hatóságok részéről, a gyakorlatban azonban egyik sem valósulhatott meg a MÁK Rt. ellenállása folytán: a társulat lényegében saját ügyeibe való beavatkozásként értelmezte ezeket a kísérleteket. Másik ilyen probléma a bányatelepen élő és ott dolgozó munkások helyzete volt. Mivel ugyanis a MÁK Rt. lényegében hatósági jogkört gyakorolt az ipartelepen, ezért a munkások teljesen ki voltak szolgáltatva a társulat önkényének.²

A '30-as évek második felében a mindenkori kormánypártot leszámítva három politikai szervezet versengett a tatabányai munkások bizalmáért: a Szociáldemokrata Párt, a szélsőjobboldali Nyilaskeresztes Párt, valamint az illegális Magyar Kommunista Párt. Utóbbi természetesen nem indulhatott a választásokon, jelenléte, valamint a bányászok körében végzett agitációja azonban bizonyított tény. A társulat ugyanis gyakran azzal indokolta a bányatelepen bevezetett szociális intézkedéseket, hogy azok következtében a kommunista propaganda eredménytelen lesz majd.³

Az ellenzéki pártok közül kezdetben csak a nyilasok értek el sikereket. Az 1939-es választásokon a tatabányai választókerületben kis híján a kormánypártot is sikerült legyőzniük. A propagandájuk sem volt tétlen. Az *Új Magyarság* című lapban többször támadták a „zsidó” MÁK Rt-t, a helyi közigazgatási problémákat pedig lényegében az ipartelep államosításával és a MÁK Rt. kiiktatásával akarták megoldani. Az államosítást tehát korábban már a szélsőjobb is szorgalmazta.⁴ A nyilasok annyira sikeresek voltak Tatabányán, hogy 1940 őszén egy komoly bányászsztrájkot is szerveztek, melyet két hét után csak a kivezényelt katonaság tudott leverni. 1941 nyarán pedig maga Szálasi Ferenc látogatott el Felsőgallára beszédet tartani.

A romló életkörülmények és a háború előrehaladtával azonban népszerűség tekintetében a kommunista párt vette át a vezetést. Az 1944. március 19-i német megszállást követően a kommunista érzelmű bányászok „Harcoló Bányász”, „Tatabányai bányamunkások” címszavú röpiratok terjesztettek társaik körében. 1944 szeptemberében pedig a csendőrségi jelentések a szénmedencében kialakuló kommunista szervezkedésről számolnak be.⁵ Szükséges megjegyezni, hogy valódi(!) kommunista ellenállási mozgalmak leginkább a bányavidékeken (Borsod, Nógrád) alakultak. Ennek pedig nagy szerepe volt abban, hogy a szocialista rendszerben az ideológia és a propaganda szintjén a bányász lett az eszményített munkás alakja.

1944. december 26-án a szovjet csapatok először foglalták el Tatabányát. 1945 januárjában azonban a németek egy ellentámadással visszafoglalták a térséget.⁶ Ekkor a szovjetekkel tartott több helyi kommunista szimpatizáns, többek között Osztrovszky György, az alumíniumgyár vegyész-mérnöke, aki behívással lett Tatabánya nemzetgyűlési képviselője. 1945 januárja és márciusa között Tatabánya környékén húzódott a frontvonal, ennek ellenére a bányák (még ha minimális mennyiséget is és elég szervezetlenül) tovább termeltek. A MÁK Rt. budapesti központja azonban már a főváros ostromakor befejezte működését.

A harcok lezárultával a társulat működését újjá kellett szervezni. Az egyik ügyvezető igazgató pesti magánlakásán 1945. február 7-én megalakult a MÁK Rt. Ideiglenes Intézőbizottsága, mely megkezdte a társulat ügyeinek intézését, április 5-én pedig egy csonka igazgatósági ülést is sikerült megtartani. A régi vállalati vezérkar azonban erősen megfogyatkozott. Vida Jenő, korábbi vezérigazgató Auschwitzban halt meg a tábor felszabadulása után, Vizer Vilmos hivatalban lévő vezérigazgató pedig március közepén egyszerűen éhen halt a budai oldalon.⁷ Az igazgatóság néhány tagja ellen pedig népbírószági eljárás indult.

Ezzel egy időben az új hatalmi szervek is kiépültek. 1945. március 1-jén megalakult a MÁK Rt. Központi Üzemi Bizottsága (KÜB), elnökévé pedig Hammel Lászlót, a vállalat egyik zsidó származású tisztviselőjét választották, akit a német megszállást követően több társával együtt Kistarcsára internáltak.⁸ Az üzemi bizottságok (üb) feladata a munkásellenőrzés volt. Döntöttek minden, a munkások jólétét érintő kérdésekben és a tulajdonos ezekkel kapcsolatos intézkedéseit is felülbírálhatták. Mivel azonban a munkásjóléti kérdések az üzemek egész működését meghatározták, ezért az üb-k lettek a vállalatok legfontosabb irányítói. Egyedül csak a tulajdonjogot érintő kérdésekbe nem szólhattak bele.⁹ Az üb-k felállításáról az iparügyi miniszter 1945. február 18-i rendelete intézkedett. Az üb-k egyébként a baloldali pártok (SZDP, MKP) befolyása alatt álltak, bár azt nem tudjuk, mennyire érvényesült

ez a tendencia a KÜB esetében. Annyit tudunk csak, hogy a KÜB alelnöke, Siklós Ferenc a kommunista párt delegáltja volt.

A MÁK Rt. központjának újjászervezését követően felvették a kapcsolatot a vidéki üzemekkel is. Ez már nehezebb feladatnak bizonyult, ugyanis a háború során a közlekedés szinte teljesen lebénult. Valamennyi közlekedési eszköz felett a Vörös Hadsereg rendelkezett, és ezeket csak a szovjet parancsnokok engedélyével lehetett igénybe venni. Ezzel magyarázható, hogy a borsodi bányákat már 1944 decemberében elfoglalták a szovjet csapatok, s 1945 márciusában a MÁK központ még mindig nem tudta felvenni a kapcsolatot ottani üzemével.¹⁰ A borsodi üzemekről pedig később is elég kevés adatot találunk a vállalat iratanyagában.

A tatabányai iparteleppel március végén sikerült felvenni informálisan a kapcsolatot, április első napjaiban pedig a KÜB két delegáltja hivatalosan is felkereste a vállalat legnagyobb ipartelepét. A két küldött jelentése szerint az elhúzódó harcok dacára az ipartelep nem érte lényegesebb anyagi kár, ugyanakkor az élelem- és nyersanyaghiány jelentős problémákat okozott. Megbeszélést folytattak a helyi szovjet parancsnokokkal, akik közölték velük, hogy néhány üzem termelését lefoglalták a Vörös Hadsereg részére.¹¹

Ezzel egy időben Tatabányán is megalakult az ipartelep üzemi bizottsága.¹² A társulat csak később nevezett ki új bányai igazgatót, akinek igazából már nem jutott lényeges jogkör, ugyanis a vállalat iratanyagában alig találkozunk a nevével, valamint a bányai igazgatóság körrendeleteit is a helyi üb jegyezte már. Mindez azzal is magyarázható, hogy a bányai igazgató, mint funkció kompromittálódott. Ugyanis az előző politikai rendszerben a bányai igazgató feladata volt meggátolni mindenféle baloldali megmozdulást, a háború után azonban az üb révén a baloldali pártok erősödtek meg az ipartelepen. Az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választásokon pedig, ahol az FKGP országosan a szavazatok 57 %-át szerezte meg, az MKP Tatabányán 80%-kal győzött.

Meg kell azonban jegyezni, hogy hiába bírt rendkívüli fontossággal a háború utáni újjáépítés, ebben az időszakban szinte mindenki mindenkivel szembenállt: a régi vállalati irányító szervek az újakkal, a központi üzemi bizottságok pedig a helyiekkel. Ez általánosságban elmondható. A MÁK Rt. esetében például a KÜB elvárta a tatabányai bányászoktól a termelés növelését, az élelmiszer-ellátás színvonalát ugyanakkor nem tudták megnyugtató módon rendezni. Ezt a tatabányai üb úgy értelmezte, hogy a „fővárosi urak” kizsákmányolják őket.¹³ Az élelmezési gondok miatt nagyon éles helyzetek is kialakultak a tatabányai üb és a KÜB között. A legkirívóbb eset 1945 novemberében történt, amikor a tatabányai bányászok önkényesen lefoglalták

a főváros áramellátását biztosító bánhidai erőmű részére szánt szénmennyiséget, és azt élelmiszerre cserélték el. Az ügyből olyan óriási botrány lett, hogy Bán Antal iparügyi miniszter levélben róttá meg a tatabányai üb-t, és valószínűleg csak azért nem helyezett kilátásba büntető intézkedéseket, mert akkor Tatabányán sztrájk is kirobbanhatott volna.¹⁴

A vizályok ellenére azonban a baloldali pártok és ezeken belül is elsősorban a kommunista párt térnyerése a MÁK Rt. irányításában tagadhatatlan tény. Ebben külső tényezők is szerepet játszottak. A kommunista Vass Zoltán például országos közellátásügyi kormánybiztosként a rendelkezett az ország összes élelmiszerkészlete felett, Budapest polgármestereként pedig a fővároson áthaladó szénzállítmányokat is felügyelhette. Az 1946. január elsején működésbe lépett Gazdasági Főtanács vezetőjeként pedig Vass minden gazdasággal összefüggő kérdésben megkerülhetetlenné vált.¹⁵ Idővel tehát ő lett a MÁK Rt. legfontosabb tárgyalópartnere a kormányzat részéről. Bár azt szükséges megjegyezni, hogy Vass tényleg sokat tett a tatabányai iparvidék élelemellátásáért, és eddigi ismereteink szerint sosem állt elő zsarolással. De a kommunista befolyás erősödését mutatja az is, hogy közellátási kérdésekben a tatabányai üb Rákosi Mátyáshoz, az MKP vezetőjéhez is fordult. Rákosi pedig (elvileg) nem viselt a problémával összefüggő funkciót.

A kommunisták térnyerése a tatabányai iparvidéken két szempontból is fontos. Egyrészt sikerült megszerezniük egy kulcsfontosságú bázist a kiszármazással szemben, akiket pedig a háború után egyértelműen támogatott az országos közvélemény. Másrészt pedig a kommunisták helyi megerősödése előkészítette a terepet a szénbányászati iparág államosításához. A MÁK Rt. sorsát is az államosítás pecsételte meg.

A szénbányászati iparág államosítása már az 1944. december 2-án Szegeden megalakult Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programjában is szerepelt. A német megszállás felszámolásával pedig a gyakorlatban is napirendre került a kérdés. Gazdasági szempontból az államosítás fő érvei az alábbiak voltak: egységes irányítás, a racionális szénelosztás lehetősége, valamint a közérdek érvényesítése a szénigazdálkodásban és ezáltal a többi iparágban is.¹⁶ A bányászokat pedig azzal próbálták megnyerni az ügynek, hogy az államosítással megoldódnak a munkásjóléti problémák. Ebben az időszakban a szénbányászat államosítása önmagában nem számított kelet-közép-európai sajátosságnak. Franciaországban a Charles de Gaulle vezette kormány 1944 decemberében (az ország teljes felszabadításával egyidőben) államosította a teljes szénbányászati iparágat és a bankszektor jelentős részét is.¹⁷

Az államosítás kérdésében egyetértés volt az 1945 novemberében kormányra kerülő koalíciós pártok (FKGP, MKP, SZDP, NPP) között is. A gyakorlati megvalósítás azonban már számos problémát vetett fel, és sok vitát eredmé-

nyezett. Legfontosabb kérdés az volt, hogy mire is terjedjen ki az államosítás? Csak a bányáknakra, vagy a köréjük épült ipari üzemekre is? Ezek mentén húzódtott a legfőbb törésvonal, ugyanis míg a kommunisták egy radikális államosítást akartak megvalósítani a szénbányászatban, addig a kisgazdák egy kevésbé radikális megoldást képviseltek. Az FKGP ráadásul 67 kártalanítani szeretete volna a szénbányák tulajdonosait, míg a kommunisták ez elől igyekeztek kitérni. A helyzetet ráadásul nehezítette, hogy a kormányzati gazdasági irányítás erősen megosztott volt. Ugyanis míg az Iparügyi Minisztériumban a miniszter (Bán Antal) szociáldemokrata volt, addig az államtitkár (Nógrádi Sándor) és a fentebb említett Gazdasági Főtanács vezetője kommunista volt.¹⁸ A kormány élén álló miniszterelnököt pedig a kisgazdák adták. Különösen éles volt a rivalizálás Bán miniszter és Nógrádi államtitkár között: még az államosítás végrehajtása során is egymás munkáját szabotálták tulajdonképpen.¹⁹

Mivel a pártok nem igazán tudtak megegyezni az államosítás részleteiben, ezért először csak a szénbányászat állami kezelésbevételéről döntöttek a nemzetgyűlés 1945. december 6-i ülésén.²⁰ A törvényjavaslat kidolgozója egyébként a tatabányai Osztrovsky György volt. A kompromisszumos megoldás azért is érthető volt, mert egy rosszul végrehajtott nacionalizálás komoly gazdasági katasztrófával is fenyegethetett. A rendelkezés értelmében a szénbányákat leválasztották a vállalatokról, és élükre államosítási biztosokat neveztek ki. Sajnos kevés adatunk van arról, hogy mindez a gyakorlatban mit is jelentett. Valószínűleg ez már csak betetőzése volt az eddigi folyamatoknak, ugyanis a hazai vállalatokat teljesen agyon szabályozták mindenféle rendelettel, így a régi vállalatvezetők még a gazdasági kérdésekben is elvesztették addigi jogkörüket.²¹ A szénbányák dolgozói pedig végképp nem éreztek semmilyen változást a hétköznapijokban, a fentebb ismertetett problémáik továbbra sem oldódtak meg.

Az állami kezelésbevételt követően folytatódtek a tárgyalások a végleges államosítási törvény kidolgozása érdekében. Eközben azonban több probléma is felmerült. Az Iparügyi Minisztériumban már 1945. december 13-án készítették egy feljegyzést, mely arról számolt be, hogy milyen nehézségek várhatók a tatabányai ipartelepen akkor, ha csak az ottani szénbányákat államosítják a többi üzem nélkül. A feljegyzés szerint ebben az esetben az ipartelep munkásainak egy része az állam, másik része a MÁK Rt. szolgálatában állna. Ez a helyzet pedig nem tartható fenn sokáig, ugyanis így a munkáslakótelepeket is el kellene határolni egymástól, ami lehetetlen feladat. Ez az állapot ráadásul rendkívül szoros együttműködést követelne az állami üzemek, valamint a MÁK Rt. tulajdonában maradt üzemek között.²²

A szénbányák végleges államosításáról szóló törvényjavaslatot végül 1946. május 25-én fogadta el a nemzetgyűlés, melynek értelmében a szénbányákat és a hozzájuk kapcsolódó melléküzemeket államosították.²³ Ezzel

68 nem csak Tatabányán, de az ország több iparvidékén is a decemberi minisztériumi feljegyzésben megjósolt hátrányos helyzet alakult ki.

Az állam ráadásul nem is igazán tudott mit kezdeni az államosított szénbányákkal, ugyanis ezen üzemek irányítására egy olyan állami óriásvállalatot kellett létrehozni, melyhez hasonló addig még nem is létezett a magyar történelemben.

Az állami szénbányák irányítására végül 1946 szeptemberében létrehozták a Magyar Állami Szénbányák Rt-t (MÁSZ Rt.), ezzel egy centralizált bányai igazgatás valósult meg.²⁴ A MÁSZ Rt. IV. Bányakerülete fedte le a tatabányai bányákat. A MÁSZ működése azonban egyáltalán nem volt kielégítő, amiben az is szerepet játszott, hogy az állami vállalat vezetésében nagyon sok aluliskolázott személy vett részt, akik semmilyen hivatalnoki tapasztalattal nem rendelkeztek. A munkásjóléti problémák sem oldódtak meg, amit mi sem bizonyít jobban, minthogy Tatabányán 1946 decemberében egy nagyobb sztrájk robbant ki.²⁵

Változás csak 1948-ban köszöntött be, amikor a kommunisták már előrehaladtak a pártállam kiépítésében. 1948. március 25-én a kormányzat rendeleti úton államosította a 100 alkalmazottnál többet foglalkoztató vállalatokat (az országgyűlés csak utólag foglalta törvénybe), ezzel a MÁK Rt. egyéb üzei is bekerültek az államosítás rendszerébe. (Szükséges még megjegyezni, hogy tulajdonképpen mindkét államosítási törvény kártalanítást helyezett kilátásba a volt tulajdonosoknak, ez azonban egyáltalán nem érvényesült a gyakorlatban.) Az újabb államosítási hullám pedig a gazdasági irányítás újabb átszervezését tette szükségessé.²⁶

A MÁSZ Rt-t azért sem akarták tovább működtetni, mert az immár szocialista rendszerben elavultnak tartották a részvénytársasági formát. Ennek megfelelően 1948 augusztusában a Gazdasági Főtanács határozatot hozott a szénbányászati igazgatás decentralizálásáról. A határozat rendelkezett a MÁSZ Rt. felszámolásáról és a szénbányászat ipari központokba, illetve nemzeti vállalatokba történő szervezéséről. A gyakorlati megvalósítás azonban sok időt vett igénybe, mert fokozott mértékben jelentkezett a bányamérnök- és szakalkalmazott hiány. Ezen kívül minden egyes nemzeti vállalatnál komplett apparátust kellett kiépíteni. Végül október közepére a 19 szénbányászati nemzeti vállalat egyikeként megalakult a Tatabányai Szénbányák Nemzeti Vállalat.²⁷

Megállapíthatjuk, hogy a háború után a kommunista párt könnyen vette befolyása alá a tatabányai iparvidéket. Ebben persze nagy szerepe volt a kommunisták helyben élvezett népszerűségének is. A munkásság megnyerésével pedig már egyszerű volt az iparvidék nacionalizálása. A több lépcsőben

végrehajtott államosítást (1945 decembere, 1946 júniusa, 1948 márciusa) azonban minden megfontoltság nélkül hajtották végre, és az így kialakult rendszerek nem voltak sokáig fenntarthatóak. Ezért is kellett a későbbiekben többször átszervezni a kormányzati gazdaságirányítást.

Jegyzetek

- ¹ Sárközi Zoltán, *A Magyar Általános Kőszénbányatársulat és vállalatai*, Művelődési Minisztérium Levéltári Oszt., Bp., 1967, 7. (Levéltári leltárak 40.).
- ² Ravasz Éva, *A polgárosodás folyamatának kezdetei és akadályai a tatabányai szénmedence területén* = Ravasz Éva (szerk.), *Az újjáépítéstől a községyesítésig: Tatabánya elődteltelepülései a koalíciós években 1945–1948*, Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára, Tatabánya, 2007. (Tatabányai Levéltári Füzetek 11.)72.
- ³ Simonik Péter, *A magyar Általános Kőszénbánya Rt. vállalati jóléti politikája a II. világháború idején* = Ravasz Éva (szerk.), *Tatabánya a II. világháborúban*, Tatabánya Megyei Jogú város Levéltára, Tatabánya, 2006, 26. (Tatabányai levéltári Füzetek 9.)
- ⁴ Ravasz Éva, *A polgárosodás folyamatának kezdetei és akadályai a tatabányai szénmedence területén*, i. m., 72
- ⁵ Gyüszí László, *Tatabánya történelmi olvasókönyve, II. Bányászat, ipar, urbanizáció a 20. században*, Kernstok Károly Művészeti Alapítvány Tatabánya, 2007.
- ⁶ Erdmann Gyula, Pető Iván: *A magyar szénbányászat a felszabadulástól a hároméves terv végéig*, Akadémiai, Bp., 1977 15.
- ⁷ Magyar Országos Levéltár (MOL) Z- 250 (MÁK Rt. Igazgatóság iratai) 3. csomó, 1945. április 5-i ülés jegyzőkönyve
- ⁸ MOL Z-964 (MÁK Rt. Központi Üzemi Bizottság iratai) 1. tétel. 1945. március 1-jei ülés jegyzőkönyve
- ⁹ Bán Péter. II., Gondolat, Bp., 1989, 227.
- ¹⁰ MOL Z-964 1. tétel. 1945. március 1-jei ülés jegyzőkönyve
- ¹¹ MOL Z-964 1. tétel. 1945. április 5-i ülés jegyzőkönyve.
- ¹² MOL Z-964 1. tétel. 1945 április 27-i ülés jegyzőkönyve
- ¹³ Gyüszí László, *Tatabánya történelmi olvasókönyve*, i. m., 258.
- ¹⁴ Erdmann Gyula, Pető Iván, *A magyar szénbányászat a felszabadulástól a hároméves terv végéig*, i. m.,27.
- ¹⁵ I. m., 41
- ¹⁶ I. m., 43
- ¹⁷ Németh István, *20. századi egyetemes történet I.*, Európa. Bp., 2005, 273.
- ¹⁸ Erdmann Gyula, Pető Iván, *A magyar szénbányászat a felszabadulástól a hároméves terv végéig*, i. m., 41
- ¹⁹ I. m., 73
- ²⁰ I. m., 46
- ²¹ I. m., 47
- ²² Gyüszí László, *Tatabánya történelmi olvasókönyve*, i. m., 264
- ²³ Erdmann Gyula, Pető Iván, *A magyar szénbányászat a felszabadulástól a hároméves terv végéig*, i. m., 66
- ²⁴ I. m., 76
- ²⁵ I. m., 87
- ²⁶ I. m., 135
- ²⁷ Erdmann – Pető 1977:138

Két, egymástól eltérő, egymást követő művészgeneráció képviselőjének, apa és fia, Balla András és Balla Gergely közös tárlatáról lévén szó, a kiállított műveket vizsgálva önkéntelenül is azt keresheti a szemlélő, hogy melyek a közös, összekötő jegyek, és melyek az eltérések, melyek az egymástól független, karakteresen egyéni vonások? Tematikus, és alkalomhoz kötődő kiállításról lévén szó, a bányászat, a bánya világa, az ipari táj jellegzetes jegyeit, helyi színeit és jellegzetességeit hordozó, válogatott kol-

Wehner Tibor 71

HELYI JÁRAT

Balla András és Balla Gergely

dorogi kiállítása

lekciót szemlélve a közös jegyek felfedezése természetesen nem különösebben nehéz – és itt legelsőként a művek magas fokú esztétikai minősége, a látásmód eredetisége mellett a képek történelmet idéző szerepére, regionális kapcsolódásaira, a dokumentatív funkció szolgálatára kell felhívunk a figyelmet. Egy letűnt, ma már csak nyomokban vagy az emlékekben létező, vagy egy már gyökeresen átalakult világ képei jelennek meg előttünk Dorog és a dorogi térség metszetében, hivatkozva az idő kíméletlen, esetenként észrevétlen múlására. És a tárgyak, a környezeti elemek, a mesterségesen a természeti környezetbe illesztett objektumok üzenethordozó szerepére, a rekvizitumok mintegy varázsütésre szimbolikus tartalmakkal való telítődésére kell emlékeztetnünk: arra, hogy egy ma is álló épület milyen más jelentéseket fókuszálhat jelenünkben, a mindennapokban, mint egy róla készült, mondjuk az 1970-es vagy 1980-as években készült fotográfia megjelenítése, illetve a megjelenítése által sűrített üzenetek által? Miként Beszédes Sándor 1876-os esztergomi árvíz megörökítő képei sem csupán a természeti katasztrófa, és az akkor állt és a képeken ma is felismerhető és valóságban is beazonosítható épületek miatt érdekesek, hanem az ezen konkrétumokon túllépő, különleges esztétikai értékek és szépségek miatt is – lám, másfélszáz év elmúltával már egy várost pusztító árvízzel kapcsolatosan a szépség fogalmát is használhatjuk –, s ugyanígy Balla András és Balla Gergely a magunk mögött hagyott évszázad utolsó évtizedeiben készült, komor valóságot idéző képei is a visszatekintés, a láttatás varázsa által fokozatosan megszépülő tereket, közegeket tárnak elénk. A domináns fekete, szürke, barna árnyalatok ellenére is rendkívül színesen és sokatmondón.

Mert miként számos fotográfus-elődjük, Balla András és Balla Gergely is tereket, közegeket, környezetet fotografált és fotografál, és úgy ítélhetünk, hogy ezekkel a környezet-jelentésekkel tudósítanak a kor emberéről is úgy, hogy maga a kor embere nem, vagy csak mintegy mellérendelten jelenik

meg a kompozíciókon. Áttételesen, az áttételek jelentősége által viszont nagyon is erőteljesen jelen van. Talán városképeként, építészeti fotókként kategorizálhatnánk ezeket a felvételeket. Az emberalak helyett üzemi épületek, ipari tornyok, mészégető-kemencék, futószalagok, traverzek, 72 utca- és kertrészletek, hajdan volt vagy ma is álló szobrok rögzülnek a képeken, szélesre tárva a látószöveget vagy csupán egy-egy kiemelt részletelemre koncentrálnak. Az apa és a fiú képei is arról tanúskodnak, hogy nem csak egy-egy motívummal való véletlenszerű találkozásról van szó, hanem a terep, az adott tér szisztematikus bejárásáról, legfontosabb eleminek képi számbavételéről, a specifikus jellemzők felfedezéséről, sajátosság eszközközzel való kiemeléséről és rögzítéséről. A dolgok – és a dolgok révén, áttételekkel terhelt az ember – konkretizálásáról, a kor, a történelem, a társadalom általi meghatározottságának tudatos feltárásáról.

A tavaly ősszel kiadott, Balla András fotográfusi életművéről megjelent monográfia részletesen elemzi a művész immár négy évtizedes munkásságát – a könyv reprodukciói között szerepel néhány itt bemutatott kép is –, s ez a feldolgozás a különböző, egymástól látszólag teljesen független képcsoportok felvillantásával a magyar fotóművészet egyik legsokoldalúbb, legkülönösebb műveket alkotó művészenek portréját rajzolja meg. Nemcsak a fotóművészet beavatottjai ismerik Balla András barokk kertekről készült, titokzatos szépségeket és rejtelmeket kibontakoztató sorozatát, a 20. századi magyarországi közállapotokat szellemesen tükröztető betonpillangó-együttest, a megejtő Borostyán Imre-etüdot, a talányaikkal meghökkentő konceptuális felvételeket, a nagyapa kazettáiról készített fantasztikus érzékenységgű kompozíciókat – a művek tárgya, szellemisége, gondolatisága, formai leleményei mellett rendkívül változatos és bravúros technikai eljárásokat, megoldásokat alkalmazó képeket regisztrálhatunk. Ez a néhány főművet is felsorakoztató, és néhány kiállításon még egyáltalán nem szerepelt felvételt is bemutató dorogi válogatás tulajdonképpen e nagyszabású életműnek egyetlen szegmensét tárja most elénk: a szemlélődő, a dolgok állását rögzítő, a dolgokat az időfolyamból egy pillanatra kiragadó és kimerevítő képeket alkotó művész Doroghoz kapcsolódó, és a bányavidékek világát rögzítő műegyüttesét. A hétköznapi különösségeit felfedező, a korszellem lenyomatait elszántan kutató, a kép-nézőt a konvencióinak rabságából kiszakító képalakító Balla András munkái kerülnek ezúttal a hajdani bányásztelepülés mai közönsége elé. Az idősebb generációk a súlyos tanulságokkal terhelt múltunkkal szembesülhetnek e képköltészeti futamokban és e kemény képi kijelentések zuhatagában.

Balla Gergely 1996-ban fotografált *Dorogi bányászfürdő* című sorozatával nemcsak tehetségét igazolta, hanem egy csapásra beemelte Dorogot a magyar fotótörténetbe. A bányászfürdő-képek megdöbbentő és sajátosság

módon egyesítik a valóságot és a valóságon túlit: a bányász-mindennapok hajdani természetes közege a kívülálló számára hátborzongató, hihetetlen, szurreális világ. E képsorozat minden bányász-emlékműnél sokatmondóbb, mélyebb és hitelesebb. Az ugyancsak az 1990-es évek végén készült Pílisi mészegetők-sorozat építményeinek érzékeny fotóművészeti rögzítése az esztétikai értékeken túl egyben fontos ipartörténeti dokumentáció is, amely a 20-21. század fordulóján a komputer-világ és a középkori technika- és technológia-alkalmazás – nevezük jóindulatúan tradíciónak – párhuzamainak és konfliktusainak megvonására ösztönzi a szemlélőt. Balla Gergely fotóművészeti törekvései édesapja képvilágától abban különböznek, hogy közelebb megy motívumához – így hivatkozhatunk az aszfalt-jelzés-, vagy a korlát-varációk képeire – és ezeket a motívumokat esetenként képileg módosítja, már-már eredeti megjelenésüktől függetlenül analizálja, új képpé komponálja. Balla Gergely művészi tevékenysége abban is élesen különbözik édesapja munkásságától, hogy esetenként a fotó számára már csak egy közbeeső alkotói fázis: grafikusművészként gondolkozván és dolgozván, a fényképezőgéppel rögzített valóság-részlet gyakran végső mű-formáját egy-egy grafikai technikai eljárás, ezúttal egy-egy finoman kidolgozott litográfia révén nyeri el.

Balla András és Balla Gergely tematikus, e helyhez, e térséghez rendkívül szoros szálakkal kötődő alkotásai az esztergomi és dorogi fotóművészeti tradíciók rendkívül erős voltát tanúsítják, a napjainkban is jelenvaló fotóművészeti indíttatások és aspirációk, alkotói törekvések folytatásának, beteljesítésének fontosságát hangsúlyozzák. A hely szelleme által

inspiráltan, a helyi színekre, jellegzetességekre alapozva, de a helyi hatókörök határain határozottan túllépve, a lokális érvényességen messze túlmutatón. *(Dorogi Galéria, Dorog, 2012. aug. 31.)*

CSATTANUGA CSUCSU

Hoblinger Ignác, énekes-kocsmáros
Szabolcska, zongorista
Pallavicini Heléna, pincérlány
Boglya, régi, szervezett munkás
Pettenkoffer, ÁVH-ás tiszt

Focisták:
Puskás Öcsi
Várhidi Pál, alias Didi
Deák Ferenc, alias Bamba

Költők:
Zollinger Zoli, gyáva lírikus
Kalamár Kákossy Béla, gátlástalan
Róka Aladár, jelentéktelen
Pusztai Illés, néma

1. jelentés

A célszemély befejezte a II. osztályt és a balatonrekettyési Rákosi Mátyás gyermeküdülőbe utazott nyaralni.

A kisdobosok már az első reggeltől szorgalmasan gyakorolták a műsort, amellyel a második hét közepén váratlanul hozzájuk látogató Főtítkárt elvtársat köszöntik majd.

Mivel a célszemély túl magas volt, darabosan mozgott és hamisan énekelt, nem szerepelhetett az előadáson. Ezt megtudva, hiúságában sértve érezte magát és a Dunjuskát gyakorló kórust túlszárnyalva a „Kecskebéka felmászott a fűzfára” kezdetű népdalt ordította torkaszakadtából.

A rajtanácselnök figyelemre méltó diplomáciai érzékkel megbízta a kert végén kuruttyuló varangyosbéka elhessegetésével a célszemélyt, mondván: Nehogy akkor kezdjen el hugyozni, amikor Rákosi Mátyás éppen itt lesz!

Célszemély ezt a feladatot végrehajtotta, ám érezhető változás állt be nála a Rákosi Mátyás elvtársba és a szocializmusba vetett hitében.

További megfigyelését javaslom.

2. jelentés

A megfigyelt személy pont a Felszabadulás Napján született, így tízedik születésnapján 7 másik kis társával együtt köszönthette a Főváros Szabadságának Tizedik Évfordulóján, az Erkel Színházban Rákosi, Révai, Farkas, Gerő, Andropov, Pavlov elvtársakat. A harmadikos Orosz Tamara a magyar gyermekek nevében megkérte a szovjet főparancsnokot, hogy vigyázzanak továbbra is a szabadságra, pusztit adott Rákosi elvtársnak, amit a kis Hoblinger

ez előzmények következményeképpen már nem irigyelt, mint ezt már a 474/55-ös jelentésben jeleztük.

Az ünnepség rendben véget ért, majd a Fagyjev világhírű regényéből készült „Ifjú Gárda” című opera második felvonását tekintették meg. A célszemély nem értette az előadás dramaturgiáját. Azt hitte, hogy a 75 Lenin díjas karmester vezényelte a végső sortüzet a szovjet mártírokra és a büfébe rohant. Édesapja itt érte utol, és amikor szigorúan megfeddte volna fiát, hozzájuk lépett Rákosi elvtárs. Elismeréssel nézett fel apára és fiára: De szép nagy fiad van, Hoblinger elvtárs!
Ám a célszemély ezt nem fogadta el, hanem helytelenül neheztelésnek érezte és félreérthetetlen göggel nézett le Rákosi elvtársra.

3. jelentés

Az Aranycsapat kapusa, Grosics Gyula a Népstadion öltözőjében rosszul lett és a kétségbeesett szövetségi kapitány a hangosan-beszélőn keresztül kérte fel a válogatott mérkőzésre összegyűlt százezer nézőt, jelentkezzen valaki a helyére, különben a magyar válogatott nem tud kiállni. Mindenki a megfigyelt személyre nézett, aki a néma felszólítástól felbátorodva elvállalta a feladatot. Piroska néni, a Szülői Munkaközösség elnöke húzta fel rá Grosics fekete mezét és 130-as mellbőségétől nem zavartatva magát, segített a sportnadrág madzagjának megkötésében is.

A bíró sípolt a folyosón, Hoblinger Ignác Puskás mögé állt a sorba és kifutott a pályára. A tömeg felordított és ő felébredt.

A megfigyelést itt meg kell szakítanom, mert kihívtak felelni.

I. felvonás

Minden szereplő benn van az Ávéházban. Heléna és Szabi játszani kezdenek. Taps. Hoblinger háttal áll és papírlapokat rendezget. Egy idézetet olvas fel hangosan.

*Hol zsarnokság van,
ott zsarnokság van
nemcsak a puskacsőben,
nemcsak a börtönökben*

*nemcsak a vallató szobákban,
nemcsak az éjszakában
kiáltó ór szavában,
ott zsarnokság van...*

Hoblinger: Csak ennyit tudtam lemásolni belőle, de ha átadom, már a feléért is felkötik. (Leteszi a verset az asztalra, magában beszél, utána kifordul jobbra, ráteszi a lábát a kifutóra.)

Na, ki volt ilyen bátor a *Svejk*ben? Egy légy. Hess innen Prágába. (Elhessegeti Sztálin képéről a legyeket. És felsegíti Helénát a kifutóra.)

*Kopogtat a fakopács az erdőn,
Lombosodik mifelénk az ág,
Kicsi párom rád gondolkol elmerengőn,
Most, hogy nyílik a virág.*

*De szép ez a mi vidékünk nyáron,
Vadgalambnak vadgalamb felel.
Jó lesz itten, gyere hozzám, édes párom.
S többé nem engedlek el,
s többé nem engedlek el.*

Heléna: Milyen szép házunk van!

Hoblinger (átfogja Heléna derekát): Sokan eljöttek. Elég ebből a szarból, Nagy Kövér. Emlékszel, amikor hadifoglyok voltunk Salzburgban és a fogolytábor tisztii kantinjában az „In the mood”-ot nyomtuk a jenkiknek? Nem tudtuk angolul, hát írtunk rá magyar szöveget. Még a néger szakácsok is csörögtek, mint a fánkok. Az osztrákok sem jódliztak, hanem nyomták a „vappát”, meg a „duát”.

*Túl az Óperencián történt az eset,
Kis Piroska Nagymamához igyekezett,
Kicsi kosarában, mely a karján fityeg,
Tojáspótló, műlekvár és cukorjegyek,
Mindezekből vitt magával egy keveset
És Nagymamájához igyekezett.*

*Száz veszélyt takar a sötét erdő, berek,
Mit tehet egy ártatlan, tudatlan gyerek,
Mikor a Sors egy ilyen nagy bajt ráuszít?
Kiugrik egy farkas, mondja, adj egy pusztit!
Pusziért egy gyönyörű, új bundát veszek,
S egy szép lakást is berendezek.*

Ússe kő - gondolja Piros,
 Ússe kő! - Ha nem is csinos,
 Ússe kő! - Talán ez tilos?
 Nincs, aki szememre hányja,
 Egy a fő, hogy van dohánya.
 Jó leszek - feleli legott,
 Jó leszek, pusztit is adok,
 Jó leszek, na de mit kapok?
 Ruhát, cipellőt és kalapot.

Most a farkas elővett egy csekkfüzetet,
 Sűrű pusztik között egyre csak fizetett,
 Addig-addig vett új ruhát és kalapot,
 Míg a szegény Farkas végül felfalatott,
 Eddig tart a mese, kedves, szép Publikum,
 Itt a vége, fuss el véle, bumbububumm!

Heléna szám végén feldobja a lábát és az asztalra teszi, combja aljáig felcsúszik a szoknyája.

Hoblínger: Esküszöm, néha már azt hiszem, nyugtatókat kell szednem.

Heléna: Nem potyázunk. Az új nylonharisnyám. Öcsike hozta Londonból. Hatot rúgtak, hat párral hozott.

Tromsits: És te mit csináltál vele hatszor?

Heléna: Annyiszor nem lehet, edzőtáborban készülnek a szovjet válogatott ellen. De holnap este lejön az egész csapat a vezérekkel együtt. Glázenapp elvtárs születésnapját ünneplik.

Hoblínger : Mi is a kedvenc száma? A „Mások vittek rossz utakra engem”?

Heléna: Dehogyan. A „Mister Bill”. Ezt imádja, mint a Deák Bamba. Az is Ferenc, de nem egyezik ki senkivel, inkább rúg 59 gólt egyetlen bajnokságban.

Róka: Deák Ferenc, ha nem is a haza bölcse, de legalább a szocializmus gólkirálya. A Fradiból hozták át a Dózsába.

Hoblínger: Focisták, focisták, focisták. Zsaru lesz ez is, tisztí rangot is kap. (Elkezd belekötni Helénába.) Csak aztán fel ne kössék, mint a vőlegényedet,

a főhadnagy Szűcs Sanyit. Le akart lépni a szerencsétlen, de a szombathelyi leshatáron elkapta az Ávó.

Zoli: Lehetett volna tovaris, de sosem lehetett volna miszter.

78

*Óránként megszólal már egy zenélő óra,
És egy édes pingvinpár ugrik ki alóla
Mister Bill az egy pingvin úr.
Missis Lill az egy Pingvin lány,
Bill és Lill, ha az óra jár,
Egy pingvintáncot jár! (Hú)*

Hoblinger dühösen szembenéz Helénával.

*Mister Bill tipeg egy-kettőt,
Missis Lill topog egy-kettőt,
Mister Bill odaínti őt,
Az édes pingvin nőt.*

*Gyere be a, gyere be a házamba, házamba, házamba,
Bújj bele a, bújj bele az ágyamba
És szépet álmodjál! (Hú)
Mister Bill az egy Pingvin úr,
Lillel ő hamar lángra gyúl,
És ezt ők minden óraszám
Előlről kezdik ám, ám, előlről kezdik ám!*

Aladár: Kérem, a lejárt órát szépen fel kell húzni,

Hoblinger: Nahát, nem papedli ez a Glázenapp elvtárs, már a Tanácsköztársaságban is Krupszkájáról...

Aladár (közbevág): Leninné önagysága.

Hoblinger: Álmodott. De ma is, még mindig, óránként felhúzatná magát.
(Reagál a zenére). Blahovác elvtárs is jön?

*Ki volt a hibás? Lehet, hogy én?!
Annál szomorúbb! Te voltál talán?
Oly mindegy már, hogy így volt, vagy úgy,
Elhibáztuk mind a ketten, visszasírni késő már,
Aki érzelmekkel játszik, mind így jár!*

Hoblinger tölt egy kupicával, a dal közben bejön Boglya: Magyar anyák, ne szüljétek rabot! Egy féldecit, Nácikám! Hogy mondta Szakasits elvtárs? Be a szervezetbe! Édes testvérem, drága rum! Elvesztettem a háborúm. Egész héten csak ittam, mert vasárnap kikaptunk Salgótarjánban, pedig nem is volt bányásznapi. Te, hogy ezeknek micsoda csatársoruk van. 79
Bablana, Jedlicska, Csuberda, Opova, Taliga. Tartaléknak meg ott van Kupcsulik és az a félkarú center, a Csáki. Hogy annak mekkora lökete van!

Hoblinger: Boglya úr, most szólok, hogy holnap csak négyig vagyunk nyitva. Születésnapra jönnek a Cucuék, Öcsike, Didi, Bamba és velük a nagyfejúk, állítólag még pizsamások is. Nem szabad őket zavarni.

Boglya: Hogy én zavarnám ezeket? A Szuszát én vittem le Újpestre, a Sándor Csikart én hoztam fel Szegedről, és már 38-ban ott kibiceltem nekik, amikor Péter Gábor cinkelt lapokkal levette ultiban a Hain Pétert. Még látópénzt is kaptam, hogy ne szóljak egy szót sem. Néma is voltam, mint a levente. Öregem, engem az utolsó öt évben legalább hússzor bevettek tökrészegen az óberhére, de amikor kijózanodtam, csak annyit mondtam: Viszik Ilonát, lobog a haja!

Róka: Ez volt a Péter Gábor kedvenc szavajárása zsugázás közben, ha ő vitte el az ütést.

Boglya: Máris hozták a tejet a vajaskiflivel, egy *Szabad Népet* és kitárlták a kapuk. És én, mint a magyar nép, szabad voltam. Viszik Ilonát, lobog a haja!

Hoblinger: Ismerte őket?

Boglya: Persze, minden második pénteken verték a blattot a Magyar Kandúrban és közben híreket cseréltek. Miért, te is?

Hoblinger: Ezt az ujjamat a náci Hain Péter, ezt egy srapnell, ezt meg a komcsi Péter Gábor törte szét. Két ujjal sehogy sem lehet trombitálni, így nekem fúj-tak. Tavaly november hetedikén itt volt Öcsiékkel, és tudod, mit énekeltem neki?

*Óh, az lesz a kéjes óra,
Hogyha áll az akasztófa,
És a gége megszorul, megszorul,
És a gége megszorul. – De nem lett semmi bajom.*

Róka: Az említett Hain Péter nem a *Szöktetés a szerájból* című Mozart opera szereplője volt, de mint fasiszta politikai nyomozó nyugodtan eljátszhatta volna a hóhért.

80 Boglya: Az elvtársak nem járnak operába. Inkább a Seress Rezsőt nyomjad nekik!

*Én úgy szeretek részeg lenni
De szép így az élet,
Az ember, ha részeg,
A szíve egy nyíló virág,
De jó is így élni,
Mert nem kell úgy félni,
Ha bánt is a csalfa világ.*

*Nem tudok élni én itt józanul,
Szívemre száz bánat borul,
Csalfa itt minden és hazug a szó,
Részegnek lenni, de jó.*

*Én úgy szeretek részeg lenni,
Mert akkor nékem nem fáj semmi,
De semmi, de semmi se' fáj.*

Boglya (Elővesz a farzsebéből egy *Népsportot* és belemerül.): Budvinecz megint nem játszott a Vasasban ... Rajna is, de megint öngölt.

Zolika (belép): Tiszteletem, jó napot kívánok!

Boglya: Szevasz, Zollinger. Na, ha megmondod, mi a magyar irodalom legnagyobb versének címe, fizetek egy rundot. Ha nem, akkor te jössz. Nna? „Anyám, te vagy árva fiad csillaga”. Nem tudtad? Persze, ti csak a Shakespearét, meg a Rimbaudot ismeritek. Na és ki írta?

Zolika : P. Howard, vagyis Rejtő Jenő.

Boglya: Semmit sem tudsz, anyád sem tudott. Troppauer Hümér, a lírikus költő, te szerencsétlen. Jó, van még egy dobásod! „Mint gímszarvas, kit seggbe lőtt az ármány,
Futott szegény Miklós, pucér segge árván...”
Mint hallja, drága Heléna, már megint a klasszikus költészetről beszélgetünk!

Toldi, meg ilyesmi...

Zolika: Írtam egy poémát. Elmondhatom?

Heléna: Tudom, görög istennő vagyok. Minden focista így akar elgáncsolni az ötödik perc után már a félpályánál. Inkább gépelje le, majd elolvasom.

81

Zolika (dadog): Ddedede, ha magának nem tetszik ez a vers, meg sem érdemli.

Heléna: Eddig csak némán bámult. Tudtam, lesz ez még rosszabb is.

Zolika: *Tilos csillagon I.*

*Nem is tudom, miért vezeklek?
Itt minden szisszenő talány,
ne fusson el, ki lenn a parton,
e süppedt parton rámtalál.*

*S ne félj te sem, ne fuss előlem,
inkább csittítsd a szenvedést,
csukott szemmel szoríts magadhoz,
szoríts merészen, mint a kést.*

Boglya: Ködöböczöt elküdték Felcsútra

Zolika: *Légy vakmerő, ítélj tiédnek,
mint holtak lenn az éjszakát,
vállad segítse gyenge vállam,
magam már nem bírom tovább!*

Boglya: Puskás kettőt rúgott

Zolika: *Én nem kívántam megszületni,
a semmi szült és szoptatott,
szeress sötétben és kegyetlen,
mint halottját az itthagított.*

Heléna (először vigyorog, zavarba jön, meghatódik): Tényleg nekem írta? Nekeeeem?

(Elfelejt, hogy alapjában véve eddig semminek nézte Zolikát. A hiúság és az, hogy ő a vers tárgya, kirobbanó hangulatba emeli.) Jaj, Zolika, képzelje, tavaly is járt ide egy költő, a Halász Ricsi, a zongorista barátjával, az Orlay Csöpiével. Mind a kettő belém szeretett. Nekem írták, én ihlettem be-
82 lőlük ezt a dalt, ugye, Szabolcska? Sláger lehetne, ha a rádióban énekelhetném, azt mondták a fiúk. Micsoda lókötők voltak mindketten. Bárkit levettek a lábáról. (Fejezi be mosolygós, elnéző nosztalgiával.)

*Tavasszal kell a szerelem – szerelem, szerelem, szerelem
A tavaszt hoztad el nekem,
A fákon cseresznyevirág – sznyevirág, sznyevirág, sznyevirág
Tavasszal oly szép a világ,
Színes pillangó száll felénk – pillangó
A tavasz hangja a zenénk.*

*Hajadon táncot jár a szellő – szellő
Szemed tükrében száll a báránnyfelhő – száll a báránnyfelhő
Te vagy a legszebb tavaszi álom,
S a csózkod lesz az ébresztő,*

Mindenki: Ébresztő, ébresztő, ébresztő.

Boglya: Nem adták meg Puskás második gólját.

(Belép a két másik költő. Aladár és Béla.)

Béla: Én már annyira belejöttem a stílusba, hogy a *Sport*nak versben írom a vezércikket is.
32 sor és a refrént duplájával fizetik.

*Hatszáz csille szénnel több jön a bányából,
Az öntudatos vájár ma százasaival számol,
Nevezetes év lett ez az ötvenhárom,
Győzelmet arattunk a kapitalistákon.*

*Túl a Don-kanyaron, Isonzón, Mohácson,
Büszke most a magyar, zengik a világon:
Négy-kettő a félidőben, végén hat-három.*

Hoblinger: Rapapapamm. Az a győzelem sokat hozott a konyhára mindenkinek. Az egész környék itt hallgatta Szepesit a rádiómon. Még Puhony plébános

úr is ledobott egy kupicával gólonként. De sajnos, az angolok is rúgtak hármat és ez már túl sok volt a klérusnak.

Aladár: Te, Bélácskám, hogy állsz a Vezér születésnapi versével?

83

Béla: Itt és most, rögtön megszülöm. Vágjunk bele. Rákosi elvtárs... Eddig nem rossz, ugye? Népünk... Népünk????!!! Népünk ma erős vár. Príma. Vezess... ez tökéletes...Vezess a győzelem útján... kicsit sportos is, harcos is, jól veszi ki magát. S ránk boldog világ vár. Bár kétszer vár a vár, engem szép gázsi vár. Suttu, mondta Lenin. (Lenyeli az italát.)

Zoli: *Tiltott csillagon II.*

*Én tiltott csillagon születtem,
partra űzve ballagok,
az égi semmi habja elkap,
játszik velem és visszadob.*

*S ne félj te sem, ne fuss előlem,
inkább csitítsd a szenvedést,
csukott szemmel szoríts magadhoz,
szoríts merészen, mint a kést.*

Béla: Nagyon jó. Alig van vele utómunka. A hölgy helyére írd be Rákosi elvtársat és első díjat kapsz.

Hoblinger kitölt két kupicával.

Zoli: Mit képzelsz, Béla. Maga pontosan tudja, hogy kinek írtam.

Aladár: Ha hétfőre nem vagy kész, nagy balhé lesz az Írószövetségben. Jön Darvas József elvtárs és fuccs a havi apanázsodnak.

Béla: Ha nem jutsz semmire, átírjuk neked az *Ódát!* Rajtam kívül úgysem veszi észre senki, engem meg lekenyerezhetsz két felessel. Egyet az ötletért, egyet, mert hallgatok. (Aktatáskájából kezdi kipakolni a köteteket.) Lenin, Szabolcska Mihály, Majakovszkij, Fagyjev, Kosáryné Réz Lola. Ez mit keres itt? Na, hol a pokolban van?

Hejh burzsoá! Hejh proletár!

Én, József Attila, itt vagyok! – és kivágja a táská aljáról a vékonyka kötetet.

Na, nézzük csak. (Lapozgat.) Hányadik oldal? Itt van. Kezddhetjük. Kérem a Gyöngyhalászomat!

Itt ülök csillámló sziklafalon... – Tovább.

84 *Nézem a hegyek sörényét... – Sörényét. Hogy ez miket írt össze!*

*Óh, mennyire szeretlek téged,
ki szóra bírtad egyaránt
a szív legmélyebb üregeiben
cseleit szövő, fondor magányt
s a mindenséget.*

A szív helyére egy szótagos csere kell: Kín? Bűn? Nem jó. A nép legmélyebb üregeiben? Egy frászt. A párt legmélyebb üregeiben cseleit szövő fondor magányt. Magányt? – Magány helyett vagány. Zseniális, mindenki érteni fogja, kiről van szó! s a mindenséget. – „S az ellenséget”-re javítjuk, így tökéletes. Na, halljuk egészben. (Komoly, normális hangon, nem hülyéskedve.): Olvasd, Zolika! Legalább azt is látjuk, mennyire hiteles ez a te szájadból.

Zolika (mint egy rakás szerencsétlenség, dadogva):

*Óh, mennyire szeretlek téged,
ki szóra bírtad egyaránt
a párt legmélyebb üregeiben
cseleit szövő, fondor vagányt
s az ellenséget.*

Béla: Kicsit Kabos Gyulás vagy. Nem nagy baj, majd Rajk László bájából lopunk bele egy keveset és mehet.

*De addig mind kiált
Kit kétezret millió embernek sokaságából kiszemeltek
Te egyetlen, te lágy bölcső, erős sír, eleven ágy,
Fogadj magadba!*

Béla: A kétezret javítjuk tízmillióra és kész. Kicsit fokozunk, extázist a végére: Fogadj magadba????! – Hogy Rákosi elvtárs...???? A 16 börtönév alatt??? (Rákosi Mátyás nem fogad be senkit és semmit, még az ételt sem!) Ebből még baj lehet. Húzzuk ki!

*Emelj magasba! Vezess a harcba!
Mint felhőt a szél! Te vagy a vezér!
A hangod édes! A szemed fényes!
Te ifjú hetvenéves! – Húú, ez jó lenne nekem is, de nyugi, neked adom.*

85

Puskás: Mind a négy sörösüveget eltaláltam a felső kapufán, úgyhogy ma te fizetsz, Didi.

Heléna (A pultnál áll, izgatottan megigazítja a melltartóját, gondolván, hátha hoztak neki megint valamit, Hoblinger féltékenyen nézi): Tessék?

Puskás: Mit hozzak neked Moszkvából? Ludmilla Marcsenkó melltartóját? Tessék, most duzzog. Hoblinger úr, nem tromfolná le a művésznőt a kedvenc nótámmal?

Hoblinger: Őrnagy úr. (Tölt a focistáknak, majd miután Bamba elvette tőle a tálcát, dühösen kimegy.)

*Ha felkelek az ágyamból, reggel nyolc után,
Egy kis dal jut eszembe már, bár
Villamoson, autóbuszon énekliek e dalt,
Mégis minden nő ma csak így sóhajt, hogy:*

*Kelemen, maga a múltam és a jelenem,
Ha maga tudná, én hogy' szeretem, Kelemenkém!
Kelemen, nyugodt lehet, én Önt megnevelem,
A maga sorsát majd én keverem, Kelemenkém!*

Puskás: Látod, alig hogy bekerültél a Dózsába, már a muszkákhoz is Te jössz. A Szűcs Pulyka helyén játszol. A moszkvai gépen majd az Ordas mellé ültetlek. Mondjad neki, hogy félsz a fegyverektől, te nem vagy se puskás, se nyilas, se kardos, akkor talán civil maradhatsz. Miért, mit gondolsz nekem könnyű? Még szerencse, hogy kispesti vagyok a Puchner bandáéból, onnan van a vagány stílusom.

*Kelemen, maga a múltam és a jelenem,
Ha maga tudná, én hogy' szeretem, Kelemenkém!
Kelemen, nyugodt lehet, én Önt megnevelem,
A maga sorsát majd én keverem, Kelemenkém!*

Ezek a komcsik 30 évig csak majréztak. Vagy itthon, vagy Moszkvában. Csak annak dőlnek be, akin nem látszik a majré. Minél nagyobbat blöffölsz, annál jobban beszopják, mint ló segge a hőmérőt. A franc akar a Szolnoki Légierőkben játszani, meg az orosz repülőtér mellett lakni. Mikor hívott a

86 Honvéd, inkább átjöttem a Néphadsereg sportszázadába, minthogy három évig a mezőtúri bokorugróknál takarítsam a latrinát. Amíg ki nem tör valami balhé, el lehet lébecolni a nagykutyák árnyékában. Mivel nagy pofám van, meg berámoltam egy meccsen hat gólt is, rögtön őrnagy lettem. Aztán egy hét alatt odahozattam a többieket. Kockát, a Rongylábút, a Púpost, Lóránt Gyulát. Te ez egyből föl-rúg mindenkit, olyan szigorú, hogy még gúnyneve sincs. Elszugáztatunk, iszogatunk két edzés között. Ne légy olyan hülye, mint klubtársad, a Szusza Feri, aki még nálam is több gólt rúgott. Aztán tavaly kicselezte Moszkvában a kapust, megállt a gólvonalon, beköpött a kapuba, és kirúgta a labdát a pályáról. Szepesi köhögőgörcsöt kapott a mikrofon mellett, nem merte közvetíteni, mit csinált ez az őrült. Rögtön lecserélték és nem megy többet sehova.

Várhidi: Még jó, hogy nem igazolták le azonnal a Kamcsatkai Torpedóba.

Puskás: Már a meccs elején rúgd csak fel nekik a Bobrovot az ötösön, tizenegyet kapnak és azt majd valahogy berúgják. Vagy a Gyuszi benyeli. Mi is rúgunk egyet, aztán jöhet a vodka, vagy a jereváni konyak, kis Lenin szobrok ébenfából, Matrjoska babák, duli-dul-balalajka, jövünk haza és máris átszállással irány Brüsszel. Ott meg veszel csipkés kombinét Helénának és bár kö-zéphátvéd vagy, nem csatár, az ötösről betalálhatsz te is.

Kemény centerhalf vagy, tudom. A tizenhatoson belül sem szarsz be senkitől, de értsd meg, a Lóránt csepele, és az vörös helynek számít odafönn. A válogatottban még lehetsz a tartalékja, az is valami. Hátha – mint most – megsérül, vagy lelép és felakasztják, mint a Szűcs Sanyit.

Mit gondolsz, nekem nincs tele a tököm? Bejön egy csomó hülye az öltözőbe – amit előző nap már bemikrofonoztak –, veregetik a hátamat, ölelgetnek. Én meg etetem őket, mintha nem tudnék semmiről és lököm nekik: „Misi bá, Zürichben mán megint odajöttek, hogy menjek dollárért a Real Madridba!” Az öreg, Farkas Mihály honvédelmi miniszter elvtárs imádja, ha Misi bának szólítom. A gorillái meg hüledeznek, amikor azt mondja nekem: „Kis pénz, kis foci. Nagy pénz, nagy foci.” Átvette ezt a dumámat is, mindig bedobja, ha nagy lét hoz. Ha megkérdezi, hogy elolvastam-e már az „Új barátját szánt az ekét”, tudom, hogy nem kapok egy buznyákot sem. Hát igen, benyalok nekik, különben hogyan jutottam, volna el Londonba, Stockholmba, Svájcba? Igen, elvesztettük a világbajnokságot. Pedig ez a győzelem felemelte volna minden magyar fejét.

Deák: A diadal egyesít, összehoz.

Puskás: Kikaptunk és magunkra maradtunk. 11 áruló lettünk, aki ötvenszer győzött, egyszer nem. Magyarország nem veszett, hanem csaltak, és eladtuk a meccset.

Várhidi: Azt gondolják, és el is hiszik, hogy neked Mercedest adtak a németek, Bozsiknak svájci órát, Grosicsnak Opelt.

Puskás: Úgy beszélnek az egészről, mintha egy új Mohács következett volna be. Pedig másodikok lettünk a világon. Alattomban jöhettünk csak haza. Kövekkel dobálták a házam ablakait, a gyerekek nem mernek iskolába menni.

Várhidi: Ilyenkor bátrak.

Deák: A németek is vesztesek voltak a háborúban, mi is. Ők tanultak belőle, mi nem.

A szovjetek, lengyelek, bolgárok, románok, csehszlovákok hol voltak? A béke segge alatt.

Hol szúrtuk el?

Puskás: 3-4 év alatt végigvertük a világot Nyugodtak voltunk és bízunk magunkban. Míg a németek majd' tíz éve várták ezt a napot, túl akartak lépni mindenen, le akarták tépni a „fasizmus bélyegét”, a háborút, a világ megvetését, a szegyenüket. Hogy szeressék, elismerjék, ünnepeljék őket. Sztárjaik legyenek, akiket imád a világ, mint a brazilokat, magyarokat, angolokat. Erre megvertük őket 8:3-ra a selejtezőben.

Deák: Az egész világ rajtuk röhögött.

Puskás: Feltápáskodtak, átgázoltak mindenkin és döntőbe jutottak. Ott is kaptak az elején kettőt. Ha beállunk védekezni, húsz év alatt sem egyenlítene ki. De mi ébren álmodtunk, mi nem tértünk magunkhoz a góljaiktól, szerencsénk sem volt. Kikaptunk. Nyugat-Németország tombolt, a keletnémetek ugyanúgy. Minket még a bécsi emigránsok is lehazaárulóztak. Mi változott volna, ha győzünk? Talán hazamennek az oroszok? Bejönnek az amerikaiak? Felosztották már a pályát és mi ezen a térfélen maradtunk.

Várhidi: És ha forradalom lesz? Az olyan játék, ahol nincs kapufa. A történelem mocskosabb cirkusz, mint a foci. Először játékos vagy, aztán lehet, hogy te vagy a labda.

Deák: Ugyan már, egy hónap múlva már a csehek ellen játszottatok. Nem állíthattak ki egy teljesen új csapatot. Betettek téged is újra. Porrá vertétek őket és minden meg lett bocsájtvva.

88 Várhidi: Még mindig mi vagyunk a világ legjobbjai.

Puskás: Én meg játszom tovább, mi mást tehetnék? Csináltam volna azt, amit az a géppuskakezű zongoraművész, a Cziffra Gyuri? Kocsmában játsszam Csopint, Chaplint, vagy hogy hívják? Innen talán egyszer leléphetek, mint a Sárosi dr., vagy a Zsengellér.

Hoblinger megjelenik, mint Grosics.

Aladár: Ez a két játékos kijutott Nyugatra, még a 49-es határzár előtt és Olaszországban folytatták és fejezték be pályafutásukat.

Deák: Persze az is megtörténhet, hogy egy hónapra rá Bécsben vagy Rómában véletlenül elüt egy autó.

Puskás: Ha meg itthon eldobom a sulykot egy tonna nylonharisnyával, mehetek a sztálinvárosi Építőkhöz bohócnak. Te, a nők eszűket vesztik érte. Micsoda vevőköröm van, orvosfeleségek, írók cicuskái, titkárnők a Politikai Bizottságról, mellesleg (mutatja) dugi-dagi színésznők és sajnos, csak néha egy-egy kis zöldség, friss primőr, tavaszi hüvelyes.

Várhidi: Szóval, ki kell használni, hogy a magyar válogatott előbb győzte le a Nyugatot, mint a szocializmus.

Puskás: Mert, ha nemcsak mi, hanem a mi rendszerünk is győz, minden nőnek lesz nylonharisnyája, mi meg mehetünk egy kolhozba, ahol cölíbátus van és évente csak háromszor: április negyedikén, május elsején, meg november hetedikén dughatunk.

Ebben a nagy szabadságban, egyenlőségben nincs más buli, csak a sport és főleg a foci. Nézd meg ezeket az írókat! Senki sem ismeri őket. Nincs arcuk, csapatuk, címerük.

(Hoblinger visszajön.)

Ha eltűnnek, mi van? Megkérdezi valaki, hogy hová lett Ló Lajos költő, a „Csak a dolgozó nő lehet szép” szerzője? Engem mindenki Öcsinek hív, őket meg Költő Elvtársnak, Író elvtársnak. Becenevük, személynevük, még gúnynevük sincs. (Hangosan átszól az írók asztala felé): S még él a méla Béla.

Béla (veszi a lapot): Óh, észrevett és megszólított a Király. Talán még udvari bolond vagy költő is lehetek nála. Ha már udvari muzsikus van. Lépjen elő, Ignác von Hoblinger – Hoblicska úr, valóságos, belső, udvari titkos tanácsos. És adja elő a művészetét, hiszen az magának van!

89

Hoblinger : Igenis. (Szabi ijedtében a Bunkócskát kezdi el, mindenki csatlakozik.):

*Hatot rúgtunk Angliának, olyan mint egy álom,
A mi hazánk nevét zengik szerte a világon,
Szepesi Gyuri volt a magyar nép szeme,
A rádió mellett együtt éltünk vele.*

*Kocsis, Czibor, Bozsik Cucu nagy labdaművészek,
Ezt közelről nézték az angol hátvédek.
Hidegkúti, Puskás Öcsi gondoskodtak róla,
Hogy a labda hatszor jusson a hálóba.*

*Túl a Don-kanyaron, Isonzón, Mohácson,
Büszke most a magyar, zengik a világon:
Négy-kettő a félidőben, végén hat-három.*

*Minden magyar dolgozónő tudja benn a gyárban,
Ez a nem várt nagy győzelem a békét szolgálja,
Munkaversenyt hirdet a Szedlacsek Jutka,
Így hatott egymásra a sport és a munka.*

*Köszönjük a hat gólt, a pompás győzelmet,
Kedves magyar fiúk, a szívünk veletek!
Hálánk felétek száll, boldog lázban égünk,
S velünk együtt boldog a mi Bölcs vezérünk!*

*Túl a Don-kanyaron, Isonzón, Mohácson,
Büszke most a magyar, zengik a világon:
Négy-kettő a félidőben, végén hat-három.*

*Gyarmatai vérét szívja a Brit Birodalom,
Mégis hogy' megroggyant e szép őszi napon,
A híres oroszlán áll most gyászos ködben,
A béketábor meg piros-fehér-zöldben!*

*Hatszáz csille szénnel több jön a bányából,
Az öntudatos vājár ma százasaival számol,
Nevezetes év lett ez az ötvenhárom,
Győzelmet arattunk a kapitalistákon!*

90

*Túl a Don-kanyaron, Isonzón, Mohácson,
Büszke most a magyar, zengik a világon:
Négy-kettő a félidőben, végén hat-három.*

Helén (menetelni kezd és rávágja): Rapapapamm.

Hoblinger: Te egy koloratúr komtessz vagy, kilógsz a basszusbikák és tenor-tigrisek sorából. Nem kell mindenben benne lenni. És egyébként is, ahogy így elnézlek, nem lennél hiteles, mint az emlegetett Szedlacsek Jutka, a szocialista munkaverseny szüzen száradó szentje! Ezzel szemben, bár nem vagyok egy labdazsonglőr center, de mellékesen húszig eldekázgatnék veled.

Deák: Ha én úgy néznék ki, mint te, nem ebben a kispiszkosban hordanám a medvéknek a málnaszörpöt.

Várhidi: Mit is énekeltél a Rádióban a próbafelvételen?

Heléna: A „Jön a fehér karácsony”-t.

Várhidi: Nem a „Kétszer kettő néha öt”-öt. Gondolhattam volna. Ha nem a Szűcs nője lettél volna, már húsz számod menne a Kossuthon.

Puskás: Esténként meg a Budagyöngye bárban búghatnál a Chappyék bandájában, mint az est fénypontja. Te lehetnél ott, nem az a pösze (meg is mutatja a beszédhibát) Ákos Stefi.

Deák: Oda jár az összes nagyágyú.

Hoblinger: De Te Párizst akartad a Moulin Rouge-zsal. Azt hitted, te lehetsz a második Edít Piaf.

Helén (már nem is figyel rá, mert bánatosan összenéz Szabival, aztán elkecsereglik, eszébe jut a vőlegénye szomorú sorsa és átéléssel előadja a dalt.):

*Gyere, ülj kedves mellém,
Mielőtt még elmennél,
Hogy még egyszer a szemembe nézz.
Ezek nem könnyű percek,
Érzem, a szíved reszket,
De a válás az mindig nehéz.*

*Nocsak! Ne sírj, ez nem méltó búcsúzás,
Légy okosabb!
Mi nem sírunk, ezt nem szabad.
Mosolyogj, mintha nem fájna,
Mosolyogj még egyszer,
Úgy, mint mikor ott megláttalak,*

*Látod, így. S most menj el,
Ilyen mosolygó szemmel,
Mindig így fogok gondolni Rád.
Hagyd a könnyeket másnak,
Rád még szép napok várnak,
Hát csak menj kedves, jóéjszakát.*

Közben a színészek kimennek, Boglya is, H. feláll és az írók asztalához megy.

Hoblinger: Ne énekelj mindig ilyen szomorú számokat. Az ember ver-seket kezd olvasni tőlük. Na, mindenkinek mars haza. (Pusztai Illés-nek): Szívesen lemásolom.

Pusztai: Köszönöm, ez csak egy mondat.

Jelentés

Hoblinger (Az irodába megy, becsukja az ajtót és felhívja a Tartótisztet.): Jó estét kívánok! Vörösbegy vagyok, a Sasmadarat kérem. Khm, khm, Pettenkoffer elvtárs? Jó, jó, többé nem mondom a nevét, már el is felejtettem. De nincs itt senki. Akkor sem. Értem. Tessék nyugodtan jönni. Hogy itt tetszik várni a sarkon, a 72-es troli megállójában? Hol? A telefonfülkében? Ja, annál a barna Pobjedánál. Látom, nem is feltűnő. Már töltöm is az első kupicával. De hátul tessék jönni.

(Szabihoz lép): A hétvégi bágyogszováti esküvőre még vagy húsz számot meg kell tanulnunk. Ez sem papedli. Átvette a *Sétahajót*, a *Gyia lót*, az *Egy boldog nyár Budapestent*, a *Pedro kocsmájábant*? És ott mehet majd a „Chattanooga Choochoo” is. Jó kis bugi-vugi, már majdnem blues.

92 H. feláll.

*Troli-trolibuszra vártam én,
Jött is halkán, könnyedén,
Pont előttem fékezett,
Közben én folyton téged néztelek.
Nem úgy szálltunk, mint a hatosra,
Egymást törve, taposva,
Kézzel, lábbal, könyökkel,
Hanem szép türelmesen, ahogy kell!*

*Száguldott a busz,
Akár a gyorsvonat,
És két kék szemedben
Láttam én a sorsomat!*

Hoblinger idegesen az iroda felé tekintget, megigazítja Sztálin képét és leül az íróasztalhoz.

Pettenkoffer (Csendben belép az ajtón, rég tudja, hogy a kocsmá üres. Fegyelmezett, energikus, tudatos ember.): Szabadság, Hoblinger elvtárs. Térjünk gyorsan a lényegre. Még két találkozó van ma este. Tudja már, hogy a vezetőkön kívül még kik jönnek holnap Glázenapp elvtárs születésnapjára? (Jegyzetfüzetébe írja a neveket. Ő kérdez, Tromsits csak bólogat. Látszik, hogy Pettenkoffer mindenkit ismer.) Puskás? Jó. Bozsik? Egye fene. Várhidi? Rendben. Deák? Az olyan bamba, hogy nem szól egy szót sem, de jó pacalt főz, ha véletlenül gusztusa támadna rá az Öregnek. (Nyel egyet.) Cseresznye-paprikával erősítve. Ultizni se nagyon tud, úgyhogy maradhat. A köpködős Szusza? Az itt ne legyen!

Mi van az írókkal? Tudja mit, az egyik ücsöröghetne ott hátul, és a megfelelő pillanatban spontán előadhatná valamelyik legújabb versét. Tessék, mondjuk ezt. Mintha akkor írta volna éppen. Magától kaptuk ezt is, nem emlékszik? Zolika, a kis védenca szülte. Az eleje langyos, kihúztam pár gyengébb strófával együtt. Csak a harmadik üveg vodkával szolgálják fel! Zolika nagyon beszari, úgyhogy a többiek előtt kérje, hogy inkább maga olvassa fel a verset. Utána meg snapszlizzon valakivel, vagy olvasson *Szabad Népet*, érti, ugye?

Hoblinger elkezd, és egyre jobban belelendül.

*Pártján annak, ki ácsol,
Ki fűrésszel sikongat,
Aki ha kalapáccsal,
Mégis harangot kongat!*

*Pártján annak, ki ajkát
A párt szavára nyitja,
Ki sorsuk-nemtudókat
Sorsukra megtanítja!*

*Légy pártos, költő, pártos,
Pártján, ha kell, a pártnak,
Légy pártosa e honnak,
És mindenik hazának!*

Pettenkoffer: Nem rossz, talán színész is lehetne, olyan jól adta elő. Furcsák maguk, művészek. Eltörtük a trombitáját meg az ujját, énekes lett. Ha elmegy a hangja, majd színész lesz. Mindig talpra esik. És még nem mondtam, nehogy elkapassa magát, nem is ír rosszul. A jelentései szinte élnek. Stílusuk és dramaturgiájuk van. Néha már zenélnek. Ajánljam be a Honvéd Központi Művészegyüttesbe?

Hoblinger: De őrnagy elvtárs, ott főleg népitáncolnak.

Pettenkoffer: Ahogy mi fütyülünk. A jó rendezés a legfontosabb, de azt maga még csak tanulja. Ne erőltessük ezt a Kalamár Bélát, elegendem van a kínrímeiből. Bár, ha fellazul a hangulat, jól jönnek a trágár viccek. Egyébként ő mindig készül valami meglepetéssel, amiről még maga sem tud. Csak egyszer aztán nehogy nagyon meglepjen bennünket hátulról. (Jelzi, hogy Béla esetleg buzi?). A Pusztai Illés mindig mogorván ücsörög, de nem számít, fő hogy jelen legyen ő is. Majd később megtörik. Az Aladár ilyenkor annyira berezel az Öregtől, hogy dugjuk el a zongorista mellé kottahajtogatónak.

Hoblinger: De őrnagy elvtárs, november hetedikén is hajtogatott.

Pettenkoffer (dühösen): Csináljak belőle vécésnénit? Magánál az udvaron van a budi, ott ilyenkor a gorillák ferbliznek hajnalig. (Leinti.) Tehát, mi van a költőkkel? Hogy állnak a Bölcs Vezér születésnapjára készülő verseikkel? És egyébként írnak egyáltalán? (Tromsits biccent.) Mit írnak? Hol a jelentés?

Tromsits (Kihoz az irodából három-négy oldalt.): Csak most mentek el. A mai termést még nem tudtam a kistükörrel lemásolni az indigóról. Lassan megy és nagyon résen kell lenni az indigócserevel. Különösen a hosszabb költeményeknél vagyunk bajban. Ilyenkor a kéziratot kell pár percre ellopni, 94 amíg lefotózzuk.

Pettenkoffer: Reggel nyitás előtt félórával idejön érte Bodobács Pufi, az irodalomtörténész. Addigra kész legyen! Csókolom a kezét, Művésznő!

Gyia, ló!

Helén: Ki volt ez?

Hoblinger (beleüvölti a virágvázába, ahol a mikrofon van): Vagy Mikulás, vagy Télapó. Vagy ha nem ő, akkor a Gestapó. Hogy is mondta József Attila?

*Inkább mondj egy új mesét,
Fasiszta kommunizmusét?*

Ezt most hogyan értsem, tudja a fene. De ez a tuti.

*Minden halál és semmi gyász,
Akire csak a Párt vigyáz
Parapamm paramm papamm
Akire csak a Párt vigyáz.*

Hoblinger: Hogy jön ez ide?

*Feketehajú kis gimnazista voltál,
ott mentél át a házunk előtt az úton,
De sokszor néztelek, hallgattam léptedet,
amíg az első bálon megismertelek.*

*Most mellettem ülsz, sok év telt el azóta,
jöttél velem sok gondon és viharon át,
Hajadból néha már egy pár ezüst szál villan elő,
s kell már egy kis pihenő ebéd után.*

Hoblinger: Jól van, mára elég, menjetek ti is, zárok, Szabi.

Szabi: A „Poljuska” és az „Amuri partizánok”?

Hoblinger: Reggel átnézzük.(Magában motyog.): Ez marad. (Olvassa a verset.)

*Csillaghálóban hányódunk
partravont halak,
szánk a semmiségbe tátog,
száraz űrt harap.*

95

*Suttogón hiába hív az
elveszett elem,
szűrő kövek, kavicsok közt
fuldokolva kell
egymás ellen élnünk-halnunk!*

Hoblinger kimegy.

Róka (folytatja): *Szívünk megremeg:
vergődésünk testvérünket
sebzi, fojtja meg.
Egymást túlkiáltó szónkra
visszhang sem felel,
öldökölnünk és csatáznunk
nincs miért, de kell!
Bűnhődünk, de bűnhődésünk
mégse büntetés,
nem válthat ki poklainkból
semmi szenvedés!
Roppant hálóban hányódunk
s éjjélkor talán
étek leszünk egy hatalmas
halász asztalán.*

Deák bejön, elkezd főzni a pacalt.

(Vége az I. felvonásnak, folytatás a következő számban)

Folyóiratunk
a NEMZETI ERŐFORRÁS MINISZTERIUM
NEMZETI KULTURÁLIS ALAPPROGRAMjának
anyagi támogatásával jelenik meg.
Terjeszti a Budapesti, a Nemzeti és a Vidéki HÍRKER RT.
és alternatív terjesztők

Főszerkesztő
JÁSZ ATTILA

Szerkesztők
NÁDOR TIBOR
SZÉNÁSI ZOLTÁN

Online szerkesztő
MIKLÓSVÖLGYI ZSOLT

Lapterv és műszaki szerkesztés
SELLYEI TAMÁS OTTÓ

Tiszteletbeli munkatársak

CSOKITS JÁNOS
MONOSTORI IMRE
MUZSNAY ÁKOS
VASADI PÉTER

ÚJ FORRÁS

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALMI FOLYÓIRAT
ALAPÍTÓ A KOMÁROM-ESZTERGOM MEGYEI ÖNKORMÁNYZAT
JÓZSEF ATTILA MEGYEI KÖNYVTÁRA

Megjelenik évente tízszer
Alapítva ezerkilencszázhatvankilencben
Alapító főszerkesztő: PAYER ISTVÁN

Szerkesztőség: 2890 Tata, Székely B. u. 2/A Telefon: 20/3353 626. Levélcím: Tatabánya, Pf. 136
E-mail: info@ujforras.hu. Interneten olvasható: www.ujforras.hu
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága. 1008 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél és az Új Forrás Kiadónál.
E-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu; faxon: 06-1/303-3440. További információ: 06/80/444-444.
Előfizetési díj egy évre 5000 Ft. INDEX: 25959, HU ISSN:0133-5332.
Kiadja a József Attila Megyei Könyvtár. A kiadásért felel: Új Forrás Kiadó Nonprofit Kft.
Készült a Sollers Kft. nyomdájában Tatán.

